

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXXIII – leto 1987/88 – št. 7–8

Jezik in slovstvo

Letnik XXXIII, številka 7-8
Ljubljana, april-maj 1987/88

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 4.000.- din, polletna 2.000.- din, posamezna številka 500.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 1.000.- din

Za tujino celoletna naročnina 10.000.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpirajo Kulturna skupnost SRS, Znanstvenoraziskovalni center SAZU

in Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.400 izvodov

Vsebina sedme in osme številke

Razprave in članki

- 193 *Viktor Majdič*, Proti lektorskim pretiravanjem
200 *Milan Dolgan*, Krleževa Golgota in dramatika Jožeta Moškriča

Jubileji

- 211 *France Žagar*, Ob šestdesetletnici Stanka Kotnika
209 *Marjan Dolgan*, Jubilej profesorja Draga Šege

Didaktične izkušnje

- 212 *Ksenija Černigoj*, Učiteljev govorni vzor kot sredstvo spodbude

Poskusi branja

- 224 *Vida Udovič-Medved*, Moč in nemoč Jančarjevega Brilljantnega valčka
228 *Božidar Rozman*, Razdvojenost sodobnega človeka v romanu Vladimira Gajška Ikarovo perje

Ocene in poročila

- 234 *Andrijan Lah*, Temeljno delo o evropsko-slovenskih literarnih razmerah
236 *Vesna Požgaj-Hadži*, Pravopisni priročnik hrvaškega ali srbskega jezika
240 *F. Jakopin, T. Korošec, T. Logar, S. Suhadolnik*, O krajevnih imenih v izolski občini

Zapiski

- 242 *Berta Golob*, V premislek
244 *Zoltan Jan*, Slovenščina na zahodni meji
7-8/IV Obvestilo Slavističnega društva Slovenije o zborovanju

Viktor Majdič

Pedagoška akademija v Ljubljani

UDK 808.63–06:82.03

PROTI LEKTORSKIM PRETIRAVANJEM*

Vprašanje jezikovne kulture, v sklopu katere je treba obravnavati tudi lektoriranje, ni le jezikovno, marveč tudi splošnokulturno vprašanje. Čim bolj je družba tolerantna, tem več je v njej prostora tudi za jezikovno individualnost, tem manj je utesnjevanja v ozke kalupe. Prizadevati si je treba za pravico do svobode individualnega izbora jezikovnih sredstev, do individualnega jezikovnega izraza, dokler je ta usklajen z jezikovnim sistemom in ne presega okvirov obstoječe jezikovne norme (ne kodifikacijel).

Do nesoglasij ali celo konfliktov med avtorji oziroma prevajalci in lektorji prihaja, in to kar pogosto, večinoma zaradi nezadostnega obvladanja knjižnejzikovnega sistema prvih ali pomanjkljive jezikovnokulturne in teoretičnolingvistične usposobljenosti drugih ali zaradi obojega hkrati.

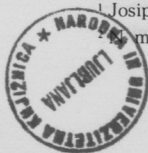
Prvi vtis, ki ga dobi bralec ob prebiranju lektoriranih tipkopisov, je kaj klavrn spričo presenetljivo velikega števila popravkov, pa najsi gre za leposlovna, publicistična, strokovna ali kaka druga besedila, števila, ki pogosto ni v pravem sorazmerju z dejansko kakovostjo jezika in sloga lektoriranega besedila. Če bi namreč ocenjevali stopnjo pismenosti pišočih Slovencev zgolj po količini lektorskih popravkov, bi bila sodba za veliko večino zelo neugodna ali celo porazna, toda pri podrobnejši razčlembi popravkov se pokaže, da jih praviloma odpade kar precejšen del na račun lektorjevega pretirano subjektivističnega vrednotenja (npr. izbira sopomenskih variant po lastnem okusu, čeprav so pomensko in stilno sprejemljive tudi avtorjeve) in še vedno močno prisotnega puristično in logicistično naravnanege dajanja prednosti dvojnicam, ki so velikokrat ali pogostokrat ali pomensko ali socialnozvrstno ali funkcijskozvrstno manj primerne od avtorjevih.

Glede na nedoslednost in nesistematičnost tovrstnega »popravljanja« v naključno izbranih lektoriranih tipkopisih različnih avtorjev in različnih funkcijskih zvrsti je v marsikaterem primeru mogoče sklepati, da je lektor izkoristil vsako priložnost za uveljavitev svojega pogleda in je brez obotavljanja črtal vse, kar ni bilo v skladu z njegovim osebnim videnjem, večkrat pa se ni dosledno držal niti lastnih načel in je posegal po svojem rdečem svinčniku, če je imel za to vsaj najmanjšo priložnost. Pred pretiravanjem te vrste je svaril že Josip Stritar, njegove kritične misli pa bi bilo koristno poznati in jih upoštevati tudi danes. Takole je med drugim zapisal: »Sploh ne bodimo prestrogi filologi in samo filologi, s tem večnim filologovanjem ne pridemo nikedar do poštenega jezika. Sveta nam bodi beseda, vendar ne *presveta*; ne zabimo nikedar, da beseda ni samo záse na svetu, pomislimo, da je samo pomoček, orodje, simbol... Gotovo, beseda bodi kolikor mogoče narodna, pravilna, po jezikovnih zakonih ustvarjena. Ali če je beseda sicer primerna, lepa in poleg tega še ukoreninjena, menim, da jo smemo rabiti, če se tudi morebiti ne da po vse opravičiti.«¹ Ob drugi priložnosti pa je dodal: »Pri nas se je vse prenaglilo in jezik je predelaval, kedór je utegnul, vsak po svoji glavi, po svojih načelih, večkrat pa tudi brez načel.«²

* Nekoliko dopolnjen in razširjen referat s posveta *Prevod in lektura* v Društvu slovenskih književnih prevajalcev.

¹ Josip Stritar, ZD VI, s. 206.

² m., s. 265.

Taki pretirano zagrizeni popravljavci se ne ustavijo niti pred največjimi imeni slovenskega jezika in sloga. Celu Ivanu Cankarju je lektor (ali urednik?) v šolskem berilu spreminjal besede, oblike, besedni red itd. Tako je enkrat zamenjal *skoraj s skoro*, drugič pa obratno *skoro s skoraj* ali pa je npr. v povedi *Od daleč je bila prišla mati, iz vasi je prišla* v prvem stavku predpreteklik zamenjal s preteklikom, v drugem pa preteklik s predpreteklikom, itd.³

Lektor bi moral paziti, da s svojimi posegi ne bi prizadel avtorjevega načina izražanja, njegovih slogovnih posebnosti zgolj zato, da bi bilo zadoščeno šablonizirani, preveč šolsko pojmovani jezikovni pravilnosti. Če npr. iz Krleževega, izrazito intelektualistično oblikovanega besedila kar počez izloča tujke in jih nadomešča z domačimi izrazi, s tem hudo prizadene Krležev stil, lahko bi se celo reklo, da izniči avtentičnost njegovega izraza.

Pri lektoriranju prevodov, predvsem leposlovnih, bi lektor moral upoštevati dejstvo, da prevajanje ni samo prestavljanje, le čim natančnejše prenašanje vsebine iz jezika v jezik, ampak v čim večji možni meri tudi avtorjevega načina ubeseditve te vsebine, saj je znano, da zvestoba originalu, ki je sicer nujna, ni sinonim za dobesednost. Prevajalec ne more prevesti prav vsake besede, toda njegova dolžnost je, da se ob vsaki ustavi in o njej razmišlja. Iz besedja jezika, v katerega prevaja, mora izbrati besede ne le z ustreznim pomenom, pač pa tudi z ustrežno čustveno obarvanostjo, da npr. vznesene prevaja z vznesenimi, vulgarne z vulgarnimi, pogovorne s pogovornimi, najti mora originalu ustrežajoče skladienske rešitve, ohraniti značilen ritem itd. Vsega tega pa bi se moral v enaki meri kot prevajalec zavedati tudi lektor, da ne bi v svoji preveliki »popravljaljski« vneimi razvrednotil prizadevanj prvega, predvsem pa ne bi smel posegati v jezikovno zgradbo in slog prevoda brez prevajalčeve vednosti in soglasja.

Slabo je, če lektor svoje strokovno neupravičeno poseganje javno utemeljuje med drugim tudi takole: »V dveh primerih ima izvirnik dva veznika, prevod pa samo enega,«⁴ ne da bi pri tem sploh pomislil na pomensko, slogovno in ritmično-melodično zvestobo izvirniku (omejuje se na čisto mehanično preštevanje posameznih izraznih enot). Enako neprizanesljivo je npr. isti lektor ob isti priložnosti iz prevoda Krleževe novele samovoljno izločil vse značilnosti pogovornosti (npr. *sem bolana* ali polvikanje *ste odhajal, ste se vnil*) in s tem prevod oddaljil od izvirnika, v katerem je avtor socialnozvrstno diferenciranost v dvogovoru nakazal z uporabo ekavščine pri visokem cerkvenem dostojanstveniku in ijekavščine pri ženski z družbenega dna.

Analiza lektoriranih besedil, ki je bila pred nekaj leti opravljena v okviru seminarskega dela študentov slavistike na ljubljanski pedagoški akademiji, je pokazala, da lektorska praksa še vedno nekoliko obotavljajoče sledi novim jezikoslovnim načelom in da se še vedno preveč oklepa starih meril jezikovne kulture in daje prednost rešitvam v starejših jezikovnih normativnih priročnikih pred novejšimi, konkretno SP 1962 ali celo Andrejkovemu ali Koštialovemu brusu pred sodobnimi, kot sta SSKJ ali SS 1984. Še vedno niso redki lektorji, ki spreminjajo npr. *podzavest v spodnjo zavest, predsobo v prednjo sobo, duhovno nadgradnjo v duhovno vrhno stavbo, prisostvovati v biti navzoč, prisotnost v navzočnost, nočno omarico v posteljno omarico* (kot priporoča SP 62, SSKJ pa daje glede na dejansko rabo prednost nočni omarici pred posteljnjo), nadalje »popravljajo« v *začetni fazi v v prvih časih, v sovjetski literarni vedi pogost termin v . . . pogost pojem, zato je konec te ljubezni konvencionalen v . . . je že znan, . . . ki ga ugonobi razkol med sanjami in resničnostjo v ki ga ugonobi spor . . . , zvezo neosveščena priča v neprebujena priča, rajanje gozdnih prebivalcev v plesanje gozdnih prebivalcev, mineralne vode v kisle vode, smoter v cilj* (Breznik priporočal prav nasprotno!), frazo *od časa do časa v sem pa tja* (tu se je lektor ravnal po Andrejki ali Koštialu, kajti SP 62 tega frazeologema ne odsvetuje več!) itd.

³ Viktor Majdič, »Popravljeni« Cankar, JiS 1979/80, s. 115 n.

⁴ Avguštin Pirnat, Lektorjev pripis, Sodobnost 1975/1, s. 94.

Pri takem subjektivno obarvanem »popravljanju« je razumljivo, da se pojavlja veliko neenotnosti in nedoslednosti, tako eni spreminjajo *kajti v zakaj*, drugi *zakaj v kajti*, eni *ampak v temveč*, drugi *temveč v ampak*, eni *mešano prehrano v pestro prehrano*, drugi *pester spored v pisan spored* itd. Ali pa zamenjujejo stilno nezaznamovane variante z zaznamovanimi, kjer za take spremembe ni opravičljivih razlogov, npr. *obilna jedača in kajeje v obilna jedača in kaja*, *pogosto odvajanje blata v pogosto trebljenje*, *večkrat postane urin moten v večkrat postane seč motna* itd.

Še največ pa je med temi neustreznimi posegi jezikovnih korektur, ki so posledica trenutne mode ali pa zgolj osebnega okusa, ne da bi jih bilo mogoče strokovno kakorkoli utemeljiti, npr. *pisal je kratke zgodbe, pogosto fantastične* spremenjeno v *pisal je kratke zgodbe, najraje fantastične, so praviloma daleč v so navadno daleč, manj je avtorjeva navzočnost opazna v srednjeazijskih legendah v manj je avtor viden v srednjeazijskih legendah, to je podoba propada v to je podoba, ki kaže propad, ločena drug od drugega z zidom nezaupanja v ločena drug od drugega z nezaupanjem, zdravljenje je precej enostavno v zdravljenje je dokaj preprosto, prav gotovo poznamo primere v zanesljivo poznamo primere, ali je alkohol škodljiv v ali alkohol škodi, ta selitev bolečine je precej tipična v ... je precej značilna* itd.

Področje, ki naše lektorje že tradicionalno močno zaposluje, so vplivi srbohrvaščine na slovenščino. Ti so stari skoraj toliko kot sam knjižni jezik (dokumentirano vsaj že od Hrenove redakcije Evangelijev in listov iz leta 1613) in so se v kasnejših stoletjih, zlasti v obdobjih večkratne ilirske evforije, še stopnjevali, po razpadu Avstro-Ogrske pa se nadaljevali predvsem zaradi dominantnega položaja srbohrvaščine v novi državi. Vendar bi bilo napak srbohrvaške jezikovne vplive obravnavati kot izključno škodljive, saj je srbohrvaščina v času, ko se je slovenščina otresala pretiranega nemškega vpliva in ko se je vse bolj uveljavljala na vedno novih področjih, pomembno obogatila naše besedišče. Nedvomno bi danes težko shajali brez besed, kakor so dragocenost, malenkost, načelo, nagrada, nasilje, ostavka, pasma, pojav, povod, pročelje, prosveta, razprava, sestanek, slika, upravitelj, vest, vetrnjak, zasluga, zatočišče, javen, ogromen, podroben, suhoparen, temeljit, večč, zanimiv; laskati, nabaviti, nihati, odlikovati, odobriti, oklevati, označiti, ožigosati, prezirati, prodreti, sestati se, težiti, žrtvovati in še mnogih drugih.⁵ Do teh srbohrvačizmov pač ne bi smeli imeti enakega odnosa, kot do tistih, ki jih je raba kot nepotrebno navlako že zdavnaj izločila, kakršni so npr. obitelj, oduševljenje, poprišče, prilog, propalica, pokret, izvesten, nepoznat, sličen, dirmiti, jadikovati, dojmiti se, okititi, oriti, predbacivati, razmotrivati, uvaževati itd.

Tudi med tistimi iz srbohrvaščine prevzetimi izrazi, ki so bili nekoč v sopomenskem razmerju z domačimi, je v marsikaterem primeru sčasoma prišlo do pomenske diferenciacije in zato z njimi ni mogoče opraviti kar na kratko, češ, kaj nam bodo kvarili jezik, saj imamo vendar svoja, domača poimenovanja. Za zdrav jezikovni čut, neobremenjen s purističnimi predsodki, namreč *pretrgati* ni isto kot *prekiniti* (bomo govorcu npr. rekli: »Oprostite, da vas pretrgam!«), *zaščiten* ni isto kot *zavarovan* (če bi bile naše zaščitene rastline v resnici tudi zavarovane pred vandalskim uničevanjem, bi ne bile v nevarnosti pred iztrebljenjem, a žal ni tako), *skleniti* za večino tudi ne pomeni tega, kar *končati* (sicer pride do nesmislov tipa »ko so sklenili sestanek, so ugotovili, da niso ničesar sklenili«), opazna razlika je tudi med *prirodopisom* in *naravoslovjem*, celo *zaključne račune* zamenjujejo nekateri prepotentni lektorji s *sklepnimi računi*, ne upoštevaje bistvene razlike med prvimi in drugimi itd. Hudo pomanjkanje jezikovnega realizma izpričujejo tisti, ki sleherni *graditev* ali *izgradnjo* zamenjajo z *zidavo* (začeli bodo zidati avtocesto, zidanje socialistične federativne Jugoslavije), ki *proizvodnjo* dosledno nadomeščajo z *izdelavo* (celotna družbena izdelava je bila manjša kot leto poprej) ali s *pridelavo*, tudi če pomensko sploh ne ustreza (povečati pridelavo mesa in jajc), ki brez potrebe zapravljajo pomensko razliko

⁵ Prim. Anton Breznik, Jezikoslovne razprave, Ljubljana 1982, s. 133 n.

med *terjatvijo* in *zahtevo*, ki *preučujejo* kadar bi morali *proučevati* in so zato jezikovno res bolj *predirni* kot *prodorni*. Mnoge naše lektorje spreleti srh ob predlogu oz. predponskem obrazilu *izven/izven-*, četudi ga je brez predsodkov uporabljal npr. Breznik, ki je prvi pisal o njegovem srbohrvaškem izvoru, prav tako ni motil avtorjev SS 1956, pa tudi sestavljavcem SP 1950 in 1962 se ni zdelo potrebno, da bi ga opremili s kakršnimkoli prepovedovalnim ali odsvetovalnim znamenjem.⁶ Toda danes kljub temu kar naprej beremo in poslušamo o zunajšolskih dejavnostih, o zunajblokovski politiki, o tem, da je uspeh akcije zunaj vsakršnega dvoma itd.

Niso tudi redki primeri, ko lektor popravlja, kjer to sploh ni potrebno, hkrati (verjetno prav zaradi tega) pa spregleda celo grobe slovnične ali pravopisne napake ali slogovne slabosti (»Danes sta sklenili enotedenski obisk v Sloveniji dve izseljeniški folklorni skupini.« – v isti povedi torej puristično obarvani *sklenili* nam. *končali*, *zaključili* in grobi srbohrvatizem *izseljeniški* nam. *izseljenski*; »Proučevanje eksplozij na Soncu« – ob puristično forsiranem *proučevanju* nam. splošnega in pomensko nedvomnega *proučevanja* hud pravopisni spodrsrljaj, in to celo v naslovu časopisnega članka; »Starša sta govorila med seboj nemški« – ob zorno manj primerni dvojinski obliki *starša* ozko knjižna ali že kar preciozna varianta prislova *nemški* nam. nevtralnega *nemško* itd.).

Veliko je tudi nedoslednosti, ko lektor ob problemu iste vrste enkrat »popravlja«, drugič, v neposredni bližini, celo v istem stavku, pa ne (»Njegova kritika je bila izjemno prenikava, ne more pa nadomestiti konkretnega družbeno-zgodovinskega proučevanja zgodovine« – nam. nevtralnega *pronikljiva* puristično obarvani *penikava*, medtem ko *proučevanje* ni zamenjano s *proučevanjem*).

Marsikdaj se lektorju izmuzne napaka, ki jo je zagrešila že prevajalčeva površnost ali pre-slabo poznavanje jezika, iz katerega je prevajal. Toda natančen in razgledan lektor bi marsikatero vendarle lahko odkril. Navedimo nekaj zgledov: prodajajo izredno dragocene krznene *bunde* (= krznene plašče), postala je *svobodna mati* (= mati samohranilka, nezakonska mati), gradivo ni dobilo *prehodne ocene* (pozitivne ocene), obstaja možnost *vsake* poslovne dejavnosti (vsakršne), v *šlonski* zdravstveni akademiji so opravili že 12. *presaditev srca* (v šlezijski zdravstveni akademiji), tudi ona bo z *nama* v *Abaciji* (Opatiji), demonstranti so kričali: *Dol z Rakovskim* (Dol z Avstrijo), odlična *ferlaška* puška (boroveljska) itd. Za že kar hude jezikovne primanjkljaje tako pri piscih kot pregledovalcih njihovih besedil pa gre v primerih, ko ne eni ne drugi npr. ne poznajo pomenov časovnih prislovov *davi* in *drevi* (â jih pisci kljub temu uporabljajo, čeprav narobe), ko ne vedo, kaj so *pleve* in kaj *plevel* itd.

Slednjega pa v naših javnosti namenjenih sporočilih ni ravno malo, prav na gosto je npr. razpreden po besedilih, ki so prevedena iz srbohrvaščine. Prevajalci zlasti publicističnih, strokovnih in praktičnosporazumevalnih besedil vse prepogosto podlegajo interferenčnim vplivom srbohrvaščine, tako v besedju kot v skladnji, oblikoslovju in deloma tudi v besedotvorju (v govornih sporočilih, zlasti na radiu in televiziji, tudi v glasoslovju, prim. naglaševanje na srbohrvaški jezikovni prostor vezanih besed: v *Zémunu*, v *Slávonskem Brodu*, *krágujevski*, *Pódravka*, *Hájduk*, *Médveščak* itd.). Na leksikalni ravni so interference sila pogoste v primerih popolne ali delne slovensko-srbohrvaške homofonije, npr. med *pogubljenimi* so se znašli vsi člani prve sovjetske vlade (med umorjenimi, pobitimi), obtožen je dveh *krivičnih* dejanj (kaznivih dejanj), na desni *obali* Donave (na desnem bregu), spravilo sladkorne *repe* (pese), *jez* med mladinsko organizacijo in mlado generacijo (prepad), ni mu bil *raven* v ničemer (enak, enakovreden), skupne službe so *zatajile* (slabo delale, odpovedale), zgradba ima 800 m² *koristne* površine (uporabne), uporabili so *ostre mere* (ukrepe), čredo so povečali na 300 *grl* (glav), kozarci so sijajno *oprani* (pomiti), od-

⁶ V SP 1950 so na str. 30 in 933 celo izrecno navedena imena iz izvenevropskih jezikov.

lično sredstvo za *pranje* zob (umivanje), priporočamo odlične *kolače* (pecivo), odločanje v delegatskih *sredinah* (okoljih), policija je *objavila*, da je položaj napet (sporočila), *neobjavljena* vojna proti Libanonu (nenapovedana), zgradili so še *vzporedne* objekte (pomožne), pridobivanje hrane mu je *sporeden* poklic (postranska dejavnost), pri njiu so našli *vredne* umetniške slike (dragocene), Borac je bil že šestkrat *domačin* prireditve (gostitelj), *upomo* je nadaljevala študij ob delu (vztrajno, prizadevno), vojaški starešina je *obvezen* izpolnjevati naloge (dolžan), zastoje so sproti *odklanjali* (odstranjevali), uspehi zaradi njegovih osebnih *zalaganj* (prizadevanj), vojna zahteva vse več *ljudskih* žrtev (človeških), *doživljenjska* oskrba ostarelih (dosmrtna), pogovor z *dijakinjo* osnovne šole (učenko), ekipi sta *podelili* točke (si razdelili) itd. Enako se vrivajo v slovenščino tudi srbohrvaške frazeološke zveze, kot npr. *verjeli ali ne*, trgovci so postali delavci v prometu; *hoteli ali ne*, to jim je cilj ipd.

Manj nevarni so grobi srbohrvatizmi, ki jih človeku z vsaj kolikor toliko razvitim jezikovnim čutom ni težko odkriti in se jim izogniti, uporabljajo pa jih večinoma ljudje, ki pri svojem poklicnem delu (zlasti politiki in gopodarstveniki) veliko komunicirajo v srbohrvaščini in jim občutek za to, kaj je slovensko in kaj ne, sčasoma nekoliko otopi. Večkrat pa so zanje krivi tudi prevajalci, ki se v naglici (plačilo po količini prevedenega, ne po kakovosti!) ne potrudijo poiskati ustreznega slovenskega izraza in ker se za prevajanje iz srbohrvaščine čutijo usposobljene tudi ljudje, ki ne obvladajo zadovoljivo niti srbohrvaščine niti slovenščine. Oglejmo si nekaj primerov iz virov, ki niso starejši od dveh let: akcija *osporava* legitimost revolucije in partije (zanikuje, ne priznava), opravili so *pasosko* in carinsko kontrolo (pregled potnih listov), *pasosha* jima niso izdali (potnih listov), pregled dosežkov in *nedostatkov* znanosti (pomanjkljivosti, slabosti), administrativni aparat postaja vse bolj *glomazen* in drag (razsežen in neučinkovit), uveljavljena *sprega* oblastništva političnih mogotcev (povezava, 'španovija'), *nedovoljno* razvite republike (manj, premalo), razmere so *nepovoljne* (nezadovoljive), prenova je *mukotrpen* proces (težaven, naporen), nazadnje so jih *primorali*, da so se *uklonili* predpisom (prisilili – podredili), ni našel nobenega *istomišljenika* (somišljenika), mitološka saga o *postanku* sveta (nastanku), ZK se *zoperstavlja* posploševanju (upira, nasprotuje), pisanje o tej zadevi je *preuranjeno* (prezgodnje), v to *svrha* je pripravljen obračun (v ta namen), objavili so devizni *cenovnik* (cenik), posedoval je strelno orožje (imel, bil lastnik), rešetka je iz varilnih *šipk* (palic), sklepa se niso *pridrževali* (držali), prva *smena* je končala delo (izmena), nima *zaslombe* v domačem prebivalstvu (opore), Valvazorjeve veze z najstarejšo znanstveno družbo (zveze), napredaj so prikolice s po dvema *osovinama* (osema), avto ima pokvarjene *žmigavce* (smerne kazalce), na vrsti je *djurjdjevdanska* pesem (jurjevska), *težina* in odgovornost pripravljalnega dela (teža, težavnost), z vodo bodo oskrbeli šole in *domačinstva* (gospodinjstva) itd.

Nekatere teh srbohrvatizmov sicer najdemo tudi v SSKJ (npr. nedostatek, postanek, svrha, mukotrpen, nepovoljen, preuranjen, osporavati, posedovati), ki pa so vsi okvalificirani ali časovno-frekvenčno (zastarelo, starinsko), kar velja zlasti za tiste, ki so jih nekoč načrtno uvajali ilirci, ali pa z nekoliko spornim in za take primere premalo odsvetovalnim kvalifikatorjem publicistično.

Od slovničnih interferenc navedimo najprej nekaj oblikoslovnih. Te so najpogostejše pri izražanju kategorije sklona. Pisci in prevajalci velikokrat pregibajo moška osebna imena na -o po drugi namesto po prvi moški sklanjatvi: nedopustno obrekovanje književnika Mome Kaporja, politična odgovornost Špire Galoviča, posnet po noveli Ive Andriča, Ulica Ljube Šercerja. Često ne podaljšujejo osnov samostalnikom moškega spola na -r: aktivnost komunistov v *Gostivaru*, delovna organizacija iz *Kotora*, izvolili so dr. Milivoja *Šolara*, izjave *Nandora Majora*. Zemljepisna lastna imena na -o se sklanjajo po III. nam. po I. sred. sklanjatvi: na *Kosovem*, iz *Pančevega*; dvozložnim osebnim imenom m. sp. na -e se ne podaljšuje osnova s -t: priznanje *Pavlu* Gregoriču, koncert *Đordža* Balaševića ipd. V odvisnih sklonih se ne izpuščata neobstoja a in e, nastala iz nekdanjega polglasnika: sojenje Mu-

haremu *Sivacu*, vprašanje delegata *Sušeca*. V dvojnem mestniku se pojavljajo orodniške končnice: v *potnima listoma* je videl kopico žigov, v republikah in *avtonomnima pokrajinama*. Samostalnikom srednjega spola se osnova ne podaljša: cenejši nakup šunke v *črevu*. V množinskem rodu samostalnikov I. ženske sklanjatve se namesto ničte končnice pojavlja nenaglašena končnica -a: stvar je stala dvajset dinarjev in petdeset para, članek iz Novih omladinskih *novina*. Neveščci prevajalci (in tudi pisci) včasih ohranijo kar srbohrvaške pridevniške končnice: novinar *Privrednog* pregleda, melioracije na *Glamočkom* polju, v Beogradu in *Bijelom* Polju govori vedno srbsko. Opušča se tudi dvojina: *avtonomne pokrajine* in republike, in zamenjuje spol: *rezervne starešine so obso-dile* ravnanje F. Hoxche, jutri bodo *posamična finala*, *pihalo* bo jugo, *ležeče* o se lahko pojasni še drugače.

Na besedotvorni ravnini po pogostosti izstopa tvorba pridevnikov iz samostalnikov II. moške sklanjatve z obrazilom -in nam. -ov/-ev: preveriti *Paragine* navedbe, pripadniki *Jehovinih* prič, sodišče določilo *Krležine* dediče, še vedno zanimivi *Badjurini* filmi. Redkejša pa je izpeljava z obrazilom -ov nam. -/j/ev iz samostalnikov na -r: v *Svetozarovih* pismih. Namesto pridevniškega obrazila -ski/-ški se pri samostalniških podstavah s srbohrvaškega jezikovnega področja često pojavlja v slovenščini sicer neproduktivno obrazilo -čki: *nikšička* železarna, *užička* republika, v *Timočki* krajini, prebivalci *ivanjičkih* vasi. Iz samostalnikov z neobstojnim a-jem v obrazilu -ac se tvorijo pridevniške izpeljanke iz srbohrvaške podstave: odvoz v *leskovaško* bolnišnico, rop v *karlovaški* banki oz. se tvorijo pridevniške izpeljanke iz slovenskih podobnih srbohrvaških izrazov: vabilo na tradicionalni *izseljeniški* piknik.

V skladnji se srbohrvaški vplivi pogosto kažejo v izpodrivanju za slovenščino značilne vezavnosti, ob pogosti zamenjavi predlogov oz. predložne rabe z nepredložno in obratno: *niso* pravočasno *dogovorili* normativov, vsem *čestitamo praznik* vstaje, *čestitajo* mu *na uspehu*, brigada *je krenila* iz Kaštela za *Hercegovino*, včeraj *ga je spet sanjala*, ugotoviti, *od kod jim devize*, z *njim so bili poštene*, *prevesti na albanski jezik*, namakalni sistem bo *varoval* plodno zemljo *od poplav*, obrne se *v smeri svoje domačije*, diemon z *okusom vanilije*, močan *okus mesa*. Težave se pojavljajo pri zanikanju: *ni se srečal z zgodovino niti je zgodovina srečala njega*; *da ni nas*, bi morali oni delati še več. Uporabljajo se osebni zaimki v funkciji kazalnih: večina *njih* se upokoji po 35 letih dela, veliko hišo ali polovico *nje* prodam itd.

Naglica in površnost pri prevajanju se kaže tudi pri ohranjanju nekaterih neprevedenih srbohrvaških kratic: postopek vodi umaški *SUP* (UNZ, tj. uprava za notranje zadeve), člani *AMSJ* imajo popust (*AMZJ*), *SIP* ne kaže naokrog registrov svojih kadrov (*SNZ*, tj. sekretariat za zunanje zadeve) itd.

Pojavljajo se tudi prevzeti izrazi, ki so v srbohrvaščini običajni, v slovenščini pa ne, npr. *larva*, *efikasen*, /radijska/ *emisija*, *pedigre*, ali pa pisci oz. prevajalci ohranijo kar srbohrvaško obliko tujke, npr. klub *penzionerjev*, oddajajo *apartmane*, pridobivanje *teonijskega* znanja, *protestantkinja* kraljica Elizabeta I., *žiri* si je ogledal vse predstave ipd.

Prevzeto tudi sicer spravlja lektorje pogosto v zadrego in vodi v sila neenotne rešitve, od skrajno purističnega, že kar nestrpnega preganjanja vsega po izvoru nedomačega do popolne odprtosti in največje možne tolerantnosti. Natančnejše razpravljanje o tej problematiki bi močno presešlo okvir pričujočega prispevka, zato se bomo omejili le na nekaj splošnejših pripomb.

Prav je, da lektorji poskrbijo za potrebno slovenskost našega zbornega jezika, zlasti v primerih, ko gre za zgolj snobistično motivirano rabo tujk pri piscih (ne ravno redkih), ki so zmotno prepričani o tem, da je kakovost besedila premo sorazmerna s količino uporabljenih prevzetih izrazov. Prav je tudi, da odpravljajo tujke, ki se avtorjem zapišejo – večkrat celo pomensko neustrezne – preprosto zato, ker se ne potrudijo najti in uporabiti za-

res ustreznega in tudi že dovolj uveljavljenega domačega izraza. Tudi če pisec pri uporabi prevzetega jezikovnega sredstva ne upošteva socialnozvrstne obarvanosti in zapiše v zbornem besedilu kot stilno nevtralnno pogovorno, žargonsko ali slengovsko tujko, bi moral lektor take spodrsaljaje odkriti in jih odpraviti, a se to vedno ne zgodi. Za ponazoritev samo nekaj primerov: nudimo peči z vratci in vložki iz *gusa*, bil je operiran na *pruhu*, doma leži v *gipsu*, *štale* lahko ostanejo prazne, največ so prodali *tepihov*, kancler delil *knapom* vžigalnike v spomin, tokrat so *prevagale* izkušnje, napeljati vodovod v *bajarje* in postaviti nove obore, naprodaj je *mašina* za Z 750, nekaj stebričkov je *sunil* tudi sam B. itd.

V primerih, ko gre za že močno uveljavljene tujke, ustreznih domačih nadomestil zanje pa doslej ni bilo ali so se pojavila prepozno, tj. takrat, ko se je tujka že vtisnila v jezikovno zavest večine uporabnikov, je priložnost za zamenjavo prevzetega z neprevzetim že zamujena. Številni tovrstni poskusi so bili doslej še vedno neuspešni, jezikovnokulturno pa bolj škodljivi kot koristni, ker vnašajo nemir in povzročajo neenotnost. Tako domače kot tuje izkušnje kažejo, da je o smiselnosti odpravljanja že uveljavljenih in ustaljenih tujk, ki dobro služijo svojemu namenu, mogoče prepričati le manjši del uporabnikov jezika, medtem ko se večina takemu početju kot nepotrebne in nesmiselnemu upre ali pa je do posegov te vrste indiferentna.

Tako »popravljen« besedila marsikdaj tudi izgubijo dobršen del svoje jasnosti. Lektorska puristično naravnana popravljalvska vnema je namreč včasih tako močna, da v težnji po odpravljanju prevzetega za vsako ceno zagreši tudi grobe vsebinske napake, ko npr. tujke nadomešča s pomensko napačnimi, nesopomenskimi domačimi poimenovanji. Iz množice primerov skrajno purističnega ravnanja navedimo le nekaj bolj naključno izbranih (pogosteje rabljene, v nekaterih primerih tudi edino pravilne tujke so v oklepajih): H. je eden najbolj *razglašeni* sodobnih nemških dramatikov (popularnih), poiskati notranje *zaloge* v zdravstvu (rezerve), grad je *prevladujoča* zgradba v Ljubljani (dominantna), pričeli so *sestavno* zbirati krajevna imena (sistematično), *poskočna* rast življenjskih stroškov (dinamična), odpravljanje izgub je *velelnik* (imperativ), odkrili dva *svežnja* s tempiranimi bombami (paketa), *lažna* elizabetinska okna (psevdoelizabetinska), *nepredmetno* slikarstvo (abstraktno), družbeno *zaposleni* delavci (angažirani), *prizadeti* filmi s sodobno tematiko (angažirani), razstava v *veži* NUK (avli), *tajnica* OO ZK (sekretarka), razprava o *mednarodnih* odnosih v SFRJ (mednacionalnih), podreti bc treba nekaj *posebnih* zgradb (individualnih objektov), lepote *soteske* Morače (kanjona – vsaka soteska pač ni kanjon), naftni *izvlečki* (derivati – izvlečki so ekstrakti, ne derivati), pokojnik je bil *sozvočnica* za tovarištvo (sinonim, sopomenka ali soznačnica, sozvočnica je homonim).

Kdaj pa kdaj se lektorjevo pero ne ustavi niti pred frazeologemi in s purističnim posegom grobo zareže v njihovo osamosvojeno pomensko celovitost, ne upoštevajoč dejstva, da pomen fraze ni preprosta vsota pomenov leksikalnih enot, ki frazo sestavljajo. Tako včasih beremo ali poslušamo o nakupovanju mačka v *vreči*, o tem, da je kaj scefirano kot *turška zastava*, da je za malo denarja malo *glasbe*, da ima gospod ta in ta vsak dan zajetnejše kurje *pokopališče*, da se brez *Rominje* in kave nič ne ve itd.

Bodi dovolj! Končajmo z besedami dr. Toporišiča, zapisanimi za radijske jezikovne pogovore pred dobrima dvema desetletjema, ki so tudi danes še kako aktualne. Takole pravi: »Pustimo pa že končno pri miru vse tiste izposojenke (na tem mestu bi rekli: prevzeto sploh, op. V. M.), ki so se v našem knjižnem jeziku utrdile. Pustimo jih tako v primerih, ko zanje nimamo in tudi nikoli imeli nismo prvotno domačih izrazov, kakor v primerih, ko so, čeprav novinke, izpodrinile naše prvotno domače izraze. Če tega načela ne sprejmemo, ne bo nikoli ljubelega miru v našem besedju, zato pa večno beganje, ki močno pripeva k sedanji slabi pismenosti našega sodobnika.«⁷

⁷ Jezikovni pogovori II, Ljubljana 1967, s. 72/73.

Summary

AGAINST EXAGGERATIONS IN CHECKING

Checking is one of the very important linguistic and cultural tasks. It would often be impossible to publish unchecked texts because of the poor theoretical and practical linguistic knowledge of persons speaking in public. The lector, however, should be tolerant and grant the author the right to choose his/her own linguistic expression as far as it agrees with the language system and does not exceed the objectively existant language standard. One can consider as poor checking if, on one hand, the lector persecutes, on account of puristic, logistic and similar prejudices, anything that has become established in the language and serves its purpose, but, on the other hand, overlooks numerous mistakes concerning grammar, spelling, pronunciation, style etc.

Milan Dolgan

Pedagoška akademija v Ljubljani

UDK 886.1/.2.09.-2:886.3.09-2

KRLEŽEVA GOLGOTA IN DRAMATIKA JOŽETA MOŠKRIČA*

Krleževa »drama v petih dejanjih« *Golgota* je bila pomembna tudi za slovensko delavsko gibanje in za slovensko gledališko umetnost, še posebej delavsko. Gotovo se je bil tudi Jože Moškrič seznanil s to dramo, ki tako rekoč stoo odstotno zajema snov iz delavskega življenja in gibanja, medtem ko druge Krleževe drame niso delavske oziroma niso izrazito delavske. Iz Moškričevega delovanja sicer nimamo neposrednih dokazov o zanimanju za Krležo in za poznavanje Krleževega dela, pa tudi sama Moškričeva dramatika ne kaže, da bi Krleža neposredno vplival nanjo. Če kljub temu posvečamo pozornost drami *Golgota*, je to zato, ker se ponuja priložnost za kongenialno primerjavo, ki ima za cilj, jasneje spoznavati in razumevati značilnosti in posebnosti Moškričeve delavske dramatike. Te priložnosti ne kaže zanemariti, če hočemo sčasoma spoznati, kakšno mesto zaseda Moškričeva dramatika ne samo v sklopu slovenske, ampak tudi jugoslovanske, evropske in svetovne dramatike.

Kot je znano, je Miroslav Krleža napisal to dramo v letih 1918–1920, torej v času največje moralne krize, ki jo je povzročila prva svetovna vojna, in največjega moralnega dviga, ki ga pomeni oktobrska revolucija, poleg tega v usodnem prelomnem času razpada Avstro-Ogrske in ustanovitve Jugoslavije. Drama *Golgota* je bila prvič natisnjena v reviji Srbski književni glasnik leta 1922, uprizorilo pa jo je osrednje hrvaško gledališče – Narodno kazališče v Zagrebu – 3. novembra 1922. Uprizoritev je bila zelo uspešna, o čemer med drugim pričata avtorju podeljena Demetrova nagrada in občudovanje »hudožestvenikov« na čelu s Stanislavskim, ki so si dramo ogledali v Zagrebu. K uspehu je gotovo pripomogla odlična režija Branka Gavella.

* Odlomek iz študije *Zgodovinska, primerjalna, dramaturška, gledališka in idejna raziskava dramatike Jožeta Moškriča (1902–1943)*.

Kdo od Slovencev je zagrebško predstavo Krleževe *Golgote* videl, zdaj še ne vemo. Vsekakor ne kaže, da bi bila na Slovence ta uprizoritev vplivala neposredno. Knjižno izdajo je na Hrvaškem drama doživela šele leta 1937. V izdaji Krleževih Zbranih del, ki so izhajala pri zagrebški založbi Zora (7. zvezek: Miroslav Krleža: Tri drame, 1955) beremo, da je *Golgota* izšla v Ljubljani leta 1923. To je skoraj gotovo napaka. Pač pa je že takrat (revija Čas, 1922/23) v Ljubljani izšla razprava hrvaškega katoliškega kritika Ljubomira Marakovića Ekspresionizam u Hrvatskoj, ki precejšnjo pozornost posveča tej Krleževi drami. O tem poroča Janez Rotar v svoji razpravi Krleževi Glembajevi v predvojni slovenski kritiki (Slavistična revija, 1973).

Janez Rotar pravi, da Maraković dramo *Golgota* »vrednoti posebno ugodno kot dramo nove, poekspresionistične smeri«. Očitno je na Marakovićevo oceno deloma vplivala uspešna zagrebška uprizoritev, saj hvali dramsko tehniko, dosledno ideologijo, karakterizacijo in sploh odrsko, vizualno in slušno učinkovitost in primernost.

Toda zagrebška uprizoritev je potekala na velikem, tako rekoč velikanskem odru reprezentativnega poklicnega gledališča. Ljubljana te Krleževe drame, ki je scensko zelo zahtevna, ni uprizorila. Zaradi njene snovi in idejnosti pa so se zanjo zanimali slovenski delavski amaterski odri, organizirani v podružnicah tako imenovane Svobode. In res se zdi, kot da se je zgodilo nekaj neverjetnega. Krleževo *Golgoto* naj bi bili uprizorili v koroškem rudarskem kraju Mežica leta 1925, kakor poroča Bogo Teply v razpravi Delavski odri med obema vojnama v Podravju (objavljena v knjigi Delavski oder na Slovenskem, uredil Ferdo Delak, 1964). Pregledal sem poročila Svobode v Mežici, ki so izhajala v centralnem glasilu Svoboda, in našel v 2. številki letnika 1926 naslednje poročilo: »Mežica. Dne 24. I. 1926 občini zbor . . . Dramski odsek je priredil 10 predstav . . . Igral je *Golgoto*, Velejo, Charlijevo tetko, Mlinar in njegova hči, Vdova Rošlinka in druge.« Mislim, da dramsko delo *Golgota*, ki se tu navaja, ni drama Miroslava Krleže, ampak drama Srđana Tucića, ki se je pogosto igrala na slovenskih delavskih odrih. Res je imela Mežica sorazmerno kvaliteten in stabilen delavski oder, toda ostala dela so večinoma poljudna in poprečna, tako da bi bila Krleževa drama izjema. Teplyja in za njim še druge avtorje je zavedlo to, da v citiranem poročilu ni naveden avtor in da imata Krleževa in Tucićevo drama enak (morda ne naključno) naslov. (Tucić v svoji drami *Golgota* prikazuje meniha, ki pobegne iz samostana, vendar ni srečen.)

Da je skoraj nemogoče, da bi bili v Mežici uprizorili Krleževo *Golgoto*, kaže tudi dejstvo, da bi si bili morali Mežičani sami priskrbeti prevod. Kajti prevod Krleževe *Golgote* je izhajal kot podlistek v časopisu Delavska politika šele nekaj kasneje, in sicer od 17. II. 1926 do 27. III. 1926.

Dramo *Golgota* je v slovenščino prevedel Ferdo Delak, mladi režiser, ustanovitelj avantgardnega Novega odra (1925) in kasneje (od 1932) vodja Delavskega odra v Ljubljani, še kasneje pa je gledališko delal med drugim v Beogradu in Zagrebu. Vsekakor je za Delaka značilna jugoslovanska in srednjeevropska orientacija in aktivnost. V začetku leta 1926, preden je pričela izhajati *Golgota*, je v Delavski politiki kot podlistek izhajala Dickensova povest Božična pesem in prozi (prevajalec ni bil naveden, a verjetno je bil Josip Vidmar). Uredništvo je izhajanje te Dickensove povesti pospremlilo s komentarjem, ki poudarja njeno lepoto. Zanimivo je, da tudi komentar ob začetku izhajanja Krleževe *Golgote* poudarja bolj lepoto te drame kot pa njeno družbenopolitično aktualnost. Navajamo ga v celoti:

»Čitajte naš podlistek! Z današnjim dnem smo začeli objavljati v podlistku znano socialno dramo najboljšega sodobnega hrvaškega pisatelja sodruga Miroslava Krleže: GOLGOTA. Miroslav Krlež (I) je v hrvaški literaturi isto, kar je bil v slovenski Ivan Cankar, njegova drama *Golgota* je ena najlepših socialnih iger, kar jih sploh najdemo v svetovni socialni literaturi. – Čitajte naš podlistek, čitajte to dovršeno lepo Krleževo dramatsko delo.«

Zgornji komentar je znabiti napisal Rudolf Golouh, urednik Delavske politike. Mogoče je bil Golouh pobudnik prevoda. Značilen je poziv k branju in da ni priključen nikak poziv k uprizarjanju drame *Golgota*. Kaže, da so slovenski gledališčniki dvomili o možnosti uprizoritve *Golgot*e na slovenskih odrih. V tem smislu je ilustrativen odmev, ki ga najdemo v članku Bratka Krefta Repertoar prolet-odra, ki je izšel istega leta (1926) v reviji *Svoboda*. Bratko Kreft sicer uvršča *Golgoto* v proletarsko književnost in samega avtorja med proletarske književnike, sicer pa dramo na kratko označuje takole:

»Sodobni hrvaški dramatik Krleža je napisal med drugim tudi dramo *Golgota*, v kateri je združil vsemnoge trenutke iz boja proletarcev in buržoazije. Na naših odrih ni uprizorljiva, ampak delo je tudi lepo čtivo za naše diletante. Izhaja v podlistku Delavske politike.« Krleža res prikazuje boj z buržoazijo, vendar pa Kreft tu ne opaža, da Krleža v veliki meri prikazuje boj oziroma nasprotja med samimi delavci oziroma med voditelji delavske organizacije.

Delakov prevod *Golgot*e je še istega leta (1926) izšel v knjižni izdaji, in sicer kot 3. zvezek Lepslovne knjižnice, Zadržna založba v Ljubljani. Tako lahko ugotovimo, da je Krleževa drama *Golgota* kot knjižna izdaja izšla prej na Slovenskem kot na Hrvaškem.

Odpira se zanimivo vprašanje, kakšen je Delakov prevod – ali je omogočal dober sprejem pri slovenskih bralcih in ali je spodbujal k uprizoritvi. Odgovor za zdaj ni niti pritrđen niti odklonilen. V natančno razčlenjevanje prevoda se tukaj ne moremo spuščati. Primerjava s hrvaškim besedilom, kakršno je v že omenjeni izdaji zagrebške Zore, kaže, kakor da je Delak to in ono izpustil (okrajšal); seveda pa je možno, da je Krleža kasneje kaj dopolnil. Potrebna bi bila posebna študija. Delak je marsikaj dobro razumel in prevedel, a to in ono tudi slabo razumel in zatemnil. Navajam primer takšnega slabega razumevanja, in sicer iz uvodnega opisa scene za 3. dejanje:

Krleža: »U zaglušnoj buci i lomljavi kovačnice, po kojoj se masno dime uljanice radnika.«
Delak: »V oglušujočem ropotu in nabijanju kovačnice, kjer se v masti kadijo oljnate posode delavcev.« Delak ni razumel, da so mišljene svetilke.

Zdaj, ko je bila Krleževa drama *Golgota* dostopna ne samo v časopisnem podlistku, ampak kot knjižica, je bilo najbrž res v načrtu, da bi jo uprizoril Delavski oder v Ljubljani, kakor poroča Janez Rotar, navajajoč izjave Frana Petreta iz zasebne korespondence. (»V tistem času je bilo v teh krogih veliko govora o Krležu . . . Miroslav Krleža je bil preveč razglašen kot komunist, da bi uprava policije v predcenzuri dovolila igranje njegovega komada. V Ljubljani *Golgota* ni mogla na oder.«) Naj je bila kriva težka uprizorljivost, kot smo omenjali doslej, ali cenzura, česar nismo upoštevali, dejstvo je, da Krleževa drama *Golgota* v Ljubljani in v Sloveniji najbrž nikoli ni bila uprizorjena.

V začetku 20-ih let se sicer tudi ljubljansko Narodno gledališče pod vplivom zgodovinskih dogodkov ni moglo in ne hotelo izogniti temu, da ne bi postavilo v svoj spored dela, ki je obravnavalo revolucionarno in delavsko tematiko. Vendar se je Ljubljana takrat odločila za Galsworthyjevo dramo *Borba*, ne pa za Krleževo *Golgoto*.

Ni jasno, kaj je Bratko Kreft pravzaprav mislil, ko je trdil, da *Golgota* na »naših odrih ni uprizorljiva«. Ali je mislil na scenske težave, na veliko množičnost (neka članica Hudožestvenega teatra je na primer poročala: »Sjećam se scene u talionici tvornice, u kojoj je sudjelovalo stotinu i pedeset ljudi, neobično izrazito bile su postavljene grupe radnika . . .« – citirano po izdaji drame *Golgota* pri Zori) ali pa je mislil na težavnost vsebine, neprilagojenost našim razmeram in podobno. Morda celo na cenzuro.

Že naslednje leto po izidu *Golgot*e, to je 1927, je izšla drama Rudolfa Golouha *Kriza* in bila kmalu tudi uprizorjena na Delavskem odru (1928). Golouhova drama *Kriza* je sicer drugačna kot Krleževa *Golgota*, ima pa z njo tudi marsikaj skupnega. Tako se je torej sloven-

sko delavsko gledališče odločilo za dramo, ki jo je napisal slovenski avtor in jo prilagodil slovenskim in jugoslovanskim razmeram (Krleževa *Golgota* se dogaja v »srednji Evropi«). Krležovo dramo je Golouh poenostavil, spolitiziral, shematiziral ter posodobil in aktualiziral. Da je nekaj skupnega med Krležovo *Golgoto* in Golouhovo *Krizo*, posredno izhaja tudi iz leta 1928 objavljene Kreftove kritike Golouhove *Krize*, v kateri pravi: »Izmed vseh slik je zadnja premalo poudarjena, premalo ostro zaključuje konflikt, krizo, ki jo mora sanirati predvsem delavstvo. Nastop neznanca je nekaj mistični deus ex machina, ki pa v novejši dramatiki ni nič neodpušljivega (Krleža: *Golgota*, Kulundžić: Polnoč).«

Nadaljnja usoda Krleževe dramatike na slovenskih tleh je znana. Prodor Krleževe dramatike v ljubljansko in mariborsko Dramo, to je v poklicno gledališče, na veliki oder, z deli iz cikla *Glembajevi*. Drama *V agoniji* 1929 v Mariboru, 1933 v Ljubljani. *Gospoda Glembajevi* 1931 v Ljubljani – ta predstava je bila izjemno uspešna – kar 30 ponovitev. *Leda* 1932 v Ljubljani. Znano je tudi, da je Krleža, da je Krleža zdaj odsko prikazoval ne več proletariat, pač pa meščanstvo in aristokracijo, zbudilo kljub avtorjevi kritičnosti do višje družbe tudi nejevoljo in zamero levih, to je socialističnih in komunističnih krogov.

Potemtakem je samo nekaj let po – sicer zapoznelem – izdajateljskem prodoru Krleževe drame *Golgota* na Slovensko – sledil gledališki, odski prodor Krležev z dramatiko, katere tematika je popolnoma drugačna. Ta prodor se je omejeval na poklicno gledališče. Vendar je zanimivo, da nova Krleževa razvojna stopnja le ni ostala brez pozitivnega odmeva v slovenskem delavskem gledališču. V arhivu delavskega odra Enakost na Jesenicah sem namreč našel prošnjo tega odra ljubljanski Drami, naj mu pošlje besedilo Krleževe drame *V agoniji*. Do odrske realizacije pa na jeseniškem delavskem odru ni prišlo. Značilno je, da ta prošnja Jeseničanov datira iz časa, ko je bil jeseniški delavski oder najbolj samostojen in v največjem kvalitetnem vzponu (leta 1934).

...

Krleževa drama *Golgota* se dogaja v »srednji Evropi« in ima torej evropsko, da ne rečem svetovno (internacionalno) razsežnost. V bistvu gre za ponavljanje ali posnemanje okto-brske revolucije. Čas dogajanja je leto 1919, kraj pa najbrž v Nemčiji, ki je sicer iz carstva postala republika, ni pa še bilo gotovo, ali bo v njej zmagal socializem ali kapitalizem. Na oktobrsko revolucijo spominja tudi prizorišče: velika vojaška ladjedelnica, delo na veliki oklopnici, ki se imenuje Republika.

Krleža je tako rekoč preskočil jugoslovansko aktualnost. Iz evropske (internacionalne) širine prodira v krajevnost in individualnost. Jože Moškrič je v svoji dramatiki drugačen: krajevno zakoreninjen in omejen, a iz te krajevnosti in oméjenosti prodira v širšo slovensko skupnost in tudi svetovno revolucionarnost. Medtem ko je v dramah *Rdeče rože* in *Borba za kruh* krajevna omejenost dokaj provincialna in se direktno, skokovito veže na svetovne (internacionalne) razsežnosti, pa je v drami *Dani* se kraj pomemben, ni provincialen, podjetje je veliko in ta krajevnost se naravno in postopoma širi predvsem na vseslovenski prostor.

Krleževa drama *Golgota* prikazuje delavstvo, in sicer tako vodilne delavce ali delavski odbor kot tudi navadne, politično manj aktivne delavce. Delavski odbor je ostro razdeljen na tiste (predvsem sta to Andrej, ki je po rodu Rus, in Pavle), ki spričo velikih družbenih nemirov in bojev ter splošne negotovosti (boji potekajo v bližnjem mestu) in nasilja, kateremu se zateketa vojska in kapitalistična oblast (streljanje delavcev), izvajajo teroristične (anarhistične) akcije, prizadevajoč si za vsako ceno uresničiti navodila neke revolucionarne centrale, ki pa ni prikazana, in sicer hočejo ustaviti proizvodnjo v ladjedelnici s tem, da bi glavne objekte razstrelili – ter na tiste (Kristjan), ki so proti tako imenovani »direktni akciji«, kar pomeni takojšnjo dosledno delavsko revolucijo in boj za prevzem

oblasti, ampak se zavzemajo za mezdni boj, za tarifno stavko, za povišanje delavskih plač in izboljšanje delavskih življenjskih razmer, pri čemer menijo, da socializma ni mogoče doseči čez noč in z bojem, ampak da je to dolgotrajen proces in temeljito preobražanje človeštva.

Moškrič – drugače kot Krleža – ne prikazuje revolucionarnih, tako rekoč vojaških akcij, ampak predvsem stavke v smislu mezdnega boja. Seveda, Moškrič je nastopil kasneje kot Krleža. To je bilo dobrih deset let na primer po krvavih (revolucionarnih) dogodkih na Zaloški cesti v Ljubljani ob železničarski stavki. Dejstvo, da Moškrič ne prikazuje »direktne akcije«, pa ne pomeni, da revolucionarna preobrazba družbe in delavski prevzem oblasti nista predvidena in latentno prisotna. Toda izhodišče revolucionarne preobrazbe je pri Moškriču obrambni boj proti kapitalističnim načrtom, da bi se povečalo izkoriščanje delavstva, zato da bi se povečal dobiček. Moškrič ne pričena revolucije pri vrhu, ampak pri temeljih. Celo v okviru mezdnega boja je pri Moškriču delavstvo bolj ali manj enotno in razdeljeno. Vendar je pri Moškriču enotnost delavstva dosegljiva, medtem ko pri Krleži ni.

V Krleževi drami *Golgota* se sicer zdi, da sta radikalna in reformistična struja delavske organizacije prikazani kot nasprotje, ki ima filozofske razsežnosti in osnovo, to se pravi, da sta obe upravičeni in moralni, toda končno se jasno izkaže, da je Kristjan povezan s policijo in oblastjo in da je bil pripravljen svoje tovariše izdati, samo da bi preprečil njihove akcije in da bi se sam uveljavil kot edino zveličavni ljudski tribun in voditelj.

Medtem ko Kristjanovi tovariši v boju padejo, pa Kristjan na koncu doživi poraz samo v zasebnem življenju – v odnosu do žene in s smrtjo edinega otroka. Kristjan ostane živ in postane velik voditelj, a v resnici ni moralen. Andrej, Pavle in drugi padejo in sploh nimajo priložnosti, da bi postali pravi dramski junaki. Niti ne padejo na koncu, ampak že prej.

Krleževa drama temelji na relativizmu človeških dejanj, na splošnem porazu človeka v njegovih bolj ali manj pozitivnih prizadevanjih. Kajti tudi Kristjan je po svoje prepričljiv in razumljiv. Skoraj ne zaveda se, kako se vzpenja in drsi nasproti oblasti in kako se pri tem omadežuje. Kristjan je podoben shakespearekim likom. Da bi se zavedel svoje poti, ki ni poštena, saj je zaslepljen od politične ambicioznosti in je kar nečloveško političen, skratka zato da bi bil vendarle kaznovan, ko ga pa resnično življenje ne kaznuje, ampak nagraduje (na primer podobno kot Kantor v Cankarjevi drami *Kralj na Betajnovi*), je na koncu potrebno mistično srečanje z usodo. Usodo predstavlja lik Doktorja, ki ima masko boga in deluje kot satan. Kristjan je torej dramska glavna oseba, a ni junak. Andrej in Pavle in njuni pa so junaki, heroji, a niso glavne osebe; a kljub temu da so junaki, ni mogoče reči, da jim da Krleža popolnoma prav in da jih ima za popolnoma pravične. Ali kot pravi na koncu Doktor: »Davno je bilo to, ko sem mislil, da govorijo ljudski tribuni resnico!«

Krležev filozofski relativizem se kaže tudi čisto na zunaj – kot relativnost in subjektivnost človeškega spoznanja, kar pogosto prihaja do izraza kot problematična objektivnost sodnih raziskav. Človek težko odkrije resnico. V Krleževi drami na primer delavci pretresajo razne novice – resnične in neresnične – o dogajanju v usodni noči. Dvomljivost sodne objektivnosti je predstavljena med drugim v osebi Starca, ki predlaga, da imata prav tako Andrej kot Kristjan oziroma da naj o tem razsodi delavsko razsodišče. Delavec Ksaver (to ime je izpeljano iz Ahasver) pripoveduje, kako je v resnici umrl Pavle, in o svoji krivdi, a tovariši ga ne razumejo, ga nimajo za verodostojnega, njegovega pričevanja ne upoštevajo.

Moškričeva dramatika pa je drugačna. Nekateri delavci so pri njem izrazito pozitivni, drugi pa negativni. Moškrič ne pozna relativizma, ampak trdnost dejstev in spoznanj. Moškričevi pozitivni delavci ne padejo in ne obnemorejo v boju (izjema je deloma prva

redakcija drame *Rdeče rože*), ampak dosežejo uspeh in zmago – res ne v nekem absolutnem boju na vse ali nič (»direktna akcija«), ampak v na videz majhnem boju v okviru tovarniškega okolja. Toda ta zmaga ima vedno perspektivo prihodnjih večjih in velikih zmag. Tudi nekateri Moškričevi delavski voditelji (*Dani se*) so korumpirani in politikantski, a o tem ni nobenega dvoma in se očitno osramotijo oziroma jih razkrinkajo. Lahko rečemo, da filozofska pozitivnost Moškričevi dramatikii omogoča, da je nedvomno vzgojna, poučna, lepa, pa tudi trdno in jasno organizirana v celotni kompoziciji.

Ko Krležev Pavle umira (2. dejanje), pravi: »*To je smrt, to nije vatra! A kako sam sanjao o vatri! Kako sam sanjao da vidim ludnico gdje gori! Nebo sam krvavo htio da vidim, a ne ovako sivo! Podmuklo! Strašno podmuklo! Sve su to iluzije! Kakva vatra! Kakva smrt! Nema ničega! Samo sve ovako kako je! Uvijek ovako! Sivo! Glupo! Podmuklo! Zima, kiša, vjetar, poraz za porazom! Vječna sramota poraza!*« Ta monolog jasno kaže, da razsežnost Krleževega lika ni samo realistična, to je prikaz resničnega delavca, ampak tudi filozofsko-literarna, to je naturalistični prikaz propada romantičnih in ekspresionističnih revolucionarnih iluzij. (Spomnimo se na primer motiva krvavo nebo pri Srečku Kosovelu.) To pa pomeni, da Krležev lik nosi obeležja globokega intelektualizma, ki je poleg tega v svojem bistvu pesimističen. Pri Moškriču ne samo da ne najdemo kakega prizora, kako umira delavski heroj, ampak tudi ni intelektualizma in veliko manj je pesimizma, ki je precej značilen tudi za Cankarja. Moškričevo dramatiko lahko označimo kot novi, preprosti, psihološki realizem, a s potezami romantične idealizacije. V Moškričevih dramah najdemo številne primere globoke človeške ganljivosti, ki je večinoma usmerjena optimistično.

Poleg delavskih voditeljev Krleža v veliki meri prikazuje tudi navadne delavce, delavsko množico, ki pa ni enotna, ampak je vedno razčlenjena. Prikazu navadnega delavstva posveča Krleža veliko pozornost in ta prikaz je pravzaprav izven neposrednega dramskega dogajanja. Delavce prikazuje v 3. (na delovnem mestu) in v 4. dejanju (na pokopališču, ob pogrebu delavskih žrtev). Zanimivo je, da prikazuje tudi tipičnega, individualiziranega predstavnika navadnega delavstva. Tako namreč lahko označimo Ksaverja z njegovo družino, to je ženo in otrokom-učencem (2. dejanje in sam Ksaver še kasneje).

Krleževi delavci pripadajo največ tako imenovanim »rumenim«, to je malomeščanski mentaliteti. Tipičen primer je delavec, ki ima prihranke iz Amerike in se boji, da mu ne bi propadli. Eden od delavcev zagovarja svojo strokovno kvalifikacijo in svoj višji zaslužek. Delavska množica je v tolikšni meri neenotna, premalo zavedna, človeško slabotna in neorganizirana, da nastanejo medsebojni prepiri, pa celo boj in fizično obračunavanje. Namesto da bi se bojevali proti zunanjemu sovražniku – kapitalizmu, se bojujejo med seboj. Krleža mojstrsko prikazuje razne individualne usode, značaje in nazore in dosega pri tem nadčasovnost in občečloveškost.

Podobno kot Krleža tudi Moškrič tako rekoč posebej slika delavsko življenje, tudi zasebno, in razpravljanje. Podobno kot Krleža tudi Moškrič ne ceni delavske množice, saj je spremenljiva, nedosledna, nevdržljiva, neenotna. Vendar je pri Moškriču manj pesimističnih in več optimističnih barv v prikazovanju delavskega zasebnega življenja. Moškrič rad slika pozitivni razvoj delavstva iz neorganiziranosti v delavsko organiziranost. Posebno značilne za Moškriča so družbeno aktivne in pozitivne delavske žene in dekleta, medtem ko sta v Krleževi drami Ksaverjeva in Kristjanova žena bolj negativna in postranska kot pozitivna in pomembna lika.

Osrednje, najdaljše dejanje Krleževe drame *Golgota* je 3. dejanje, ki se dogaja v ladjedelnici, in sicer v doku na gradbišču velikanske ladje. Krleževa drama zahteva veliko scenerijo, seveda ne samo zato, ker želi ustvariti spektakelske učinke, temveč predvsem zato, ker hoče, da na gledališkem odru, ki je po tradiciji meščanska ustanova, zaživi pristno delavsko (delovno) okolje in se prikaže množičnost delavstva kot znamenje njegove

potencialne sile. Na odru se torej pojavi delo, delovni obrat, skorajda tovarna. V gledališkem smislu torej Krleža izraža težnjo po avantgardnem osvajanju novih prostorov.

Moškrič te težnje ne izkazuje. Ne postavlja na oder delavnic, strojev, morda niti ne delavcev v izrazitih delovnih oblačilih, ampak so njegova prizorišča klasično abstrahirana na delavsko stanovanje, gostilno, pisarniški tovarniški prostor, prostor za sestanke. Moškrič, ki je sam tudi še kot pisatelj ostal delavec, ne sledi avantgardni gledališki težnji, ki je bila značilna za avtorje in režiserje, ki so izhajali iz intelektualnih vrst. Moškrič osvobaja gledališče od pretirane spektakelske in avantgardne funkcije, ki je značilna za Krležo (na primer prikaz celega človeštva – od škofov, vladarjev, generalov do beračev – ki se zvrsti pred preganjanim, umirajočim Pavletom v 2. dejanju; izvedba tega spektakla je najbrž zamišljena s filmskimi sredstvi ali vsaj diapozitivi; drugi primer spektakelske gledališke funkcije pri Krleži je izrazita zvočna nasičenost njegove drame). Tudi kar se tiče prikazovanja množice je Moškrič veliko bolj skromen kot Krleža. Krleža v 1. dejanju zvočno prikazuje vojaštvo, v 2. dejanju Pavletove zasledovalce, medtem ko sta 3. in 4. dejanje sploh izrazito množični.

Krleževa drama *Golgota* je prizoriščno zelo razgibana, filmsko razgibana. Prvo dejanje se dogaja v Andrejevi sobici, v 2. dejanju je na odru interjer delavske kočice (Ksaverjeve), pa tudi zunanji prostor z naravnimi objekti, 3. dejanje poteka v ladjedelnici, 4. dejanje na pokopališču na pogrebu, 5. dejanje v Kristjanovem stanovanju ob postelji smrtno bolnega otroka. Torej se nobeno prizorišče ne ponavlja, tri so izjemno velika, zvočni in vizualni učinki jih še razširjajo in razgibavajo. Drugače je v Moškričevih dramah, za katere je značilna večja, skoraj klasična enotnost prizorišč, njihovo ponavljanje in večinoma zaprtost.

Kar se tiče časovne organiziranosti dramskega dela, se zdi, da je Krleževa drama *Golgota* enotna in časovno zgoščena – traja en dan in potem še en dan. Dogajanje poteka izrazito zaporedno. V nasprotju z Moškričevo kompozicijo, ki je deloma analitična in simultana, pa Krleževa časovna enotnost nima klasičnih, analitičnih, ampak moderne sintetične značilnosti, tako da mestoma učinkuje bolj kot zbornik zaporednih živih slik ali kot simfonija kontrastnih delov kot pa pripovedni in akcijski organizem.

Naslov Krleževe drame (*»Golgota«*) je vzet iz zgodovine oziroma mitologije krščanstva. (Sploh je v delovski dramatiki Kristusovo trpljenje pogosto uporabljeno kot simbol delavskih žrtev in delavskega trpljenja.) Izrazito se krščanska motivika pojavlja v Kristjanovih govornih nastopih, tako da lahko Kristjana označimo kot krščanskega socialista. Na primer: *»I kao što je Krist uskrsnuo u nedelju ujutro sa crvenom zastavom, tako će i naša ideja slaviti Uskrs... Nas ganjaju, nas zatvaraju, nas viješaju i strijeljaju samo zato, jer govorimo Istinu. Tako su i Krista, prvoga revolucionera, objesili među dva razbojnika, i to je stara oprobana buržujska metoda. A mi nećemo ni klanja ni topova, mi hoćemo mir i pomirenje! Dosta je Goltote! Neka dođe Uskrs! Neka dođe crvena zastava Uskrsa!«*

Naslov drame je gotovo nekaj avtorskega in resnega. Toda naslov *»Golgota«* je v nasprotju z dejstvom, da Krleža prikazuje Kristjana kritično in celo kot Judeža, izdajalca. Morda pa je Kristjan samo dosleden izvajalec svojega prepričanja, svojega programa? Krleža vzame torej za naslov svoje drame besedo (motiv), ki je pogosto na ustih politikantskega Kristjana. Poleg tega imata golgotski naslov in simbolika stvarno utemeljenost v tem, da se drama dogaja na veliki teden, kar je mogoče odrske posebej poudariti. Ena od prvih te utemeljenosti je domača naloga, ki jo piše Ksaverjev otrok; to je apokrifna zgodba o židu Ahasverju, ki Kristusu ni pomagal nesti križa, mu ni dal vode in mu ni dovolil, da bi počival na klopi pred njegovo hišo.

Podobno kot Ahasver zavrne Kristusa, Ksaver in njegova žena ne sprejmeta in ne dasta zatočišča preganjanemu in ranjenemu Pavlu, boječ se represalij bele soldateske. Pavel in

potem Andrej umreta podobno kot Kristus. Ksaverja potem znova in znova preganja slaba vest, kar drama izrazito prikazuje (Ahasver po legendi ni mogel umreti).

Vsa ta simbolika je sestavina Krleževe drame oziroma njenega oblikovnega načina in stila. Kakor so nekateri deli Krleževe drame popolnoma realistični (na primer lik Kristjanove žene, liki delavcev), pa so drugi ali naturalistični ali ekspresionistični ali simbolistični, tako da je Krleževa drama hotena sinteza različnih modernih literarnih načinov.

Krleževa drama ne vsebuje kakšnih protiverskih ali ateističnih idej. To je pomembno zato, ker se je slovenska socialna demokracija povezovala s svobodomiselnostjo in je bila v svojem zgodnjem obdobju borbeno protiklerikalna. Tudi v Moškričevi delavski dramatiki ni nobenih ateističnih idej. V nasprotju s Krleževo dramo pa Moškričeva dramatika tudi ne vsebuje nobenih verskih simbolov in je glede literarnega načina stvarna, uravnotežena, realistična oziroma realistično-klasična (klasicistična). Torej ni mogoče reči, da je Krleža izobražen, Moškrič pa neizobražen, ampak da sta kot dramatika izobražena različno oziroma imata različno dramsko izhodišče.

Medtem ko Moškrič v svojih delavskih igrah prikazuje tudi kapitaliste, sprva (*Rdeče rože*) enega kot moralno negativnega, drugega pa kot sorazmerno pozitivnega, kasneje (*Dani se*) pa jih prikazuje kot ljudi, ki imajo svojevrstne moralne vrednote in so spoštovanja vredni družbeni nasprotniki, medtem ko se v njihove privatne zadeve več ne spušča, pa Krleža v drami *Golgota* kapitalistov sploh ne prikazuje oziroma jih prikazuje v enem samem, posplošenem in simboličnem liku. To je nadzornik na delovišču. V njem simbolizira nečlovečnost, krutost, militarizem. Krleža označuje nadzornika: »Simboličan nadglednik izgleda glomazan kao gorila. Njegov glas grmi kao glas nevidljvog kapitalizma.« Ferdo Delak je v slovenskem prevodu to oznako izpustil. Torej Krleža v svoji drami izkoriščevalskega razreda ne razčlenjuje, ampak ga prikazuje posplošeno negativno. Lik nadzornika spominja na kasnejši fašizem in hitlerizem, kakor da je Krleža družbeni razvoj v Nemčiji predvidel.

Če podrobneje pretehtamo fabulistiko Krleževe drame, ugotovimo, da je pisatelj najbrž hote prikazal, da revolucionarna akcija nima stvarne osnove, ni dobro pripravljena, ni naravna, ampak visi bolj ali manj v zraku. Krleževi revolucionarji zbujejo sočutje, a ne zaradi svoje sposobnosti (na primer če bi bili vojaško sposobni), ampak samo zaradi krute usode, ki ji grejo tako rekoč sami nasproti. Na prvi pogled se zdi, da je Kristjan v delavskih bojih sposoben strateg in taktik. Vendar če premislimo, kaj pravzaprav pomeni tarifna stavka, za katero navdušuje delavce: ta stavka ne izvira neposredno iz tega, da bi bile delavcem odvzete kakšne pravice ali zmanjšan dohodek, ampak je nekakšen konglomerat ofenzivnega sindikalističnega boja za boljše življenje in pa izkoriščanja trenutnega političnega položaja: vojaško nasilje nad delavstvom naj kapitalizem, če hoče preprečiti revolucijo – plača. Poleg tega naj bi mezdna stavka potekala v okoliščinah vojne in nasilja. Torej je ta stavka gospodarsko nejasna in družbeno nečista (politikantska). Tako revolucionarna kot stavkovna akcija stojita na šibkih, preprosto nekvalitetnih osnovah.

Moškričevi delavski voditelji pa niso, tako kot Krležev Kristjan, samo politično sposobni, ampak so tudi odlični in nepogrešljivi strokovnjaki ter seveda moralno neoporečni. Odlično razumejo tudi problematiko upravljanja industrijskega podjetja. Stavke, ki jih vodijo Moškričevi delavski voditelji, so vsestransko (gospodarsko, taktično, socialno) utemeljene, demokratične, ne pa avtokratske, moralno čiste, ne pa preračunljive. Moškriča odlikuje poznavanje in jasno literarno izražanje vsakokratne konkretne gospodarske problematike. Moškrič prikazuje bedo delavskega življenja ne samo kot resničnost, ampak kot oblikovalno hvaležen literarni motiv.

Družbeno dogajanje v Krleževi drami *Golgota* ima prednost pred zasebnim, intimnim dogajanjem. V glavnem velja to tudi za Moškričevo delavsko dramatiko. Vendar pa Mo-

škrič zasebno dogajanje prikazuje kot postransko bolj v sredini drame, nikakor pa ne na koncu, ki je pri njem poantiran družbeno, medtem ko se Krleževa *Golgota* presenetljivo zaključuje z intimnim, zasebnim dogajanjem, ki mu je s tem dan nenavadno močan podudarek. Takšna kompozicija Krleževe *Golgot*e nas spominja na Cankarjevo dramo *Hlapci*, kjer na koncu revolucionarni Jerman čuje in si izprašuje vest ob na smrt bolni materi. Krleževa intimnost na koncu *Golgot*e vsebuje fantastične in filozofske (faustovske) prvine, s katerimi se omejuje vdor sentimentalizma, ki je sicer precej značilen za Cankarja in tudi Moškriča.

Krležev Doktor tudi načelno izpodbija pravico človeka do intimnosti družinskega življenja, če ni pošten v svojem družbenem delovanju.

Krleževo dramo *Golgota* označujeta množičnost in slikanje proletarskega življenja, kar se je uveljavljalo zlasti v sodobni, porevolucijski sovjetski dramatik. Na drugi strani označuje *Golgoto* družbeni relativizem in objektivistična nepristranost, vendar ne v razmerju kaptializem – proletariat, temveč znotraj samega proletariata, med njegovimi strujami. Na ta način ostane Krleža v popolni konfrontaciji nasproti kapitalizmu, ki ga skoraj ne prikaže, a glede samega proletariata in njegovih možnosti in sposobnosti prevladuje pesimizem. Krleževo dramo odlikuje široko poznavanje delavskega življenja in tendenc v družbenem razvoju, kakor tudi filozofsko poglobljanje in utemeljenost posameznih stališč. V formalnem pogledu je za dramo *Golgota* bolj značilna kompozicija velikih dejanj – slik, kot kompozicija razločnih in akcijsko usmerjenih prizorov in dialogov. Prevladuje razpravljanje in govorništvo.

Naša primerjava ugotavlja značilne razlike, a tudi podobnosti med Moškričem in Krležo glede dramske obravnave delavske tematike. Ta primerjava naj pripomore, da bi jasneje videli in vrednotili značilnosti enega in drugega dramatika.

Summary

COMPARATIVE TREATISE ON KRLEŽA'S PLAY »GOLGOTA« AND MOŠKRIČ'S WORKERS' DRAMAS

The author deals with »Golgota«, the play by Miroslav Krleža (1922), within the framework of his treatise on those plays by Jože Moškrič in which proletarian and industrial themes are predominant (Red Roses 1932, Fight for Bread 1933, At the Break of Dawn 1935). He wants to establish what the reception of »Golgota« was like in Slovenia, and claims that it was not performed. It had no immediate influence on Moškrič's plays. Krleža deals with the split in the working class in their fight to seize power or, respectively, to obtain a larger piece of bread. The workers' struggle is not a graduate process or based on capability and accuracy, but on rhetoric and symbolism (the suffering of the workers is similar to the suffering and revolutionary spirit of Christ). The value of people's actions and desires is relative. Moškrič, however, describes the workers' struggle in a limited environment, with limited aims, which are firmly set and can be realized. His plays with their working class themes are optimistical. In form, they are not avantgarde but classical.

JUBILEJ PROFESORJA DRAGA ŠEGA

Prvega aprila je dopolnil sedemdeset let življenja literarni kritik in zgodovinar, urednik in kulturni delavec profesor Drago Šega. Slavljeneč sodi v generacijo slovenskih izobražencev, ki ji kulturnopolitične razmere niso bile preveč naklonjene, saj so ideološki ekskluzivizmi in totalitarni sistemi vseh barvnih odtenkov pogosto onemogočali zbrano ustvarjalno delo. Vendar je treba poudariti, da jih je poskušal prof. Drago Šega po svojih močeh odpraviti ali vsaj nevtralizirati in delovati na različnih kulturnih ravneh. Njegova biografija navaja vrsto dejavnosti, ki potrjujejo predstavo o živahni, vsestranski osebnosti, ki ni nikoli priznavala – v nasprotju s slovensko tradicijo – samo lepega slovstva za edino posvečeno umetnostno zvrst. Ne, zanjo so bile vredne truda tudi nove zvrsti, posebno film, kajti vse bogatijo slovensko kulturo, jo utrjujejo in afirmirajo. Nedvomno je najprej vplival na njegovo intelektualno dozorevanje družinski krog. Oče Rudolf je bil namreč tudi publicist in nekaj let celo urednik Slovenskega naroda. Tako so vsi pomembni politični in kulturni dogodki še posebej odmevali v najožjem domačem okolju, kar ni moglo mimo senzibilnega doraščajočega fanta. Šolsko »vadnico« je obiskoval v Mariboru med letoma 1924 in 1928, v Ljubljani pa realno gimnazijo. Po maturi leta 1936 se ni usmeril v študij tehnike ali naravoslovja, temveč v slavistiko na ljubljanski univerzi in diplomiral v mračnem letu 1941. Med svojim študijem se je aktivno pridružil takratnemu levičarskemu študentskemu gibanju, posebno skupini, ki se je zbrala v društvu Slovenski klub konec leta 1936 in izdajala svoje glasilo 1551. Njihov program izpoveduje v strnjeni obliki geslo »Ne Rim, ne Moskva, ampak Ljubljana!«, zato so nasprotovali klerikalnemu in komunističnemu dogmatizmu; zadnji je bil – ne da bi se njegovi privrženci zavedali – stalinističen. Zato ni čudno, da so si takratni komunisti prizadevali društvo onemogočiti. Pritisk gorečih oboževalcev velikega Gruzince je povzročil tudi Šegov izstop in konec glasila. Še več: jedru društva so celo onemogočili sodelovanje v levičarski Sodobnosti. Ko se bo pisala zgodovina teh oboževalcev, bo v njej dobilo ugledno mesto omenjeno akademsko društvo s svojim odprtim glasilom, saj pomeni pomembno dejanje v predvojnem sporu na literarni leviči. O tem se je mogoče že danes poučiti iz knjige Marka Jenšterleta *Skeptična levica* (1985), ki jo lepo dopolnjuje Pogovor z Dragom Šego; opravil ga je Dimitrij Rupel (*Nova revija* 1982/83, št. 7/8, str. 800–816).

Po okupaciji Slovenije se je v slavističnem seminarju pridružil Osvobodilni fronti in v njej deloval, toda že naslednje leto se je začela njegova kalvarija skozi koncentracijska taborišča: Gonars, Monigo, spet Gonars in grozljivi nacistični Dachau, ki je travmatiziral tudi povojno slovensko družbo po zaslugi Gruzincevih privržencev, ki seveda niso bili tam. Dachauski procesi ga niso neposredno prizadeli, toda temna senca suma je padla na vse nekdanje taboriščnike. Kljub povampirjenim dogodkom je bil zanj ta čas delovno intenziven. Povojno obdobje je začel kot kulturni urednik *Ljudske pravice* (1945/46), a je kmalu prešel h komaj rojenemu slovenskemu filmu: najprej je bil umetniški direktor Triglav filma (1946/47), nato pa predsednik komisije za kinematografijo LRS (1947/48). Pedagoškemu delu se je posvečal kot docent na Akademiji za igralsko umetnost (1948/51). Takratno ideološko mračnijaštvu, ki se je razplamtelo v gonji proti Edvardu Kocboku, je imel priložnost doumeti, ko je postal kulturni ataše jugoslovanske ambasade v svetovljanskem in pluralističnem Parizu (1951/53), neprijetno manj pa v Trstu, obsedenem od različnih zgodovinskih fobij, kjer je bil član jugoslovanske delegacije (1954/55). Po vnitvi v Ljubljano – kjer je v literaturi izžvenel podeželski social(istič)ni realizem in razpenjal jadra obledeli intimizem, poln strahu pred prenapetimi ideološkimi brambovci – je postal leta 1955 glavni in odgovorni urednik revije *Naša sodob-*

nost oziroma pozneje Sodobnosti. To je ostal do prelomnega leta 1964, ko je oblast likvidirala uredništvo, ker je nasprotovalo zatrtju revije *Perspektive* in s tem uniformiranosti kulturnega življenja. Še v istem viharnem letu je postal znanstveni svetnik v Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede SAZU, kjer je vodil sekcijo za literarno teorijo in bil vršilec dolžnosti inštitutskega tajnika do upokojitve leta 1979. Od leta 1980 pa je član uredniškega kolegija Literarnega leksikona, ki ga pripravlja in izdaja inštitut.

Njegov opus je raznovrsten; okvirno ga je mogoče razdeliti na ocene, članke, študije in razprave, ki so posvečene literaturi, gledališču in filmu, ter na obsežno uredniško delo. V javnost je vstopil leta 1936 v akademskem listu 1551, za katerega je napisal več kulturnopolitičnih, polemičnih člankov. Z literarnimi ocenami je do dogmatske prepovedi sodeloval tudi v predvojni Sodobnosti, po vojni pa v *Ljudski pravici*, *Novem svetu* in *Naši sodobnosti* oziroma *Sodobnosti*. Njegovo pozornost so pritegnila sočasna domača in tuja aktualna literarna imena ter filmi. Hkrati je pisal tudi daljše, sintetične spise, izmed katerih so bili mnogi prevedeni v tuje jezike: npr. *Slovenska poezija (Naša sodobnost 1961, francoski in srbohrvaški prevod)*, *O razvojnih tendencah sodobne slovenske poezije (Naši razgledi 1964, 480–481; francoski in italijanski prevod)*, *Za Encyclopaedio Britannico* je leta 1966 prispeval članek o slovenski literaturi. *Srbohrvaški prevod sta doživeli tudi študiji Idejni profil Kocbekove poezije (Dialogi 1965, Izraz 1965)* in *Tujstvo Andreja Hienga (Problemi 1967, Izraz 1967)*. Za veliko antologijo *Živi Orfej (1970)* je prispeval uvodno študijo *O poeziji (tudi hrvaški prevod v Umjetnosti riječi 1970)*, uredniška pojasnila in opombe ter sodeloval pri izboru pesmi. Izbor svojih spisov pa je objavil v knjigi *Eseji in kritike (1966)*. Izmed poznejših literarnozgodovinskih spisov je treba omeniti razpravo *Med biblijo in Cerkovno ordningo – z njo je osvetlil eno najpomembnejših knjig slovenske reformacije, ko je ta izšla v skrajšanem obsegu v zbirki Kondor (1975) – in Troje doslej neznanih Levstikovih pisem v Razpravah SAZU (1976)*. Na simpoziju iste ustanove o *Josipu Murnu leta 1979* je nastopil z zanimivim referatom, ki ga je objavil pod naslovom *Murnovo pričevanje o pesniškem poklicu in ustvarjanju (Slavistična revija 1980)*. Za *Slovenski biografski leksikon* je napisal članek o pesniku in prijatelju Cenetu Vipotniku (1982). *Pesniško zbirko Sijoče mračine (1985)* je pospremil s študijo *Ob Šalijeveh izbranih pesmih*. Njegova doslej zadnja objavljena razprava *Genealogija literarne kritike I–II (Nova revija 1986, št. 52–56, str. 1261–1271, 1659–1668)* je obsežen in pretehtan fragment iz literarnozgodovinske raziskave, ki jo pripravlja za *Literarni leksikon*. Pomembno je tudi slavljeno uredniško delovanje; to se je pokazalo predvsem v številnih izborih in antologijah, ki so večinoma v tujih jezikih predstavili slovensko literaturo svetu: npr. *Liryka jugostowiańska (Warszawa 1960, sourednik)*, *Antologija slovenačke poezije I–II (Beograd 1961, nov izbor pri drugi založbi leta 1968; pri obeh je bil sourednik)*, *Anthologie de la poésie slovène (Paris 1962, avtor spremne študije in sourednik)*, *Antologija slovenačkog eseja (Beograd 1964, tudi avtor predgovora in opomb)*, *La poésie slovène contemporaine (Paris 1971, sourednik)*, v znameniti *Alynovi antologiji Kosovel (1965)* je sodeloval pri izboru pesmi. Kot dopolnilo vsestranskosti pa velja omeniti, da je prevajal iz francoščine in bil dramaturg pri pomembnih slovenskih filmih: *Na svoji zemlji*, *Kekec*, *Tri četrtine sonca*, *Dobri, stari pianino*, *Akcija* in *Veselica*. Napisal je tudi študijo o filmskem scenariju *O novi literarni zvrsti (Novi svet 1949, tudi francoski prevod)*. Svoje poglede na to zvrst je uresničil v scenariju po Tavčarjevem romanu *Visoška kronika (Ekran 1964/65)*. Bil je tudi pobudnik in ustanovni član *Slovenske izseljenske matice* in *Slovenskega okteta*.

Zaradi svoje trdnosti, ki je niso mogle zlomiti niti usodne preizkušnje, ostaja zgled poštenega in delavnega izobraženca. *Želimo mu veliko zdravja in moči, da bi še naprej bogatil slovensko literaturo in kulturo!*

Marjan Dolgan
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
v Ljubljani

OB ŠESTDESETLETNICI STANKA KOTNIKA

Letos praznuje svojo šestdesetletnico Stanko Kotnik, znan kulturni delavec v severovzhodni Sloveniji, pobudnik Prežihove značke in drugih bralnih značk, učitelj slovenskega jezika in didaktike (metodike) slovenskega jezika in književnosti.

Rodil se je 23. junija 1928. leta v Mariboru kot sin poštnega uslužbenca. Splošno izobrazilo si je nabiral na klasični gimnaziji v svojem rojstnem kraju. Slovenistiko in rusistiko pa je študiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Za vnetost pri študiju je dvakrat dobil Prešernovo nagrado za študente.

Leta 1955 je prevzel delovno mesto učitelja slovenskega jezika na Nižji gimnaziji in kasnejši Osnovni šoli Prevalje. Mladega zanesenega učitelja slovenščine so kmalu nagovorili, da je poleg poučevanja opravljal tudi delo pedagoškega svetovalca v občinah Ravne, Dravograd, Slovenj Gradec in Radlje. V teh letih je dal pobudo za ustanovitev Prežihove značke in velikokrat sodeloval pri organiziranju te bralne akcije in podeljevanju značk. Kdo bi si tedaj mislil, da se bo Prežihova značka v naslednjem desetletju razrasla v široko mrežo bralnih značk in občutno dvignila bralno kulturo naših osnovnošolcev in srednješolcev?

Jeseni 1968 je začel predavati didaktiko (metodiko) slovenskega jezika na Pedagoški akademiji v Mariboru. Zaradi njegove predanosti pedagoškemu delu, kritičnosti in zahtevnosti je postajal ta učni predmet iz leta v leto pomembnejši vezni člen med teoretičnim znanjem in praktično poklicno usposobljenostjo predmetnih učiteljev slovenskega jezika v severovzhodni Sloveniji. Generacije rednih in izrednih študentov so poslušale njegova zanimiva predavanja o pouku slovenskega jezika, diskutirale v njegovih seminarjih, po njegovih skrbnih navodilih opravljale nastope in učno prakso ter ob temeljitih analizah po opravljenih nastopih pridobivale samokritičen odnos do svojega poučevanja in voljo za čedalje bolj ustvarjalno pedagoško delo. Mnogim študentom je bil spodbujajoč mentor pri pisanju diplomskih nalog. Iz Maribora je hodil predavat tudi v Szombathely, Lendavo, Trst, Gorico in drugam. Imel je referate o svojih didaktičnih zamislih na slovenskih in jugoslovanskih slavističnih zborovanjih.

Izjemen je njegov prispevek za populariziranje slovenske književnosti med mladimi ljudmi. Posebno priljubljena je njegova knjiga Po domovih slovenskih pisateljev; v njej se ni pokazal samo kot spreten pisec, ampak tudi kot izvrsten fotograf, saj je knjigo opremil s tridesetimi fotografijami, ki jih je posnel sam. V Osmem berilu za osnovno šolo je v dodatku Pisatelj in njihova dela konkretno pokazal, koliko naj bi bil naš osnovnošolec razgledan po domači književnosti in literarni teoriji. Napisal je tople spremne besede k Prežihovim Solzicam, Bevkovim Pastircem, Seliškarjevim Mulam, Cerkvencem Izbranim mladinskim besedam in drugim knjigam. Za mentorje bralnih značk je spodbuden njegov članek Bralna značka kot edinstvena priložnost in pomemben pogoj za organiziran dvig bralne kulture v usmerjenem izobraževanju (Otrok in knjiga 1980).

Veliko energije je posvečal poučevanju slovenske slovnice in pravopisa v osnovni šoli. Sodeloval je pri obsežni raziskavi Izpolnjevanje učnega načrta iz slovenskega jezika: v njej je napisal 125 strani dolgo poglavje o obvladovanju pravopisa (žal je tipkopis te raziskave dostopen samo v knjižnici Pedagoške fakultete v Mariboru). Strnjeno pa je predstavil svoje poglede na pravopisni pouk v članku Problematika pravopisnega pouka in aktivnost učencev (JiS 1981/2). V sodelovanju s pedagogom Jožetom Šircem je sestavljal hipotetične minimalne norme za slovenski jezik. Med didaktičnimi načeli mu je bilo zmeraj najbolj pri srcu načelo zavestne aktivnosti učencev. Domiselno ga je obdelal zlasti v članku Aktivni primerjalni postopek pri pouku slovenske slovnice in njegova pedagoška vrednost (JiS 1971/2). Na področju sporočanja pa se je zlasti zavzemal za logično grajenje spisov. Zamislil si je razrezanko, s katero se lahko oblikuje to zmožnost. To učilo je natančno opisal v članku Spisna

razrezanka kot nova tehnika za razvijanje in merjenje sposobnosti logičnega mišljenja (JiS 1974/5).

Kar smo navedli, je samo del njegovih naporov. Njegova bibliografija obsega čez sto enot. To so samostojne publikacije, raziskave, recenzije, strokovni članki v Jeziku in slovstvu ali Otroku in knjigi ter poljudni članki v Prosvetnem delavcu, Naših razgledih, Koroškem fužinarju in drugih.

Naš jubilarant je nadarjen za kritiko in iznajdenje novega, združuje bogato znanje slovenistike in poznavanje psihologije otrok in se je zmeraj pripravljen razdajati v pedagoškem delu. Didaktika (metodika) slovenskega jezika in književnosti pri nas še nima takega ugleda in razvitosti kot npr. jezikoslovje ali literarna zgodovina; ta primanjkljaj vse prepogosto plačujemo z usposabljanjem učiteljev začetnikov po neracionalni metodi poskusov in napak in z vse preveč pogostim odporom učencev do učenja materinščine. Delo na naših šolah zahteva čedalje večjo integracijo strokovnega ter pedagoškega in psihološkega znanja. Stanko Kotnik že dolga leta zanesljivo hodi po poti, kjer se vsa ta znanja stikajo, in kaže pravo smer tudi nam. Ob njegovem življenjskem jubileju mu želimo, da bi ostal še naprej takšen, kakršen je, in da bi mu uspelo spraviti v tisk izbor njegovih didaktičnih prispevkov, ki mu je že določil pomenljiv naslov SPODBUDE.

France Žagar
Pedagoška akademija v Ljubljani

Didaktične izkušnje

UČITELJEV GOVORNI VZOR KOT SREDSTVO SPODBUDE*

1. RAZČLENITEV RAZISKAVE

1.1 Namen raziskave

V raziskavi sem analizirala, kakšna jezikovna sredstva uporabljajo učenci za izražanje zunajjezikovne dejanskosti, predstavljene v obliki poskusa.

Zanimalo me je, kako učiteljev vzor vpliva na izbiro poimenovanj za predmete, dejanja, dogajanja in stanja, na izražanje razmerij med predmeti in na to, kako učenci predstavijo razmerja med dejanji oziroma njihovo časovno zaporedje.

Poleg tega sem bila pozorna tudi na to, kako pogosto in katera sredstva nadpovedne skladnje uporabljajo ter kakšne napake delajo pri tem.

* Raziskava je potekala pod vodstvom prof. dr. Olge Kunst-Gnamuš.

1.2 Delovna podmena

Pričakovala sem, da bo učiteljev govor ugodno vplival predvsem na natančnejše poimenovanje zapletenejše zunajjezikovne dejanskosti.

Po drugi strani je obstajala možnost, da bi prek vzora zamejila raznolikost upovedovalnih idej in izbiro različnih izraznih možnosti.

Učiteljev vzor ni vedno najbolj ustrezen didaktični postopek za razvijanje bogastva različnih poimenovanj, vendar sem se kljub temu odločila zanj, saj je narava besedilnega vzorca – opisa postopka taka, da zahteva objektivno opisovanje.

1.3 Potek raziskave

Na osnovni šoli Borisa Kidriča v Ajdovščini sem učencem dveh sedmih razredov pokazala poskus s tremi jogurtovimi lončki in listom papirja formata A 4.

V 7. c razredu je bilo 28 učencev. Poleg prikaza poskusa sem jim tudi povedala, kaj in kako delam. V nadaljevanju naloge bom ta razred označevala kot poskusni. (7. c: n = 28; poskusni (P))

Vnaprej sem si skrbno pripravila spremno besedilo k poskusu. Pazila sem, da iste predmetnopolomske sestavine nisem vsakokrat poimenovala ponovno, ampak sem zanje uporabila, če je bilo mogoče, različne navezovalne izraze.

Dejanja sem poimenovala tako natančno, da bi lahko vsakdo, četudi poskusa ne bi videl, razumel, kako poteka.

Največ težav so mi pri sestavljanju povzročila navodila za izdelavo harmonike oziroma pahljače.

Hotela sem si pomagati z opisi za zgibanje papirja v knjigah za otroke, kjer je opisano, kako izdelujemo različne igrače iz papirja (Papirnata deteljica, Origami), in v delovnem zvezku za tehnični pouk za 5. razred, kjer je prikazan podoben poskus, vendar z nobe-nimi od teh navodil nisem bila zadovoljna, saj si vsa pomagajo s slikovno priložo. Tako je navodilo omejeno na napotek, da je potrebno papir prepogniti po črticah, kot kaže slika, ali ga stopničasto nagubati oziroma zgibati v ozkih pasovih. Za pomoč sem učencem na tablo napisala tudi strukturo, kakršno naj bi imela njihova besedila:

1. NASLOV IZBERI SAM!
2. KAJ SMO POTREBOVALI
3. NEUSPELI DEL POSKUSA
4. USPELI DEL POSKUSA

in opombo, naj natančno opišejo tudi, kako sem ravnala s papirjem.

Da bi lahko ugotovila, kako učiteljev vzor vpliva na govor oziroma pisanje učencev, sem v 7. č razredu, kjer je bilo 29 učencev (7. č, n = 29; kontrolni (K)), poskus samo pokazala.

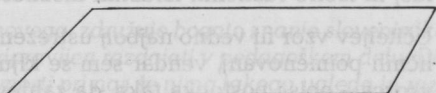
Učenci v obeh razredih so me spraševali, če lahko postopek narišejo namesto opišejo, kar kaže na njihovo zadrego in nemoč pri ubesedovanju tega, kar so videli.

Odločitev o tem, kakšen naj bo naslov, sem prepustila njim samim, čeprav so me vsi, celo večkrat v istem razredu, prosili, naj jim povem, kako naj naslovijo opis.

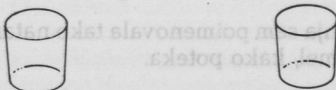
Za enoto raziskave sem vzela razred kot celoto.

SPREMNO BESEDILO

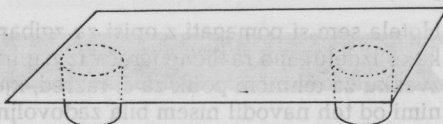
SLIKOVNA PREDSTAVITEV ZU- NAJJEZIKOVNE DEJANSKOSTI

Za poskus, ki vam ga bom pokazala,
potrebujem LIST PAPIRJA in TRI
LONČKE.

DVA OD NJIH bom postavila na mizo
in ČEZNJU položila PAPIR.

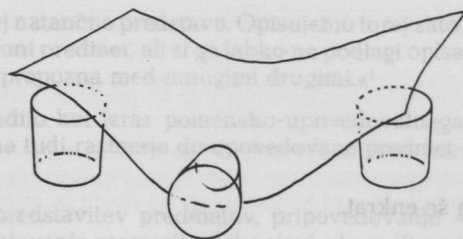
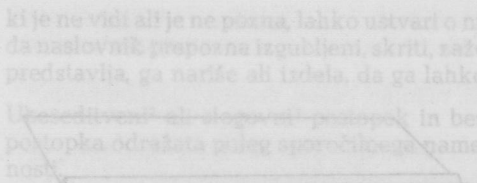

1. RAZČLENITEV RAZISKAVE

1.1. Namen raziskave

Rada bi naredila tako trden MOST, da
bi TRETJI LONČEK stal na NJEM.

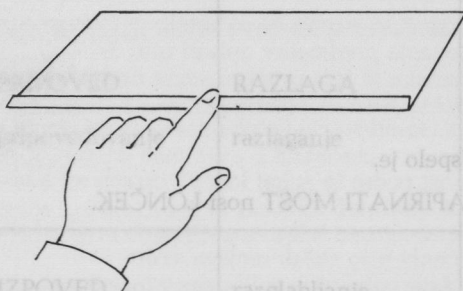
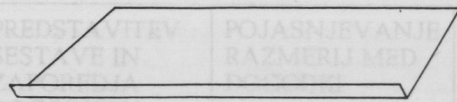
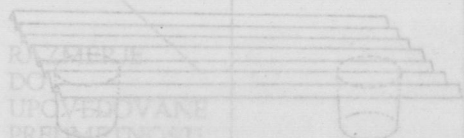
Kaj mislite, mi bo uspelo?

MOST IZ PAPIRJA se je podrl.

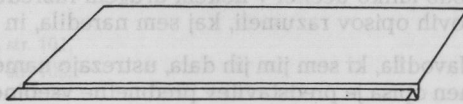
Jaz pa bi vseeno rada sestavila tak **MOST**, ki bi nosil **LONČEK**.

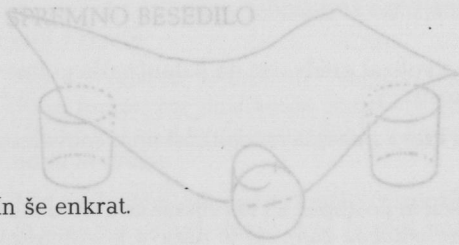
Poskusila bom tako.

PAPIR bom po dolžini prepognila v širini približno 2 cm in s pritiskom prsta utrdila rob.

LIST bom nato obrnila in **GA** znova prepognila v obratni smeri.

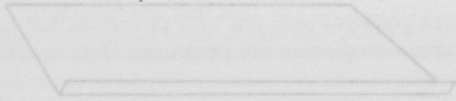

In še enkrat.

Postopek bom ponavljala, dokler ne bo ves LIST stopničasto naguban.

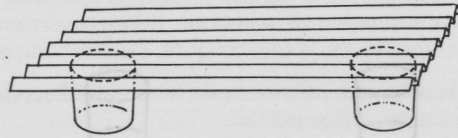
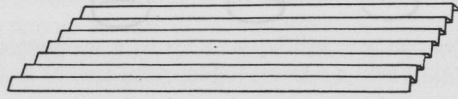
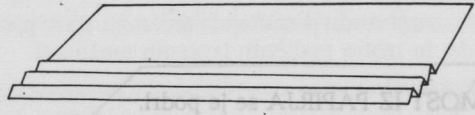
Prepognila bom tolikokrat, da bom porabila ves PAPIR.

HARMONIKA je končana.

Poskušala bom znova.

HARMONIKO bom položila čez LONČKA. TRETJEGA pa postavila NANJO.

Uspelo je.

PAPIRNATI MOST nosi LONČEK.

2. JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI BESEDILNEGA VZORCA – OPISA POSTOPKA

Besedila, ki so jih napisali učenci, so opisi postopka.

Učence sem opozorila, naj me pri mojem delu natančno opazujejo (v poskusnem razredu tudi poslušajo), saj bi rada, da bi mi to, kar jim bom pokazala, opisali tako natančno, da bodo lahko učenci v nekem drugem razredu, ki poskusa ne bodo videli, na podlagi njihovih opisov razumeli, kaj sem naredila, in bodo znali isto narediti tudi sami.

Navodila, ki sem jim jih dala, ustrezajo namenu, ki ga Gnamuševa pripisuje opisu. »Namen opisa je predstavitev predmetne vsebine, natančna in stvarna, tako da si naslovnik,

ki je ne vidi ali je ne pozna, lahko ustvari o njej natančno predstavo. Opisujemo torej zato, da naslovnik prepozna izgubljeni, skriti, zaželeni predmet, ali si ga lahko na podlagi opisa predstavlja, ga nariše ali izdelata, da ga lahko prepozna med mnogimi drugimi.«¹

Ubeseditveni² ali slogovni³ postopek in besedilo kot izraz pomensko-upovedovalnega postopka odražata poleg sporočilnega namena tudi razmerje do upovedovane predmetnosti.

Razpredelnica pokaže, da so opisovanje – predstavitev predmetov, pripovedovanje – predstavitev dogajanja in razlaganje – pojasnjevanje razmerij med pojavi ubeseditveni postopki, pri katerih je sporočevalčev odnos do predmetnosti objektivni in stvarni; medtem ko oris, izpoved in razglabljanje (v manjši meri tudi obravnavanje in utemeljevanje) kažejo subjektiven odnos do zunajjezikovne dejanskosti, iz njih lahko razberemo, kako je sporočevalec doživel posamezne pojave, kakšne predstave so vzbudili v njegovi duševnosti predmeti in dogodki, o katerih sporoča.

SPOROČILNI NAMEN RAZMERJE DO UPOVEDOVANE PREDMETNOSTI	PREDSTAVITEV PREDMETNE VSEBINE	PREDSTAVITEV SESTAVE IN ZAPOREDJA DOGODKOV	POJASNJEVANJE RAZMERIJ MED DOGODKI
STVARNO	OPIS opisovanje	PRIPOVED pripovedovanje	RAZLAGA razlaganje
SUBJEKTIVNO ČUSTVENO IN VREDNOSTNO ZAZNAMOVANO	ORIS orisovanje	IZPOVED izpovedovanje	razglabljanje obravnavanje utemeljevanje

¹ Olga Kunst-Gnamuš: Razumevanje in tvorjenje besedila str. 101.

² Olga Kunst-Gnamuš: Razumevanje in tvorjenje besedila str. 100.

³ J. Dular, T. Korošec: Slovenski jezik 3, str. 633.

Z opisom torej sporočevalec objektivno predstavi naslovniku določeno predmetno vsebino; razčleni jo na sestavine, izrazi njihova medsebojna razmerja in jim pripiše lastnosti.

Upovedovana predmetnost so predmeti, živali, rastline, osebe, prostori, razpoloženja.⁴

Tudi v učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje Slovenski jezik 3 piše, da pri opisovanju sporočamo čutne vtise in umska spoznanja o lastnostih pojavov. Pojavi so konkretni, snovni predmeti ali pa pojmi in dogajanja.⁵

V strokovni literaturi je natančneje razčlenjen le opis predmetov.

Avtorja učbenika Slovenski jezik 3 sicer navajata, da razlikujemo med statičnim (nepremični predmeti in premični predmeti v trenutku mirovanja) in dinamičnim opisovanjem (prikazovanje trajnega ali ponavljajočega se dejanja, ki ne sme biti posamezen, enkratni zgodovinski dogodek), vendar slednjega ne označita natančno, saj zapišeta le, da: »Tedaj uporabljamo nekaj več glagolov kakor pri statičnem opisovanju, zato je podobno pripovedovanju ali razlaganju.«⁶

Tudi Jože Toporišič v Slovenskem knjižnem jeziku I razlikuje med opisom predmeta in podajanjem kakega poteka. Za slednje trdi, da se moramo držati časovnega zaporedja dejanj. Če pa pride pri predmetu naenkrat do različnih premikov, jih prikazujemo po načelu medsebojne odvisnosti.⁷

V jezikovni vadnici za 6. razred osnovne šole Naš jezik piše France Žagar, da lahko ubesedimo delovni postopek na dva načina, strokovno ali leposlovno. Navaja, da je za strokovni opis (recept, navodilo, pravila) potrebno opisati vsa sredstva in opravila, ki so potrebna za izvršitev kakšnega dela; leposlovni opis dela (v doživljajskem spisu, črtici ali večjem proznem delu) pa opisuje postopek manj natančno, lahko opozori tudi na uporabo neustreznih sredstev ali postopka.⁸

Učenci so morali, če so hoteli opisati vse, kar sem jim pokazala, poleg natančnega poimevanja predmetov opisati tudi dejanja, dogajanja in stanja in njihova medsebojna pomenka (v tem primeru samo časovna) razmerja.

Za razumevanje poteka poskusa nepotrebno, a vendar možno, je bilo tudi pojasnjevanje vzročno-posledičnih zvez med dejanji in rezultati dejanj. Na primer: zakaj se papirnati most podre in zakaj lonček ostane na nagubanem papirju.

Sama sem se temu izognila, zato predvidevam, da bo vzročnih razlag več v razredu, kjer učenci niso slišali mojega vzora.

Opisovanje poskusa – določenega postopka – je potemtakem dinamično opisovanje, saj to ni enkrat neponovljiv dogodek, vezan na določen čas in kraj dogajanja, pa tudi ne na določenega izvajalca.

Težišče opisa postopka je na predstavitvi sestave in zaporedja dogodkov, opisu dejanj, dogodkov in stanj, med katerimi je nujno vzpostaviti časovna razmerja. Vse faze so nujno potrebne za razumevanje celote, zato nobene ne smemo izpustiti, prav tako zaporedje ne-

⁴ Olga Kunst-Gnamuš: Razumevanje in tvorjenje besedila str. 101.

⁵ J. Dular, T. Korošec: Slovenski jezik 3, str. 63.

⁶ J. Dular, T. Korošec, Slovenski jezik 3, str. 65.

⁷ Jože Toporišič: Slovenski knjižni jezik 1, str. 221.

⁸ France Žagar: Naš jezik 6, str. 147.

katerih dejanj ni zamenljivo, saj določene stvari ne moremo narediti, če prej nismo naredili nekaj drugega.

Poročanje o dogodkih in njihovem časovnem zaporedju pa je lastnost pripovedovanja oziroma besedil, ki pri tem nastajajo.

Toda pripoved zahteva poleg tega še natančno časovno in krajevno določitev, kdaj in kje se dogajanje vrši, znotraj tega je pomembno tudi, kdo so udeleženci dogodkov; vršilci dejanj/nosilci stanj.

Uporaba različnih glagolskih časov je pomensko razločevalna, pripovedujemo lahko o stvareh, ki so se že zgodile ali se še le bodo; da dogodek približamo, lahko namesto preteklika uporabimo dramatični sedanjik, za izhodišče lahko vzamemo tudi dogodke, ki so se zgodili nazadnje, in pripovedujemo o prejšnjih.

Za stvaren opis postopka so informacije o času in kraju dogajanja ter vršilcu dejanj odvečne. Prav tako lahko celoten postopek s časovnimi sprejnitvami oziroma retrospektivo zameglimo. Postopek najbolj natančno predstavimo tako, da dejanja naštejemo v enakem zaporedju, kot morajo potekati. Lahko pa jih še natančneje določimo s časovnimi prislovi in vezniki.

Za primer opisa poskusa – postopka sem izbrala opis poskusa v učbeniku za kemijo za sedmi razred osnovne šole.

V talilnici pripravimo zmes železa in žvepla v poljubnem razmerju mas. Z lupo se lahko prepričamo, če smo obe snovi dobro premešali med seboj. Zmes stresemo v epruveto, to pa postavimo v erlemajerico. Nato vtaknemo v zmes žarečo žico.

Posamezni predmeti in snovi, ki so potrebni za poskus, niso natančno opisani. Učenci jih (verjetno) morajo poznati že od prej. Vedo za njihove lastnosti in kakšni so. Natančen opis bi lahko zameglil bistvo – potek poskusa.

Dogodki (dejanja, stanja) so nanizani tako, kot naj bi (so, bodo) v resnici potekali. Med njimi je vzpostavljeno pravilno časovno razmerje.

Zaporedje dogodkov je le enkrat eksplicitno izraženo s časovnim prislovom nato, enkrat pa, v predmetnem odvisniku, z glagolom v preteklem času, ki kaže na preddobnost oziroma na to, da je bilo dejanje opravljeno že prej.

V opisu ni časovne sprejnitve ali retrospektive kot možnosti za časovno določanje dogodkov, ker delata besedilo zapleteno in nejasno in sta za opis postopka neprimerni.

Vzročno-posledične razlage med dejanji in rezultati dejanj v navodilih za izvedbo poskusa niso podane, saj prav nič ne prispevajo k večji jasnosti in boljšemu razumevanju poteka poskusa.

Opisovanje postopka – dogajanja, ki ni vezano na določen prostor in čas in na določenega vršilca dejanj ter je ob vsakokratni ponovitvi enako, je ubeseditveni postopek, ki se razlikuje od opisa predmetov, pojmov, razpoloženj. Prav tako se razlikuje tudi od pripovedovanja, od katerega prevzame samo to, da je potrebno natančno predstaviti zaporedje dogodkov.

V pripovedi imamo za nakazovanje pravilnega zaporedja na voljo več možnosti, za opis postopka pa je najbolj primerno, da sledimo resničnemu zaporedju dogodkov, da navajamo tako, kakor stvari v resnici potekajo, lahko pa jih še natančneje določimo s časovnimi prislovi in pravilno uporabo časovnih veznikov.

3. DIDAKTIČNE UGOTOVITVE

Postopek, ki sem ga pokazala učencem, je bil dokaj preprost.

Predmete, jogurtove lončke in dvojni črtasti list formata A 4, ki sem jih uporabila za poskus, učenci vsakodnevno uporabljajo, zato jim njihovo poimenovanje ni povzročalo nobenih težav.

Nekoliko se je zataknilo, ko je bilo potrebno poimenovati stopničasto nagubani list, zagato pa so skoraj vsi uspešno rešili s sopomenkama, harmonika in pahljača, le redki so ostajali samo pri izrazih papir in list.

Učenci verjetno dobro poznajo in uporabljajo obe poimenovanji – harmonika in pahljača, kljub temu so v poskusnem razredu uporabili samo izraz harmonika, le ena učenka tudi harmonika – (pahljača).

Gotovo je na to vplival moj vzor poimenovanja, kateremu so se učenci prilagodili, zato sklepam, da učiteljev vzor omejuje uporabo različnih sopomenskih izrazov za isto predmetnopomensko sestavino, čeprav jih učenci poznajo.

Ugotovila sem, da je bilo najtežje najti pravi izraz za konstrukcijo, ki sem jo sestavila.

Za učence je bila to popolnoma nova predmetnopomenska sestavina; zanjo v svojem jezikovnem sestavu niso imeli posebnega izraza.

Njeno poimenovanje je zahtevalo od učencev, da so po načelu procesa izločanja pomembnih lastnosti pojavnosti in zanemarjanja nebitvenih to zunajjezikovno dejanskost uvrstili v svoj hierarhični sistem jezikovnega sestava in jo poimenovali z izrazom za podrejeni (most, miza) ali nadrejeni pojem (konstrukcija, naprava, aparat).

Ker za razumevanje poskusa poimenovanje novonastale predmetne sestavine ni bilo v nasprotju s predstavami in mišljenjem učencev, torej z njihovimi izkušnjami, saj je bila konstrukcija zares podobna mostu, ne morem ugotoviti, ali učenci pasivno sprejemajo take spodbude iz okolja ali so do njih kritični in jih zavržejo, če niso v skladu z njihovimi izkušnjami in predstavami.

To bi lahko preverili s poskusom v drugem razredu. Učencem bi pokazali isti postopek, konstrukcijo pa poimenovali z manj sprejemljivim izrazom (podobnost s predmetom, katera ga poimenovanje bi uporabili, bi morala biti veliko manjša; na primer: tehtnica).

S primerjanjem števila ponovljenih poimenovanj v obeh razredih bi potem lahko ugotovili, če se in kako se manjša vpliv vzora zaradi neskladja med učenčevo izkušnjo in jezikovnim izrazom.

Poimenovanje predmetov je učencem povzročalo le zadrego, ki so jo reševali na bolj ali manj uspešen način: prilagajanje vzoru, izpust poimenovanja. Dokončno se je zataknilo pri uporabi poimenovanj – glagolov, s katerimi označujemo dejanja.

V svojem opisu sem uporabila za poimenovanje nameščanja lončkov glagol postaviti, za poimenovanje nameščanja lista na lončka pa glagol položiti.

Učenci v obeh razredih so uporabljali za poimenovanje namestitve lončka na mizo glagole: postaviti, položiti, dati, iste pa tudi za označitev nameščanja lista oziroma stopničasto nagubanega papirja na lončka.

V razčlembi sem ugotovila, da vzor ni vplival na pravilno uporabo najbolj ustreznih glagolov, saj je število napak v obeh razredih skoraj enako.

Učenci poznajo in uporabljajo precejšnje število samo na videz sopomenskih glagolov, zato lahko trdim, da ne poznajo natančno pomena vsakega posebej, da ne ločijo, s katerim glagolom zaznamujemo točno določeno dejanje.

Zato bi morali učitelji pri pouku preverjati, ali se učenci zavedajo pomenskih razlik med blizuglasnimi glagoli in ali poznajo razlike med na videz sopomenskimi glagoli.

Eden možnih načinov bi bil tale:

1. Učenci morajo opraviti dejavnost, ki jo učitelj poimenuje z besedo. Prepognejo, upognejo, pripognejo list papirja.
2. Učenci opišejo (definirajo) pomen besede. Odgovarjajo na vprašanja, kaj pomeni določen glagol.
3. Na podlagi danih primerov ugotavljajo pomenske razlike med pomensko sorodnimi glagoli. Odgovarjajo na vprašanja, kaj lahko pripognemo, upognemo in kaj prepognemo.

K obravnavi opisov (postopkov ali predmetov, razpoloženj in stanj) bi morali nujno pritegniti tudi pomensko obravnavo zajetega besedja in stilno vrednotenje izraznih različic za izražanje iste zunajjezikovne dejanskosti, saj pomena zaznamujoče ni mogoče izčrpati samo v razmerju do poimenovane predmetnosti oziroma pojmovnosti, ampak je potrebno učence opozoriti na to, da lahko isto predmetno vsebino upovemo na različne načine, odvisno od tega, s kom se pogovarjamo in kakšen je namen sporazumevanja.⁹

Za to je najboljši pripomoček slovar, ki bi ga učenci morali znati uporabljati in jim bi bil vedno pri roki.

Na podlagi prebrane pomenske razlage učenci z učiteljevo pomočjo ugotavljajo, katera beseda zaznamuje prebrano.

2. Na podlagi razlag za sopomenke ugotavljajo in določajo tiste pomenske odtenke med njimi, zaradi katerih je raba ene besede v določenem govornem položaju ustrežnejša od druge.

3. Učenci sami poskušajo pomensko razložiti določeno besedo in svoje razlage primerjajo s tistimi v slovarju. Tako ugotavljajo, kako dobro poznajo pomene posameznih besed.

Na podlagi razčlenbe sem ugotovila, da učiteljev vzor, načrten ali naključen, pri vseh predmetih, ne le pri pouku slovenskega jezika, močno vpliva na bogatenje učenčevih jezikovnih zmožnosti in na širjenje njihovih upovedovalnih zmožnosti.

Celotni postopek ni bil tako zapleten, da ga učenci v obeh razredih ne bi zmogli opisati. Vendar je opis gubanja papirja pri učencih v poskusnem razredu bolj natančen in izčrpen.

Učenci so poskušali slediti mojemu vzoru in predstaviti celoten postopek kar najbolj natančno.

Vendar so si od celotnega opisa, da je potrebno prepogniti papir po dolžini v širini približno 2 cm, s pritiskom prsta utrditi rob, list obrniti,

⁹ Olga Kunst-Gnamuš, Jezik in slovstvo 1985/86, št. 1, str. 14.

znova prepogniti,
v obratni smeri glede na prejšnji pregib,
znova utrditi rob in
postopek ponavljati, dokler ni ves list stopničasto naguban,
večinoma zapomnili le, da sem papir prepognila, da je bil prepognjeni del širok 2 cm in
da sem postopek ponavljala, dokler mi ni zmanjkalo lista.

Učenci v kontrolnem razredu pa so se zadovoljili s tem, da so napisali:

Potem je papir nagubala in ga postavila na lončka.

Papir večkrat prepognemo na eno in drugo stran.

Potem je list zgubala kot meh pri harmoniki.

V raziskavi se je potrdila tudi psiholingvistična ugotovitev, da učenci sprejemajo samo oblike, ki jih razumejo in so jih sposobni izraziti.

V poskusnem razredu so poved, s katero sem opisala ravnanje s papirjem, popreprostili oziroma izpustili enega od podatkov; v kontrolnem razredu pa niti en učenec pregibanja papirja ni označil tako natančno.

Papir bom po dolžini prepognila v širini 2 cm in s pritiskom prsta utrdila rob.

Podatek, da dva centimetra označujeta širino prepognjenega dela lista, ni dovolj razviden iz površinske strukture povedi, zato so ga učenci, razen ene učenke, izpuščali in ostajali samo pri ponovitvi številske določitve, zanemarili so podatek, da ta dva centimetra določata širino prepogiba.

Nato je papir po dolžini prepognila za približno dva centimetra.

Edini natančen opis prepogibanja potrjuje trditev, da so jezikovne zmožnosti otrok večje, kot jih odkriva njihov spontani govor¹⁰

Učenka je navodilo razumela, zapisala pa ga je v razvidnejši obliki:

Nato smo list papirja prepogibali po dolžini. Vsak prepognjen del je bil širok približno dva centimetra.

Ker učenci sprejemajo samo vzore, ki so v skladu z njihovimi spoznavnimi in jezikovnimi zmožnostmi, bi morali učitelji svoj govor prilagajati stopnji razvitosti učenčevega mišljenja in sposobnosti jezikovnega izražanja. Učence bi morali opozarjati na različne možnosti, ki so jih ali bi jih lahko uporabili za izražanje iste predmetnosti.

Učenci sicer poznajo in uporabljajo vse navezovalne postopke,¹¹ a jih v besedilu ne izkoristijo vedno, kadar bi bilo potrebno oziroma kadar bi jih lahko. Zato bi jih morali opozarjati na napake, ki jih delajo, in na možnosti, ki jih imajo, da odpravijo kopičenje istih izrazov preblizu skupaj.

Ker je najpogostejša napaka v opisih pri pozajmljanju raba neustreznega števila pri zamku, bi kazalo, da učenci poleg vaj, s katerimi določajo razrede in sklone, pri nekaterih pa tudi spol zaimka, ugotavljali tudi, na katero predmetno pomensko besedo v sobesedilu se zaimki navezujejo in kakšno skladijsko vlogo imajo.

¹⁰ Olga Kunst-Gnamuš: Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka, str. 182.

¹¹ J. Dular, T. Korošec: Slovenski jezik 3, str. 29.

Tako bi znali pravilno pozajmljati, saj se mora zaimek v spolu in številu ujemati z besedo, na katero se navezuje.

V vseh preverjanjih je opaziti, da učenci kontrolnega razreda po številu izbirnih poimenovanj za enostavno in učencem znano predmetnost prekašajo učence poskusnega razreda.

Torej lahko učitelj s svojim govornim vzorom, v katerem se odloči za eno od različnih jezikovnih (besednih, skladijskih) sredstev, omeji uporabo bogatih sopomenskih možnosti za izražanje tistih predmetnopsomenskih sestavin, ki jih učenci dobro poznajo in jih znajo tudi sami naslovniku predstaviti dovolj natančno.

Na primer: Kako sem namestila papirna lončka, je bilo mogoče opisati na več načinov:

- položiti list čez lončka
- položiti list na lončka
- lončka pokriti z listom.

V poskusnem razredu so učenci uporabili samo prvi dve možnosti, v kontrolnem tudi tretjo.

Čeprav tudi v poskusnem razredu verjetno poznajo izraz pahljača, s katerim lahko poimenujejo stopničasto nagubani list, ga niso uporabili.

Menim, da je učiteljev vzor v primerih, ko znajo učenci sami poimenovati zunajjezikovno dejanskost, negativno didaktično sredstvo, ker zamejuje izbiro med različnimi sopomenskimi izraznimi možnostmi in tako negativno vpliva na graditev učenčevega osebnega sloga.

Pač pa z vzorom učitelj spodbuja učence, da poskušajo in se naučijo natančno opisati tudi bolj zapletene postopke, ki jih sicer sami še ne bi znali.

A vzor sam ni dovolj, da bi učenci osvojili zapletenejše pomenske in skladijske strukture. Učitelj bi ga moral podkrepiti z razčlenbo in popravljanjem napak, ki bi jih naredili učenci v svojih besedilih.

Učitelj z govornim vzorom lahko spodbuja in izboljša upovedovalne zmožnosti učencev, kadar je za besedilo pomembno le, da je čim bolj natančno in stvarno.

Pri besedilih, kjer je poudarek na bogastvu jezikovnih sredstev (oris, izpoved), pa s svojim vzorom oži bogastvo sopomenskega izražanja.

Ugotovitve naloge veljajo za razred kot celoto, ne pa nujno tudi za posamezne sposobnostne skupine učencev. Ali je vzor spodbudnejši za slabše ali za boljše učence, bi morali preveriti z bolj poglobljeno razčlenbo na večjem vzorcu učencev.

Zanimivo bi bilo preveriti tudi, kako posamezne sposobnostne skupine učencev sprejemajo enostavne opise, in kako tiste, ki so bolj ali manj zapleteni.

*Ksenija Černigoj
Ajdovščina*

MOČ IN NEMOČ JANČARJEVEGA BRILJANTNEGA VALČKA

Branje Jančarjevega dramskega besedila *Veliki briljantni valček* nam s svojo na prvi pogled aktualno sporočilnostjo cele vrste slovenskih besedil po letu 1960, ki kažejo izostrenost razmerje med posameznikom in njegovo nepreklicno ujetostjo v kolesje razgrajajočega Sistema,¹ zastavlja različne dileme.

Jančarjev humanistični človek Simon Veber, zgodovinar z raziskovalnim nagonom, strastjo po razkrivanju vstajništva – uporništvu Poljaka Drohojowskega:² »... *Za trenutek upora, boja, tveganja, popolne predanosti, za smisel. Avtentično življenje, kaj avtentično, edino pravo življenje – biti vstajnik* ...« (str. 12), predstavlja s svojim raziskovalnim prizadevanjem za spreminjanje družbe vzporednico Cankarjevim dramskim osebam iz začetka XX. stoletja.

Jerma (učitelj) – Ščuka (novinar) – Maks Krnec (študent) so uporniki, ki imajo, čeprav v zoženem smislu in le začasno, vendarle prostor za svoje politično delovanje (Jerma proti duhovniku, Ščuka proti Grozdu in Grudnu, Maks Krnec proti Kantorju), a Simon Veber deluje še bolj zoženo v *razpoki* znanstvenega disputa o uporništvu in vstajništvu časovno odmaknjene Poljaka Drohojowskega. Iz te razpoke je prestop v dejavnost, vplivanje, spreminjanje že na samem začetku nepreklicno onemogočen.

Cankarjevi uporniki – intelektualci so iz javnega delovanja odstranjeni z upognjenostjo, ubojem in z zlomom glavnih akterjev.

Ščuka se upogne pred močnejšim Grozdom: »*Tudi vi, Ščuka, si zapomnite, da ste moj sluga, moj hlapec in drugega nič!* ... *Vi ste moja roka, del mojega telesa* ... *Odvezal se mi je čevlji, gospod Ščuka, – sklonite se ter dokažite svojo vdanost!* (Ščuka se skloni in zaveže Grozdu čevlji.) ...« (str. 51).³

Upornika Maksa Krnca ubije oblastnik Kantor, vendar za svoj zločin ne sme in ne more biti kaznovan: »*Kantor: Zdaj je torej jasno, kakor na dlani, da ga nisem ubil. Bernot ga je ubil: dokazi govore tako glasno, da jih ni moč prepiti. Ubil ga je – stvar je jasna kakor beli dan, zakaj se vznemirjam zaradi stvari, ki me nič ne briga, saj sem govoril kakor resničen norec*« (prav tam, str. 111).

Učitelj Jerma se zlomi: »*Rajši bi, da me je upihnila burja, dokler sem gorel* ... *žalostno je, sam v sebi zaspati* ... *ugasniti v praznoti, luč brez olja* ...« (prav tam, str. 196).

Osamitev Simona Vebra v zavod Svoboda osvobaja pa je v bistvu družbena preventiva, saj njegovo javno delovanje ni seglo dlje kot do gostiln, pač pa je zbudila sum že njegova

Vsi citati, ki imajo navedeno samo stran, so iz drame Draga Jančarja *Veliki briljantni valček* (CZ, Ljubljana 1985).

¹ Smole: Antigona, P. Kozak: Afera, Kongres, Dialogi, Hofman: Noč do jutra, Kavčič: Zapisnik, Torkar: Umiranje na obroke, Šeligo: Ana, Jančar: Disident Arnož in njegovi ...

² Drohojowski je poljski vstajnik, ki ga je v tridesetih letih prejšnjega stoletja zanesla pot v Ljubljano, kjer si je zlomil nogo, vendar je kljub mimoidočim meščanom preždel v jarku dva dni, dokler se ga za plačilo vendar ni nekdo usmilit in ga odpeljal v bolnišnico, kjer so mu morali odrezati nogo.

³ I. Cankar, Štiri drame, Kondor, MK, Ljubljana 1965.

raziskava o vstajniku Drohojovskem, ki so ji ustrezni organi z vso skrbjo in natančnostjo »prisluškovali«. Za povojno slovensko dramatiko Katja Podbevšek⁴ ugotavlja, da »osebe, ki so v protigrigi, so vedno razglašene za nore: nora je Smoletova Antigona, nora je Strniševa Driada, nori so Jovanovičevi norci, nora je Šeligova Stanovalka, nori so starci v Lužanovih Srebrnih nitkah, Orančna v Makarovičevih Starcih pa je čarovnica. Vsi, ki so na kakršenkoli način drugačni od ustaljenega načina življenja, od veljavnih načel, so družbeno škodljivi, zato jih je treba osamiti ali jih celo usmrtiti.«

V I. dejanju (devet prizorov) se nam razkrije prostor psihiatričnega zavoda Svoboda osvobaja, kamor so deportirali potencialne družbene prevratneže: Simona (zgodovinar), Emerika (neuspeli pianist), Ljubico (anglistka, ki rada slika), Savla – Pavla (spreobrnjeni udbovec), Rajka (upornik) itd. Zavod vodita Doktor (psihiater, upravnik zavoda) in Volodja (bolničar). Nad početjem – »zdravljenjem« v zavodu pa bdiva izvedenca za metafore, Starejši in Mlajši, ki kot družbeni barometer odločata, katere ideje so za družbo »zdrave« in zato sprejemljive in katere so že »bolne«, da jih je treba zdraviti. Metode zdravljenja so prepuščene »znanosti«, torej vodstvu zavoda, vendar morajo biti hitre in učinkovite. Aktualna metoda zdravljenja zavoda je preosebljanje, »disagregacija zavesti«. Simon Veber se mora preosebiti v vstajnika Drohojovskega in tako postati družbi nenevaren in neškodljiv. Z zlo slutnjo poziva ženo Klaro (hčer visokega funkcionarja), naj ga spravi ven: »Pa ti, ki vse veš, sploh veš, kje sem jaz? V norišnici. In to v eni čudni, enega posebnega tipa. Ene take čudne stvari se tu notri dogajajo, da me srh spreletava, da nič več ne spim, ker sploh ničesar več ne razumem. In sploh – kje so dobili moj dnevnik?« (str. 26).

V II. dejanju (šest prizorov) je Simonova zla slutnja že dejstvo, vendar ne za Klaro, ki živi še v na videz neproblematičnem svetu: »Kako naj verjamem, da hočejo v dvajsetem stoletju, v državi, ki ima neko pravo, neke zakone, nekomu odrezati nogo samo zato, ker je bil, oprosti, pijanec, lahko rečem tudi alkoholik, ker si je izmislil nekaj šal, ker je nekaj pisal v svoj dnevnik?« – »Simon: To ti je tvoj stari natvezil? To, da je neko pravo, da so neki zakoni, kaj?« (str. 39).

Simonova dokončna razosebitev v Drohojovskega se odvije skoraj nenasilno. Volodja (bolničar) vzame stvar v svoje roke in Simonu odreže nogo. Edini Simonov revolt je krik: »Neeeeee!«

III. dejanje (štirje prizori) je posvečeno velikemu plesu, ki ga prireja zavod za paciente in ugledne goste. Napočila je enkratna priložnost za Emerika, nesojenega pianista, da zaigra Chopinov Veliki briljantni valček, Ljubica pa razstavi svoje slike. Vendar je ozračje pred plesom do skrajnosti napeto: Volodja je osupel, ker se je Simon do te mere preobrazil v Drohojovskega, da celo govori samo poljsko, kar pa se zdi Doktorju pravi znanstveni fenomen. Ljubica, ki si jo medtem vzame Volodja, z rdečo barvo popaca svoje nežne pasteles, Rajko zgine s škarjami, Emerik noče za ples igrati Chopina. Vendar Volodja ponovno vzame stvari v svoje roke in ples se začne: Emerik do onemoglosti ponavlja svoje tri note v valčkovem ritmu; vsi plešejo, tudi izvedenca za metafore, tudi Klara, vsi so v: »Volodja: Nihče ni od zunaj. Vsi smo notri. Vsi smo v« (str. 70). Vsi so v »špilu« velikega Volodje. – Takrat pa vstopi pravi Chopin in slišati je pravi Veliki briljantni valček. Vse se začne od začetka: »Doktor: Pravi, da je Chopin . . . Bojim se, da bo treba vse začeti znova . . . Tukaj je.« (str. 73).⁵

Jančarjev Simon Veber je tako odstranjen, je nenevaren in neškodljiv, ni več sam svoj, je razosebljen, ne da bi sploh kdaj zares politično deloval; nevarni so že njegovi zametki

⁴ K. Podbevšek: Menjavanje izraznih prvin v sodobni slovenski dramatiki, Slavistična revija 29 1981, št. 1, januar-marec.

⁵ Tudi Volodja se pridruži Doktorju pri sprejemanju novega pacienta: »Chopin, a? Si rekel Chopin? Skrta ideja, a? Kaj bom pa temu moral odrezat, da bo znal zaigrat na klavir? Jezik? Roko, a?«

nedokončane znanstvene raziskave in v tem se razlikuje od Cankarjevih upornikov, pa tudi od Jančarjevega Arnoža,⁶ ki je vendarle deloval, saj je pred svojim dokončnim zlo-
mom razširil prevratniške ideje doma in na tujem. Toda metode preganjanja družbenih
škodljivcev postajajo rafinirane, o njih sodi Ivo Urbančič v razpravi V tričetrtinskem tak-
tu: »Za razvitejšo in civiliziranerjšo obliko politično totalitarnega stalinističnega nasilja je
značilno, da svojih ‚nasprotnikov‘ in drugače mislečih ne ubija več fizično, ampak jih sku-
ša le osamiti, izločiti, izgnati, razosebiti in tako narediti neškodljive.«⁷

Tudi v Brechtovem družbenokritičnem dramskem besedilu *Galileo Galilei*⁸ nam avtor iz-
ostri vprašanje odnosa med Cerkvijo kot svetovno oblastjo in usodo posameznikovega
delovanja: »Vprašanje, če imajo prav fiziki, ki trdijo, da je Galileieva odločitev, ko prekliče
svoj nauk, prikazana kljub nekaterim ‚omahovanjem‘ kot razumna, to utemeljujejo, češ da
mu je ta preklic omogočil nadaljevati znanstveno delo in ga predati naslednikom. Dejansko
je Galilei obogatil astronomijo in fiziko, oropajoč ju hkrati njenega družbenega pomena.«

Galilei po preklicu svojega nauka raziskuje le še na skrivaj, njegov vpliv na znanost je
posreden, odmaknjen, Simonu Vebru pa je odvzeta možnost tudi takšnega posrednega
vplivanja, zakaj z razosebitvijo mu je odvzeta notranja svoboda, ki jo Galilei še ima.

Simon Veber je tako ujet v edini današnji način eksistiranja: svojo raziskavo bi moral us-
meriti na »vprašanja, zanimiva za vsakodnevno politiko in čas, ki ostaja v neposrednem
območju revolucije, hkrati pa spremlja selektivnost v argumentaciji.«⁹ – »Starejši: In navse-
zadnje, ali nimamo v naši zgodovini nikogar, po komer bi se lahko en norec zgledoval, se
identificiral z njim? Ali je treba zmeraj segati na tuje? Ne bi mogel biti kak domač revolucio-
nar?« (str. 13).

Vendar so drugače kot v Cankarjevi hierarhični piramidi družbe, kjer so nosilci oblasti
»podeželski župniki ali narodni poslanci«, v Jančarjevem *Valčku* so ti oblastniki »vr-
hunski upravni in politični oblastniki,« ki pa se nikoli neposredno ne soočajo s svojimi
nasprotniki. Monolitnost družbenega sistema, ki ga alegorizira psihiatrični zavod Svoboda
osvobajajo, je izpričana tudi v besedah Volodje: »Nihče ni od zunaj. Vsi smo notri. Vsi smo
v.« (str. 70).

In v takšnih okoliščinah posameznikova svoboda, da odloča o lastni usodi in uravnava
svoje početje z vso osebno odgovornostjo, postane nemožna. Tudi umetnost in znanost,
ki se podrejata vsakokratni ideološki naravnosti, tako ukinjata svojo avtonomnost in
postajata skorumpirani, degradirata znanstvenika oziroma umetnika v »poslušno orod-
je.« – »Starejši: To je pismo nekega poljskega emigranta v domovino. In to ti naš zgodovinar,
profesor Simon Veber, raziskuje. Pisma. Saj to je isto delo, kot je naše. Samo, da njihovemu
delu rečejo znanost, našemu pa . . . Doktor: Znanost to rešuje drugače. Starejši: Potem pa reši
in mi ne predavaj več. Menda ja vem, kako tu zdravimo« (str. 11).

»Volodja: Naši pianisti pa ga sploh lokajo, skoraj tako kot pisatelji. Saj ne more biti umetnik,
če ga ne zuga.« (str. 46).

•••

Ubeseditveni postopki drame so v največji meri realizirani s pogovornim jezikom, ki pa
je jezikovno diferenciran glede na socialno razplatenost oseb. V nižji pogovorni jezik se

⁶ D. Jančar, *Blodniki, Tri igre, Znamenja, Obzorja*, Maribor 1982.

⁷ Nova revija 1986, mesečnik za kulturo, letnik 5, št. 48–49.

⁸ B. Brecht, *Umetnikova pot*, CZ, Ljubljana 1983.

⁹ P. Vodopivec: Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinopisja z vidika odnosa zgodovina – ideologija (Teze za razpravo), *Problemi* št. 12, 1984.

nagiba Volodja: »Si ti gluhi? Vprašal sem te, če znaš kak vic? Ni treba, da je glih dober« (str. 7). Tudi njegov besedni inventar je pogosto na tej ravni: hec, župa, flaša, dohtar, žret, se ti postopi, kapira, cmizdrite, ven mažete; kletvice: o mater, porkamadona; rekla: petek, slab začetek, volk kožo menja, dlake pa ne.

Redukcijo govorne kulture zasledimo pri obeh izvedencih za metafore: »Starejši: Metafora ali zajebancija, to ti je eno in isto, to bi že lahko vedel . . . Veš ti, moj kurac. Ampak, če se namerava kdo z mano, z nami zajebavati v teh težkih časih, bo grdo gor plačal« (str. 14).

Poseben jezikovni vidik v besedilu predstavljata živi govor angleškega in poljskega jezika: Ljubica v angleščini recitira Ezra Pounda in tudi sicer večkrat podkrepi svoj govor z angleščino; njena tekoča angleščina zbuja občudovanje pri govorno togem Volodji. Simon Veber pa po preosebitvi sploh govori samo še poljsko. Oba govorna modela pravzaprav pomenita potujevalni moment v Brechtovem smislu, še posebej brezhibna poljščina Simona – Drohojowskega opomni bralca, gledalca, da gre vendarle za igro, kjer je marsikaj mogoče in tako ukinja iluzionizem in identifikacijo z osrednjo dramsko osebo. Prav tako deluje kot potujitveni učinek tudi govor Savla – Pavla, saj ta pravzaprav v vseh treh dejanjih citira odlomke iz Biblije, je v bistvu citatoman biblijskih resnic, z njimi kot da dokazuje in potrjuje svojo zdajšnje pravovernost, ne da bi bil neposredno v govorni komunikaciji s komerkoli: »In jaz rečem: Gospod, sami vedo, da sem jaz zapiral v ječe in tepel po shodnicah tiste, ki verujejo v tebe . . . Možje Izraelci, poslušajte . . . Kaj vam pravi Pavell« (str. 21).

Nemoč govorne komunikacije izpričuje Doberman z oznako jecljavca, ki zbuja s svojo hibo pri osebju zavoda posmeh. Zdi se, kot da svojo hibo kompenzira s čezmernim hranjenjem, kar se ponovno sprevrže v zbadanje in preigravanje osebja.

Roman Ingarden v članku O funkcijah jezika v gledališki scenski igri¹⁰ razlikuje med glavnim tekstom gledališkega dela – besedilom, ki ga izgovarjajo osebe, in stranskim tekstom – navodilom za igro (tj. didaskalije). »Resnično« izgovorjene besede imajo po Ingardnu naslednje funkcije: 1) funkcija prikazovanja predmetnosti (pojmovno-predstavno); 2) funkcija »izgovorjenih besed« je izražanje doživljanja in raznih psihičnih stanj ter dogajanj osebe (ton govora, geste, mimika); 3) funkcija komunikacije govora (živi govor); 4) funkcija vplivanja na sogovornika in na druge osebe v igri kot ena izmed glavnih nameinov govora predstavljenih oseb.

V stranskem tekstu je avtor kar se da natančno prikazal scenski prostor in njegovo transformacijo dokončnega, III. dejanja: »velika delovna soba«, »hkrati je to jedilnica in pozneje plesna dvorana«, »dnevna soba se iz prizora v prizor veča«.

V daljšem stranskem tekstu v 3. prizoru I. dejanja pa s pravo fotografsko, veristično od-slikavo odčita osrednji prostor z njegovimi nenavadnimi prebivalci: »Prebivalci dvorca so pri svojem vsakdanjem delu ali premišljevanju, vsekakor vsak v svojem značilnem, nemara celo temeljnem položaju . . . Emerik, nekje ob strani ali v kotu brenka na kitaro, zelo razglašeno in disharmonično, nemara pa tudi zapiše kakšno noto.« Ne pozabi tudi poudariti: »zato morda tudi ni odveč opozoriti, da to ni blaznica, s katero ne moremo imeti nobenega opravka«. Torej nas avtor usmerja na dojetanje dogajalnega prostora, ki se le pretvarja, da je nekakšen zavod in zato tudi prebivalci ne morejo biti pravi norci. Je zavod Svoboda osvobajajo s »svojim pacienti« le pretveza za izostritev slehernih družbenih prostorov in njihovih mehanizmov funkcioniranja?

Razmerja med dramskimi osebami in njihov položaj v tej psevdoskupnosti označuje stranski tekst tako, da so bralcu pojasnjene marsikatere razsežnosti odnosov v drami:

¹⁰ Estetika modernog teatra, Biblioteka Zodiak, Vuk Karadžić, Beograd 1976.

»Volodja: Kratko ostro zakliče proti bolničarjem *povelje* . . .«, »glasno *vsem*«, »zgrabi žlico, tokrat za ročaj in z njo *žuga Simonu*«, »*oponaša Jeceljavca*«, »*se zadovoljno smehlja*«, »zavezuje si kravato na *pretesnem ovratniku*«, »tudi on v *pretesnem suknjiču*«, »*nevarno zaploska*«, »dvigne roke, kakor da *bo dirigiral*«.

Simon: »skrušen«, »nekaj časa *obupano* premišljuje«, »resno *vznemirjen*«, »že *prestrašen*«, »umolkne, zakoplje glavo v dlani«.

Emerik: »gleda svoje *tresoče roke*«, »odkima, potem gleda svoje roke, ki se spet *tresejo*«, »*začuden, negotov*«.

Moč *Velikega briljantnega valčka* je zanesljivo v tem, da bralca potegne v svoj neprizanesljivi svet preverjanja človeških moči, ki se izčrpajo v iskanju njemu vrednih resnic. Vendar pa je Jančarjev humanistični človek določen z nemočjo, ki mu kot individuuumu preprečuje samopotrjevanje in je zato naravnan v tragiko.

Menim, da je *Veliki briljantni valček* tisto besedilo, ki nadaljuje dramsko tradicijo uspehlih družbenokritičnih dram od Cankarja, Primoža Kozaka, Šelige, Jovanoviča in nekaterih drugih, in je tako zelo primeren za šolsko interpretacijo povojne slovenske drame. Prav gotovo pa morajo učenci za interpretacijo (na višji stopnji srednje šole) že toliko obvladati nekatere literarnoteoretske konvencije v zvezi z dramatiko (aristotelovska, nearistotelovska dramatika, Brecht, gledališče absurda, gledališče krutosti). Informiranost pa mora seči tudi na družbeno občutljiva vprašanja našega zdajšnjega bivanja. Le tako je *Veliki briljantni valček* lahko izziv, ki spodbudi tako učenca kot učitelja za raziskavo tega sodobnega dramskega besedila.

Vida Udovič-Medved

Srednja pedagoška in naravoslovno-matematična šola
v Kopru

RAZDVOJENOST SODOBNEGA ČLOVEKA V ROMANU VLADIMIRA GAJŠKA IKAROVO PERJE

Z razvojem družbe so se razvijala tudi produkcijska sredstva in proizvodjalni odnosi, hkrati z njihovim razvojem se je večala razdvojenost človeka, zato se je začela razvijati vedno večja težnja po individualizaciji in človekovi svobodi.

Človek je postajal vse bolj odtujen od samega sebe, od sočloveka in družbe. »Posameznik se je osvobodil ekonomskih in političnih spon. Pridobival v pozitivni svobodi tudi s tem, ker je moral biti aktiven in neodvisen. Hkrati je bil osvobojen tistih spon, ki so mu dajale občutek varnosti in pripadnosti. Ni več živel v zaprtem svetu, v katerem je bil središče človek; svet je postal neomejen in obenem tudi nevaren. Z izgubo utrjenega mesta v svetu je človek izgubil tudi odgovor na vprašanje, kakšen je pomen življenja; nujen vzrok je postal sum vase in v svoj življenjski cilj. Ogrožati so ga začele močne nadosebne sile, kapital in tržišče. Njegov odnos do bližnjih, od katerih mu je vsak mogel biti konkurent, se je spremenil v sovraštvo in odtujenost, svoboden je – to je osamljen, izoliran, ogrožen z vseh strani.«¹

¹ Erich Fromm, *Bekstvo od slobode*, Beograd, Nolit 1969, str. 71–72.

Dvajseto stoletje je človeku začelo odvzemati bistvo, ki mu je dajalo videz človeka – vedno bolj je postajal popredmeten, robotiziran, ljudi je začel ocenjevati skozi prizmo lastne popredmetenosti.

Vse bolj se je začela razvijati manipulacija, ki usmerja človeka v svet predmetov, mu vceplja želje po njih in ga postavlja v njihovo odvisnost.

V romanu so medčloveški odnosi deformirani, ta deformacija je hkrati poudarjena, izstopajoča, s čimer želi avtor prikazati, da takšne deformacije pripeljejo človeštvo v katastrofo, ki je grozeča vse dotlej, dokler se odnosi ne normalizirajo.

V romanu sta tako deformirana lika predvsem breznožec Veselonc in vol Minotaver. Oba sta zakoreninjena v podtalnem svetu, v svetu popredmetenosti. Veselonca preveva občutek tujosti in odtujenosti od tega sveta, hrepeni po identiteti, ki je daljna in neuresničljiva, potuje skozi blodnjak izgubljenih sanj in neuresničenih želja.

Lahko pa je tudi simbol negativne osebnosti – avtoritarne osebnosti, kot nasprotje ptičku Ikaru, simbolu pozitivne osebnosti.

Vol Minotaver je zadovoljen sam s seboj in s popredmetenim svetom, zato ne teži k nikakršnim spremembam. Je značilen predstavnik sodobnega nagonskega človeka, ki sledi le zadovoljevanju svojih nagonov. Nič mu ni svetega, zato je razdiralen in podira tabuje človeške družbe o nedotakljivosti posameznika, naroda in kulture. Lahko bi rekel, da je v tem liku simbolizirana množica, ki slepo sledi tistemu, ki vpliva na zadovoljitev njenih nagonov.

Ikar se dvigne visoko nad podtalje, s čimer je poudarjeno, da je njegovo razmišljanje na višji stopnji, kakor je mišljenje okolice, ki ga obdaja. Okolica ga ne sprejme in ne razume, zato ga izloči iz svojega kroga.

Omenil bi tudi psoglavce, možen simbol protirevolucionarnih osebnosti, demagogov in militarističnega ustroja, ki iz koristoljubja uničuje svobodo posameznika in narodov.

Avtor ne vidi izhoda v ničemer drugem kot v izboljšanju osnovnih medsebojnih odnosov. Dokler se ti ne izboljšajo, bo načelo o nedotakljivosti človeka le na papirju.

Človek je rezultanta duševnih dejev, ki tvorijo celotnost osebnosti. Vsi duševni deji – zaznave, predstave, spomin ipd. – so najvažnejša komponenta v človekovem ustvarjanju in delovanju.

Človekova osebnost je zelo razčlenjena. V romanu je Gajšek nazorno prikazal posamezne ravnine človekove osebnosti; lahko bi rekel, da je močno poudarjena notranja razklanost posameznika. Ta notranja razklanost se kaže skozi posameznikove sanje; Gajšek je sledil psihoanalizi in njeni teoriji o pomenu sanjskega sveta, zato celotno dogajanje v romanu teče skozi sanje.

Ta svet, ki ga je avtor primerjal v intervjuju z Ivanom Črničem s sanjskim svetom Franza Kafke, igra pomembno vlogo v prikazu razvoja individualizacije posameznikov.

»Sanje nadomeščajo njihovo pomanjkljivost osebnosti in hkrati opozarjajo na nevarnosti njihovega sedanjega vedenja.«²

Sanje posamezniku nakazujejo rešitev iz njegove utesnenosti, usmerjajo njegovo aktivnost v njegovo fizično in duhovno prerojevanje, zato bi bili lahko čudeži, podnaslovljeni v romanu, simbol duhovnega prerojevanja, čudaki pa ljudje, ki se s pomočjo teh simbolov duhovno prerojevajo. Duhovno prerojevanje posameznika pa je osrednja tema romana.

² Carl Gustav Jung, Čovjek i njegovi simboli, Zagreb, Mladost 1973, str. 50.

Duhovno prerojevanje pa je mogoče le z globalno samoanalizo posameznika, to pomeni, da mora posameznik analizirati svojo »pomanjkljivo osebnost«, saj bo osebnost lahko dopolnil le tedaj, ko bo spoznal vse dejavnike, ki zavirajo rast ali dopolnjenost osebnosti.

Takšno osebnost, ki analizira samo sebe, imenujemo introvertirano osebnost; za like, nastopajoče v romanu, lahko rečem, kakor je opozoril tudi avtor v spremni študiji na ščitnem ovitku romana, da so tipični predstavniki takšne introvertiranosti.

»Freud je na primer tolmačil introvertirani tip kot posameznika, ki je bolezensko zapleten s samim seboj. Vendar sta lahko samoanaliza in poznavanje samega sebe zelo koristni in pomembni.«³

To dokazuje že samo dejstvo, da je rast človekove osebnosti v veliki meri odvisna prav od samoanalize, ki spremlja človeka od njegovega najzgodnejšega otroštva do smrti.

»Otroštvo je obdobje velike emotivne trme in prve otroške sanje pogosto simbolno prikazujejo strukturo psihe in kako bo ta izoblikovala poznejšo usodo posameznika.«⁴

Simboli se s človekovim dozorevanjem spreminjajo, kakor se spreminja notranja zgradba človekove psihe. »Nekateri simboli se nanašajo na otroštvo in prehod v mladeniško dobo, drugi na zrelost, tretji pa na izkustvo starosti, ko se človek pripravlja za svojo smrt.«⁵

Prav zaradi različnosti posameznih simbolov v človekovem življenju je Ikarovo perje trodelno, torej deljeno na tri najvažnejše faze človekovega razvoja: otroštvo, mladeniška leta, zrela leta in starost z bližanjem smrti.

Vsako od teh obdobj je zaznamovano s svojimi simboli, kolikor pa se kakšen simbol ponovi tudi v drugih obdobjih, je njegov pomen lahko popolnoma drugačen. Tako lahko skok s konjem čez jarek pomeni v mladostnem obdobju premajhno posameznikovo samozavest in njegovo bojazen pred nečim, kar je povezano z njegovo aktivnostjo, drugemu posamezniku, ki je v zrelih letih, pa simbolizira preveliko samozavest v njegovem življenju.

Seveda moramo upoštevati, da so simboli tudi individualno pogojeni in da ni splošnega obrazca zanje.

V večini primerov (prav tako tudi v Ikarovem perju) se simboli rojevajo zaradi notranje stiske posameznika, ki je izgubil pristni stik z okoljem. Ta notranja stiska je danes mnogo bolj pogosta kakor v vsej dosednji zgodovini človeštva: »Z razvojem znanosti se naš svet dehumanizira. Človek se počuti osamljenega v svetu, ker ni več povezan z naravo in je izgubil svojo 'emocionalno nezavestno istovetnost' z naravnimi pojavi.«⁶

»Našemu sedanjemu življenju vlada bog Razum, ki je naša največja in najbolj tragična iluzija.«⁷

Prav to dejstvo je za roman Ikarovo perje velikega pomena, kajti le skozi prizmo tega dejstva lahko razumemo Gajškov upor zoper razumarstvo, zoper »goli razum, ki je po svoji množični psihozo kriv za vojno, za svetovna klanja, za bestialnost, ki je ne bomo našli med najhujšimi beštijami v živalskih vrstah«⁸, in s tem uvodni del romana: »Jasnilo se je,

³ Ibidem, str. 60.

⁴ Ibidem, str. 165.

⁵ Ibidem, str. 109.

⁶ Ibidem, str. 95.

⁷ Ibidem, str. 101.

⁸ Vladimir Gajšek, Ikarovo perje, Roman o čudežih in čudakih, Maribor, Založba Obzorja, 1980, ščitni ovitek romana.

ko je poledenela jakost osvetlitve,«⁹ kjer je ironiziran goli razum, ki je mrzla jakost osvetlitve, ker je mrzla, pa lahko poledeni.

Takšen goli razum zbuja nevrotično stanje med posamezniki, družbo in skupinami držav.

»Naš svet je, če lahko tako rečem, razdvojen zaradi nevrotikov, a 'železna zavesa' označuje simbolično linijo razdvojenosti.«¹⁰

Takšna razdvojenost sveta na vzhodni in zahodni blok je vzrok nevrotične oboroževalne tekme in ustrahovanja, ta pa vzrok človekove nelagodnosti, bojzani in stiske pred tem svetom. Človek je postal žrtev nevrotikov – vodij politične manipulacije.

Tako je mogoče razumeti nadaljevanje navedene povedi, ki jo je lahko razumeti kot razdeljenost sveta na vzhod in zahod, kot stisko posameznika, bivajočega v tako razdeljenem svetu, in kot vprašanje, kateri od njiju je bolj civiliziran.

Vsi simboli, ki spremljajo človeka in so vtikani v roman o čudežih in čudakih, so neke vrste miti. Ti miti se nanašajo na neke realne odnose v stvarnosti, ki so šele s preobrazbo dobili višjo mitološko obliko. Božanski in človeški liki v mitih so samo personificirane socialne ustanove.

»Borba med junakom in zmajem je delotvorna oblika mita, ki kaže o zmagi našega jaza nad nazadnjaškimi težnjami... Preden jaz zmaga, mora zagospodariti s senco in jo asimilirati. Ta motiv lahko zasledimo v dobro poznanem liku junaka – Goethejevem Faustu. S sporaz umom z Mefistom dobi Faust moč 'sence', ki jo Goethe opiše kakor del 'tiste moči, ki želeč zlo, dela dobro'... Mladeniški idealizem, ki je močni vzrok, mora roditi prekomerno samozavest: človekov jaz se lahko zaneti do božanstvene značilnosti, vendar za ceno samoprecenjevanja in propada. (To je smisel zgodbe o Ikaru, mladeniču, ki je poletel v nebo s svojimi krhkimi krili – ki jih je naredil človek – vendar se je preveč približal soncu in zgrmel v prepad.) Vseeno se mladeniški jaz mora podvreči tej nevarnosti, kajti če mlad človek ne teži k višjemu cilju, kot je tisti, ki ga lahko doseže, ne more obvladovati ovir med mladostjo in zrelostjo.«¹¹

Iz tega sledi, da očiščenje ali katarza ni nič drugega kot duhovno prerojevanje posameznika.

S tem ko je avtor dodal Ikaru oznako ptiček, pa je dodal popolnoma nov simbol, simbol transcendence: »Ta simbol predstavlja posebno naravo intuicije, ki deluje s pomočjo 'medija', se pravi posameznika, ki je sposoben pridobiti znanje o oddaljenih dogajanjih – ali o dejstvih, o katerih zavest ne ve ničesar – stopajoč v stanje, ki je podobno transu.«¹²

Zunanji in notranji svet romana bi lahko razlagal tudi kot dvojni pogled na psiho, torej enkrat psiha opazovana od zunaj, drugič pa od znotraj. Torej bi bila ta dva svetova tudi simbol Veselončeve psihe, gledane z obeh zornih kotov. V tej psihi sta dve človekovi senci. To sta moška polovica ali animus in ženska ali anima. Ti dve sta lahko pozitivni ali negativni, lahko se prepletata ali popolnoma izključujeta.

Glavni lik romana Veselonc je breznopec, iz tega bi lahko sklepali, da gre za simbolizirano manjvrednost in iz nje izhajajočo težnjo po kompenzaciji. Pri nadarjenih ljudeh najdemo v začetku neke pomanjkljivosti – organsko inferiornost, ti posamezniki skušajo pomanjkljivost odpraviti z večjo uporabo tega organa, s kompenzacijo. Pri umetnikih pa govo-

⁹ Carl Gustav Jung, n. d. str. 85.

¹⁰ Ibidem, str. 151.

¹¹ Jung, str. 151.

¹² Ibidem.

rimo o nadkompenzaciji; vadba je prerasla normalni nivo. Manjvrednost pri človeku lahko izzove večvrednost, toda do nje ne pride brezpogojno. Odvisno od posameznika. Manjvrednost v infrastrukturi bitja se lahko razvije v superstrukturo, ki brez nje ne bi obstajala ali bi bila drugačna. Vendar je treba v ustvarjanje vključiti tudi politične, ekonomske in socialne dejavnike.

Veselonc potuje skozi labirint. »Labirint v vseh kulturah pomeni nepregledno in vznemirljivo sliko sveta matriarhalne zavesti; skozenj lahko gredo samo tisti, ki so pripravljeni za osebno uvajanje v skrivnostni svet kolektivnega nezavestnega.«¹³

Veselončevo potovanje skozi labirint bi lahko bil simbol »duhovnega romanja, na katerem se iniciant spozna z naravo smrti. To ni smrt kot poslednja sodba, niti kakšno drugo iniciacijsko preizkušanje moči, to je pot odrešitve in samoodpovedovanja, ki ga upravlja in vodi neki milostni duh.« Takšen milostni duh bi v romanu lahko bil zvezdni pastir Vladimir.

Po vsem predvidevanju bi lahko bil labirint v obliki kroga, kakor se posameznikova psiha primerja s kroglo, »ki ima na svoji površini svetlo polje, ki predstavlja zavest. Središče tega polja je jaz (samo takrat, če je 'jaz', jaz nekaj vem, to je zavestno). Jaztvo (ki je središče krogle, to je psihe) je hkrati nukleus in celotna krogla, njegovi procesi notranjega upravljanja ustvarjajo sanje.«¹⁴

Avtor je narisal labirint v obliki heksaedra, kar bi lahko pomenilo, da je psiha glavnega junaka Veselonca deformirana.

Posameznikove sanje so v nekaterih obdobjih izrednega pomena: »V infantilni amneziji srečamo čudne mitološke odlomke, ki se pogosto pojavljajo tudi v kasnejših psihozah. Takšne slike so skrajno čudežne in zato zelo pomembne. Če se takšne slike ponovno pojavijo v zreli dobi, lahko v posameznikih izzovejo globoke psihološke premike, medtem ko pri drugih pride do čudežnih ozdravitev ali verskih premikov. Le-te pogosto vračajo tisti delček življenja, ki je manjkal dalj časa, dajejo smisel človekovemu življenju in ga bogate.«¹⁵ Takšne čudežne slike lahko srečamo tudi v Gajškovem romanu, njihov namen pa je uravnati notranje sozvočje Veselončeve psihe in s tem tudi sozvočje njegovega življenja, torej izgladiti tragičnost razmerja njegovih ciljev in realnih možnosti za uresničitev le-teh.

Pomemben simbol zunanega sveta so tudi psi – psoglavci. Pes lahko pomeni smrtnost, v mnogih mitologijah so psi vodiči v deželo mrtvih.¹⁶

Iz teh in številnih drugih simbolov lahko spoznamo, da je dogajanje v romanu izredno pisano. Vsem simbolom pa je vendarle nekaj skupno, to je motiv odnosa družba-posameznik, s katerim kaže avtor na posamezne odnose med člani družbe in družbo kot celoto. Avtor razgalja odnose in jih kaže v potencirano groteskni obliki.

Zelo pomembna tema je tema iskanja samega sebe in lastne vloge v svetu, »don kihotstva« in boja proti njemu, tema zatiranja osebnosti in hkrati tudi tema duševnega propadanja posameznika. V romanu imajo psihične motnje kot manije, depresije, psihoze in nevroze antropološko-sociološki pomen. V svetu nasilja in nesvobode prihaja do psiho-tičnih obolenj, ki jim zapadejo šibkejši posamezniki. Tempo življenja izpodkopava človekovo duševnost, vse več je duševnih bolnikov. Višja ko je stopnja civilizacije in teh-

¹³ Ibidem, str. 125.

¹⁴ Ibidem, str. 161.

¹⁵ Ibidem, str. 99.

¹⁶ Ibidem, str. 74.

nologije, več jih je. Danes jih je na svetu več, kot jih je bilo stoletja nazaj. Veselonc, v katerem so združene vse psihomotorične motnje, je tragična podoba te že kar kronične bolezni sodobnega sveta.

Naslednji motiv, ki ga poznamo že od del Ivana Cankarja, je motiv tujstva, ki ga avtor razkrije v besedni zvezi Aisa Aplatós. Ta motiv je tukaj poglobljen do absurdno groteskne brezizhodnosti, kajti v sodobnem popredmetenem in ponarejenem svetu postane tujstvo in odtujenost pereč problem. Človek postane tujec in tujek samemu sebi in drugim. Tujost in odtujenost vsebuje že glagol bloditi v pomenu, da je Veselonc blodil skozi labirint.

Zelo pomemben je tudi motiv avtomatiziranega človeka, s katerim se Gajšek upira visokim tehnologijam avtomatizacije, ideološkim in političnim manipulacijam, torej slehernemu dogmatizmu, ko združuje nasprotja med judovsko-grškim svetom in njuno dediščino v sodobni civilizaciji, s čimer pa hoče pokazati, da človek ni le robot, ki bi ga krmilili višji, zunajsvetni povampirjeni psoglavci. Človek v sodobnem svetu izgublja lastnost človeka in se spušča na raven stroja in avtomata. Stroj, ki ga je človek izumil, je začel gospodariti s človekom, zato je roman krik strahu pred izgubo človeškosti v človeku samem.

Zelo pomembna je tudi tema, ki je napovedana že v motu, to je tema nasilja nad človekom, naj bo to fizično nasilje, ki je v romanu prikazano kot vojskovanje zaradi vojskovanja, ali psihično nasilje, nasilje manipuliranja s človekom, ki je zaobseženo v zunanjem svetu romana. Vojskovanje, ki je danes že dokaj izpopolnjeno in zato mnogo bolj pogubonosno kot kdajkoli poprej, je največji zločin nad posameznikom in narodom, zato je popolnoma razumljivo, da je avtor za prikaz vojskovanja kot zločina uporabil mit o psoglavcih, psoglavci kot bajeslovna bitja predstavljajo uničujoč militarističen stroj. Obenem pa predstavljajo manipulatorje, ribiče človeških duš, ki s svojo demagogijo in manipulacijo vsiljujejo posamezniku, kaj je zanj dobro in pravilno in kaj ne.

V romanu je torej poudarjen klic po drugačnih odnosih do samega sebe, do sočloveka in širše skupnosti, vse dotlej, dokler ti odnosi ne bodo socializirani, bo človek ogrožal sebe in druge.

Sodobna civilizacija vsiljuje svoj ritem in utesnjuje naraven in svoboden način življenja. Človek postaja dvojna osebnost: na zunaj se prilagaja mestnemu oziroma družbenemu okolju, a v svoji notranjosti hrepeni po neokrnjenem naravnem življenju. Tehnizacija, civilizacija, dehumanizacija na vulgaren način jemljejo življenju (človeku) vso lepoto (zunanjo in notranjo) in ga puščajo golega – razgaljenega.

Miselna simbolika sega še globlje: ni samo fizična znakaženost, temveč tudi psihična izpraznjenost človekove globine. Razen izpraznjenosti človekove globine je v romanu prikazana psihična spačenost tudi kot izguba identitete. Prav spačeni ali groteskno deformirani liki so v romanu svarilo, kako daleč lahko pripelje civilizacija, če ne gre napredek postopoma, nadzorovano, in kako deformacija usodno vpliva na človekov psihični razvoj.

Iz tega lahko vidimo, da je v romanu poseobljena želja po človeka vrednem življenju, klic po značajško visoko razviti osebnosti, ki nikogar ne ogroža in ne podreja v svoje namene.

Božidar Rozman
Maribor

TEMELJNO DELO O EVROPSKO-SLOVENSКИH LITERARNIH RAZMERJIH

Janko Kos: Primerjalna zgodovina slovenske literature, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga 1987, 265 str.

Izredno plodni in vsestransko snujoči profesor Janko Kos je bil za knjigo, ki jo imamo pred sabo, gotovo najbolj poklican avtor, saj se kot veščak in vedec enako poglobljeno ukvarja s slovensko in evropsko (svetovno) književnostjo. V predgovoru izvemo, da je delo »nastalo na podlagi raziskovalne naloge »Slovenska literatura in Evropa 1770–1970«, ki je potekala v letih 1979–1983 in jo je prek Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani finansirala Raziskovalna skupnost Slovenije.«

Knjiga je usmerjena izrazito vplivoslovno; obravnava torej vplive, ki so prihajali iz evropske (evropskih) književnosti in prehajali v slovensko. Mogoče je seveda podati pomislek o zgolj vplivnostnem vidiku, saj je po njem slovenska književnost do evropske v stalnem podrejenem položaju, kar pa najbrž ni vselej ustrezno.

Čeprav so se s posameznimi obravnavanimi odnosi, primerjavami in vplivi ukvarjali že prejšnji slovenski literarni zgodovinarji, pa je Kosova knjiga v svoji celostni zasnovi in izpeljavi prva in torej pionirska tovrstna publikacija na Slovenskem. Razdeljena je v 39 poglavij, v katerih povezuje avtor 200 let evropske in slovenske književnosti od Pohlina (1770) do ultramodernizma (1970). Slednji je Kosov izraz za avantgardo.

Naslovi poglavij so obenem njih kratki vsebinski povzetki, kar vsekakor olajšuje nazorne razglede po gradivu. Kos začenja svojo primerjalno zgodovino s Pohlinom, torej z začetki slovenske posvetne književnosti v času razsvetljenstva. Pri besedi razsvetljenstvo se lahko kar hitro zapletemo v težko razrešljiv voz: ali je to idejno-filozofski, kulturnozgodovinski, literarnozgodovinski ali (in) celo literarnostilni pojem. Sam menim, da je razsvetljenstvo le prvo in drugo, Kos pa ga usmerja tudi v tretji in četrti pomenski sklop (o dilemah okoli razsvetljenstva govori Kos podrobneje v študiji Razsvetljenstvo, Lj. 1986, Literarni leksikon 28).

Drugo vprašanje, ki je splošnejše narave, se zastavlja v glavnem prav pri vseh književnosmernih in književnostilnih raziskavah in oznakah. Na avtorje so vplivale različne prvine različnih smeri (v razsvetljenstvu npr. barok, rokoko, klasicizem, predromantika, sentimentalizem). Hitro se vidi, zlasti ob Kosovem natančnem nizanju podatkov in mnenj, da ni nikakih »čistih« stilov ali smeri, ampak da je vse književno ustvarjanje stilno (smerno) »mešano«. To dejstvo pa enako velja tako za evropsko kot slovensko književnost. Vsa čezmerna predalčkanja in razvrščanja v teoretične kalupe so dokaj neplodna in nebitvena, kaže jih jemati s pridržki in ne preveč resnobno ali pomembno, kaj šele odrešilno.

Z razsvetljenstvom se ukvarja 7 poglavij, s predromantiko eno. Glede naše predromantike Kos sploh meni, da je zanjo ustrežnejši izraz »razsvetljenski sentimentalizem«. Obravnavi Prešerna so namenjena naslednja 4 poglavja. To problematiko je Kos pretežno že obdelal v knjigi Prešeren in evropska romantika (Ljubljana 1970). Nadaljnja poglavja o literaturi 19. in tudi 20. stoletja so oblikovana tako, da jemljejo ločeno v pretres posa-

mezne književne vrste oziroma zvrsti (npr. pripovedna proza v Prešernovi dobi, vaška zgodba, roman, meščanski roman, historični roman, začetki slovenske dramatike v 19. stoletju itd.). Posamezni avtorji le izjemoma dobe »svoje« pogloblje. Od Prešerna do moderne sta posebej obravnavana le Levstik in Aškerc (s književnostjo do moderne se ukvarja 10 poglavij). Têrmin, ki ga Kos na široko uvaja za to obdobje, je postromantika. O slednji podaja tezo (str. 145), da je »postromantika edina pomembnejša literarna struja na Slovenskem med Prešernom in slovensko moderno«. Pri moderni se mudi Kos v naslednjih 6 poglavjih. Vprašljivo je seveda, kaj je pri Cankarju roman ali povest (Kos našteva Cankarjeve »romane« na str. 164), vidiki razvrščanj so pač različni (v 34. in 38. poglavju skuša Kos najti roman tudi pri C. Kosmaču).

Ekspressionizem (posvečena so mu 4 poglavja) Kos problematizira kot literarno smer, predstavlja pa ga kot obdobje in kot stil. Kosu je mogoče pritegniti v mnenju, da je Podbevšek po stilni strani najznačilnejši slovenski ekspressionist in da je njegov futurizem dejansko dvomljiv in neoprijemljiv (str. 205). Socialni realizem je téma 4 poglavij. Pri Voduškovih pesmi Pomladni veter bi morda le kazalo upoštevati vpliv ali pobudo tudi pri Shelleyevi Odi zahodnemu vetru. O povojni književnosti beremo v zadnjih treh poglavjih (lirika, pripovedna proza, dramatika). Tu Kos predstavi modernizem kot »duhovnozgodovinsko in hkrati literarnoestetsko smer v pravem pomenu besede« (str. 247). Kot spremna tokova dodaja še postsymbolizem in eksistencializem. To zadnje obdobje je obdelano res precej shematično, kar pa razloži avtor že v predgovoru (»ker je primerjalno gradivo na tej ravni še nerazvidno ali nedostopno«).

Knjiga, ki se odlikuje po znanih avtorjevih lastnostih: sistematičnosti in metodičnosti, je nedvomno pomembno delo za slovensko literarno vedo in zgodovino. Če se s posameznimi Kosovimi tezami in poimenovanji ne strinjamo, nič ne de. Upajmo, da bo spodbudila plodne debate in morebitne dopolnitve. Preglednost knjige povečuje še pridano imensko kazalo. Tiskovnih napak ni dosti, so pa (npr. na str. 142 kaže sklanjati tudi Pagliaruzzi, torej Pagliaruzija, na str. 191 pa enako: namesto Lope de Vega – Lopeja de Vege). Med vsebinskimi pa se kar trikrat pojavi *druga* svetovna vojna, ko gre vsekakor za *prvo* (str. 130, str. 150, str. 232).

Primerjalna zgodovina slovenske literature je dragocen priročnik tako za študente kot za permanentno se izobražujoče občinstvo. Žal pa bo visoka, kar enciklopedična cena (34.000 din) otežila pot knjige v roke marsikomu, ki bi mu bila koristna in potrebna.

Andrijan Lah
Ljubljana

NAROČNIKE, KI ŠE NISO PORAVNALI NAROČNINE ZA LETO 1987/88, P R O S I M O,
DA TO STORIJO ČIMPREJ!

UPAMO, DA BOSTE NAROČNINO PRAVOČASNO PORAVNALI, SICER BODO ZARADI
OPOMINJANJA NASTALI DODATNI STROŠKI, KI IZREDNO OBREMENJUJEJO
UPRAVO REVIJE.

Uredništvo in uprava

PRAVOPISNi PRIROČNIK HRVAŠKEGA ALI SRBSKEGA JEZIKA

Konec leta 1986 je v Zagrebu izšel Pravopisni priročnik* (dalje: PP) prof. dr. Vladimira Anića in prof. dr. Josipa Silića (recenzenti: R. Katičić, D. Rosandić, D. Škiljan, urednika: Z. Diklić in M. Marić), ki smo nanj čakali več kot devet let. Že samo to, da je bilo treba na knjigo tako dolgo čakati, je povzročilo veliko zanimanje javnosti, ki naravnost kliče po takšne vrste priročnikov; prav to zanimanje pa je ob izidu sprožilo tudi veliko nasprotujočih si ocen, od takšnih, da je to »eno najtemeljitejših del naše normativistične literature sploh«, do takšnih, ki so manj pohvalne.

Anić-Silićev PP je eden od projektov, ki si jih je zamislila in jih začela uresničevati Komisija za jezik pri Komiteju za prosveto, kulturo, fizično in tehnično kulturo SR Hrvaške. L. 1977 je Komisija zaprosila Katedro za sodobni hrvaški knjižni jezik na Filozofski fakulteti v Zagrebu, naj sprejme pravopis v svoj načrt. Naloga je bila zaupana prof. dr. Vladimiru Aniću in prof. dr. Josipu Siliću. Sprva je bil PP zamišljen kot avtorsko delo, ki bi obravnavalo različna pravopisna vprašanja. Pri tem sta avtorja največ časa porabila za izdelavo slovarja, v katerem so bile navedene pri vsaki besedi dve do tri oblike: pisna oblika besede, njena izgovorjava in tvorba. PP je torej združeval funkcije pravopisnega, pravorečnega in tvorbeno-motivacijskega slovarja. Tak slovar pa se je recenzentom zadel preobširen in so zahtevali od avtorjev, da pripravita priročnik v tradicionalnem obsegu, kot smo ga vajeni v dosedanjih pravopisnih slovarjih. PP nadaljuje tradicijo dosedanjih pravopisov (Brozovega, 1893; Beličevega, 1923; Boraničevega, 1921; Pravopisa Matice hrvatske in Matice srbske iz 1960 – t.i. Novosadski pravopis – in Pravopisnega priročnika srbohrvaškega/hrvaškosrbskega jezika za Bosno in Hercegovino, 1972), prinaša pa tudi nekaj novih rešitev, ki so rezultat novih spoznanj o jeziku in novih komunikacijskih potreb. Njegova naloga je, kot pravita avtorja v uvodu, da »skladno z načeli skupnega pravopisa hrvaškega ali srbskega jezika opiše pravopisno stanje v okviru knjižnojezikovnega izraza, kakršen je v rabi v SR Hrvaški. Zato ga je treba razumeti kot enega od praktičnih pravopisov hrvaškega ali srbskega jezika, kateremu lahko tako kot vsak drug praktični pravopis pomaga, da bi prišli do bolj logičnih in plodnih rešitev, kadar bo to potrebno.«

Od prejšnjih pravopisov se PP loči po pristopu k pravopisnemu gradivu, po njegovi razporeditvi in izboru. Razširjen je za nekaj novih poglavij, ki jih v Novosadskem pravopisu ni bilo, kot npr. odnos med grafemi in fonemi, pravopisni znaki pri številih, organizacija bibliografske enote, slovar lastnih imen, slovar kratic. Priročnik odlikuje še nekaj novih praktičnih in terminoloških rešitev.

PP nadaljuje fonetsko oz. fonološko tradicijo, le s to razliko, da je pravopisna problematika popolnoma ločena od slovnične, besedne, slogovne in pravorečne. Zato bo marsikaterega uporabnika na prvi pogled zbegal Splošni pravopisni slovar, v katerem mnogih besed ne bo našel in bo zato mislil, da jih ne sme uporabljati. Besede v slovarju so izbrane izključno glede na pravopisno normo, ne pa slovnično, leksikalno, pravorečno ali slogovno. To se pravi, da PP nima in niti ne želi imeti funkcije svetovalca, kakršno so imeli dosednji pravopisi. Tako bomo v njem našli besedo *godišnji*, ker je pravopisno zaznamovana (lahko jo napišemo kot *godišnji* ali kot *godišni* – to bi bil pridevnik od *godište*, in ne od *godina*), ne najdemo pa besede *godina*, ker ni nobenega dvoma, kako naj jo napišemo. Ravno tako bomo našli *obezbijediti*, ne pa njene sopomenke *osigurati*. Pri nekaterih besedah avtorja

* Vladimir Anić i Josip Silić: Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Sveučilišna naklada »Liber« – Školska knjiga, Zagreb, 1986.

navajata stavke, iz katerih lahko razberemo pomen pravopisno zaznamovanih besed. (V Novosadskem pravopisu zglede s stavki ni bilo.) Npr. *mlačenje*: *To mlačenje vode sporo teče, in mlačenje: Bilo je mnogo mlačenja prazne slame.* Avtorja v uvodu pravita, da Priročnik opisuje »književnojezični izraz kakav je u upotrebi u Hrvatskoj«. V slovarju Priročnika pa vendarle najdemo mnogo turcizmov, ki niso v rabi na tem jezikovnem področju, mnogi uporabniki pa jih tudi ne bodo razumeli, npr. *habernik, habernjača, hadumac, hadžinedomak, hairdžija, hajvan, hakati* itn. Tak slovar ima za mnoge uporabnike tudi svojo slabo stran, ker jim ne bo pomagal ne pri izbiranju besede ne pri njenem naglašanju. Ob tem Priročniku bi nujno potrebovali še pravorečni priročnik, kakor tudi slovar najpogosteje rabljenih besed (v enem zvezku), o čemer sta med pripravljanjem PP razmišljala tudi sama avtorja.

Ob splošnem pravopisnem slovarju ima PP še slovar lastnih imen, v katerem so le-ta sistematično obdelana. Takega slovarja v dosedanjih pravopisih ni bilo. Vanj so vključena večbesedna lastna imena naselij (ne pa ljudi), enobesedna pa samo tedaj, če so pravopisno zanimiva, in pa imena, ki vzbujajo pozornost zaradi svoje pogostnosti ali tematske zanimivosti, npr. *Beli Manastir, Đurđevac, Izvršni odbor Privredne komore Jugoslavije* itn. Dodan je še slovar kratic, ki vsebuje stare in nove merske enote (*w/W*) in kratice za mednarodne organizacije, ki jih načelno pišemo v izvorni obliki (*SEV / Sovet èkonomičeskoj vzaimopomošči / Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoč*) in ostale kratice. Kratice za sklone npr. priporočata avtorja, naj bi pisali z malo začetnico in s piko (ak.), dovoljujeta pa zaradi ekonomičnosti tudi pisavo z veliko začetnico npr. *nominativ jednine muškog roda* kot *NJM*. V slovarju kratic ni npr. kratice za *gospodu*, je pa kratica za *gospodin (g.)*. Pri nekaterih kraticah tudi ni posebej poudarjeno, ali se nanašajo tudi na ženski spol, npr. pri kraticah *mg., prof., doc.*, kot pri kratici *uč.* (*učenik, učenica*). Dobro je, da sta avtorja oba slovarja ločila od Splošnega pravopisnega slovarja, ki zato ni preobremenjen še s temi podatki, uporabniki pa sedaj lahko hitreje in enostavneje pridejo do potrebnih informacij.

Kot dosedANJI pravopisi je tudi PP razdeljen na dva dela: prvi vsebuje pravila, v drugem je pa slovar. Prvi del ima več poglavij: Opis črk (latinica in cirilica) in grafemskega sistema hrvaškega ali srbskega jezika, kjer so razloženi mnogi primeri, ko se grafemi in fonemi ne ujemajo, npr. *iz čaše*, kjer grafem *z* predstavlja fonem *š*: *iščāše*, ali v primeru tipa *je-danput*, kjer se *n* izpred *p* uresniči kot *m*.

Posebno poglavje je posvečeno razlagi odnosov med grafemi in fonemi (v Novosadskem pravopisu se o tem ne govori). Avtorja navajata znake, ki jih lahko uporabljamo za označevanje fonemov *č, ć, ž, ź, š, ž*, kadar na teleprinterjih in računalnikih in drugih strojih teh grafemov ni: *cc* za fonem *č*, *ch* za fonem *ć*, *dzz* za fonem *ž*, *dj* za fonem *ź*, *ss* za fonem *š* in *zz* za fonem *ž*.

Sledi poglavje o pravopisnih znakih v ožjem smislu (torej o ločilih) in v širšem smislu. Tako npr. pika kot pravopisni znak v ožjem pomenu besede označuje konec stavka, v katerem se nekaj izjavlja, pika kot pravopisni znak v širšem smislu pa se uporablja za krajšanje besed, za označevanje vrstilnih števnikov in za ločevanje številčnih mest, npr. *i sl., 14. studenoga 1910. in 130.000*. Avtorja torej gresta od skladnje k manjšim enotam in to področje, v primerjavi z Novosadskim pravopisom, obdelata bolj sistematično in bolj popolno. Podrobno navajata vse vrste stavkov, pojasnjujeta odnose med njimi in določata položaje, v katerih je treba (ali ni treba) pisati vejice, podpičje, dvopičje ipd. PP predpisuje pisanje pike za vrstilnimi števnikmi tudi tedaj, ko so zapisani z rimskimi številkami (189), npr. *To se dogodilo 2. VIII. 1981.* (po Novosadskem pravopisu se v tem primeru pika ni pisala).

Poglavje o pravopisnih znakih v številih sistematično pojasnjuje rabo pike, vejice, dvopičja, črtice in poševne črte.

V poglavju o veliki in mali začetnici je nekaj razlik glede na Novosadski pravopis. Po-možna beseda (predlog, veznik ali člen), ki se sicer piše z malo začetnico, se na začetku tujega lastnega imena piše z veliko začetnico: *Di Stefano, Von Karajan*. Besede *predsjednik, car, sultan* ipd. se ne glede na to, ali stoje zase ali ob imenu konkretne osebe, pišejo z malo začetnico (doslej so se pisale z veliko začetnico, če so se nanašale na konkretno osebo): *Stigao je predsjednik. Stigao je predsjednik Pertini*. Pri imenih nebesnih teles se piše z veliko začetnico samo prva beseda: *Kumova slama, Veliki pas, Veliki medvjed* (v Novosadskem pravopisu so se v imenih nebesnih teles vse besede pisale z veliko začetnico: *Kumova Sla-ma, Veliki Pas, Veliki Medvjed*). Z veliko začetnico se pišejo tudi zaščitna imena predmetov (o tem Novosadski pravopis ni govoril), npr. *Faks* (detergent), *Tigar* (gume), *Meprobromat* (zdravilo) ipd. Danes, ko nas tovarne vsak dan »bombardirajo« z novimi izdelki in zlasti še z novimi imeni zanje, bo uporabnik res težko ugotavljal, katera imena so za-ščitena in katera niso.

Pri pisanju skupaj in narazen PP upošteva težnjo po adverbializaciji in ločuje predložno-samostalniške konstrukcije in prislove, npr. *Usput je donio cvijeće* (prislov) in *Uz put raste cvijeće* (predlog + samostalnik). V Novosadskem pravopisu pravila o pisanju skupaj in na-razen niso bila dosledna: pisalo se je npr. *u zimu, toda ujutro, auto-limar, toda autokarta*. PP zaradi »praktičnosti, gospodarnosti in racionalizacije« izenačuje pisanje *autocesta, au-toput* itn. Ravno tako izenačuje pisanje s sufiksalo enoto put in puta, toda da imamo: *je-danput, dvaputa* (v Novosadskem pravopisu: *jedanput, toda dva puta*). Tudi posamosta-ljeni števniki in števniški pridevniki se pišejo skupaj (244): *dvadesetpetorica, dvadesetpe-tero* (v Novosadskem: *dvadeset /i/ šestero*). Mislim, da bi večbesedne posamostaljene šte-vnike vendarle morali pisati narazen, že zaradi tradicije, pa tudi zato, ker se niti vsi glavni števniki ne pišejo skupaj (*sedamsto, toda dvadeset jedan*). Tako bi se izognili tudi težavam pri branju z besedami zapisanih števil, saj ni ravno lahko prebrati npr. *milijuntisučase-damstošezdesetsedmi!*

Sledi poglavje o prenosu ostanka besede v naslednjo vrsto in poglavje o pravopisnem or-ganiziranju bibliografske enote, ki ga ni bilo v dosedanjih pravopisih. Tu bo uporabnik našel razne načine oblikovanja bibliografskih enot.

V poglavju o kraticah ni večjih razlik, razen tega, da se za kraticami, če niso merske enote, piše pika, npr. *dr., mr., doc.* (v Novosadskem v teh primerih ni bilo pike). Uporabnikom bo zelo dobrodošel tudi slovar kratic, kjer bodo našli mnoge kratice, ki jih v Novosadskem pravopisu ni: *gppuk. (generalpotpukovnik), k. o. (nokaut), Nj. Preuzv. (njegova preuzviše-nost), SAS (samoupravni sporazum)* itn.

Še posebno dragocen je tisti del PP, ki obravnava foneme č, ć, ǰ, ǳ, in alternacije ije /je/e/i. V tabelah so prikazane alternacije (na samo dveh straneh), kot tudi zamenjave fo-nemov vseh vrst. Tako lahko s pomočjo tabel ugotovimo, kako npr. iz h nastane š in kako dobimo npr. *Crnovršanin* (iz *Crni vrh*, ki je v slovarju lastnih imen, ni pa tam besede *Cr-novršanin*). Drugače povedano, tu imamo ključ za vse položaje glasovnih premen, ki so pogojene tvorbnostno ali pa razvojno. Besede, ki v njih pride do premen, so nato uvrščene v splošni pravopisni slovar, in tako najdemo v njem npr. *rodoljubac – gen. jed. rodoljupca, vok. jed. rodoljupče, gen. množ. rodoljubaca ali strići – prez. strižem, imper. striži, imperf. stri-zijah / strižah, glag. pril. sad. strigući, glag. prid. rad. strigao*.

Zelo celovito je v PP obdelano poglavje o transkripciji in transliteraciji tujih lastnih imen. Transkripcija velja za tiste jezike, ki uporabljajo latinico. Pri jezikih, ki ne uporabljajo la-tinice, moramo imena najprej prečrkovati v latinico. Pri tem se spoštuje načelo tradicije, ali drugače povedano: oblik, ki so prišle v hrvaški ali srbski jezik prečrkovane po kakš-nem drugem sistemu, ni treba ponovno prečrkovati: npr. kit. *Hsinhua* (moralo bi biti *Sjin-hua*) ali jap. *Tokio* (moralo bi biti *Tokjo*). Prejšnji pravopisi so se v glavnem ustavljali ob

evropskih jezikih, PP pa je upošteval družbeno-politične, kulturne, tehnične in znanstvene tokove življenja in je vzpostavil odnos s 30 jeziki, in to po komunikacijskem kriteriju. Vzpostavljeni so torej odnosi z jeziki, ki poprej v naših pravopisih niso bili upoštevani, npr. kitajski, japonski, svahili idr. Naloga transkripcije je, da uveljavi način izgovarjave, s katerim se približno (cilj je: čimbolj točno) uresniči izvorni način izgovarjave. Eden od jezikov, ki jih je zelo težko transkribirati, je kitajščina. Težava je v tem, da je kitajščina tonalni jezik, pa tudi v tem, da je z našimi grafemi težko označiti njihov način izgovarjave. Tako je v Priročniku *wu* transkribiran kot *vu*, *yi* pa kot *ji*. Pravilen izgovor in boljša transkripcija *wu* je *u*, pri *yi* pa *i* (*w* in *y* se ne izgovarjata). *G* na koncu besede samo podaljšuje samoglasnik in se nikoli ne izgovarja (kot npr. angleški -ing), zato bi bilo treba transkribirati *Nanin*, ne pa *Naning*.

Tuja osebna lastna imena iz jezikov, ki uporabljajo latinične črkopise, se pišejo tako kot v izvornih jezikih npr. *Peter Esterhazy*. Če so iz jezika, ki uporablja cirilico ali kak drug nelatinični črkopis, potem veljajo zanj ustrezna transkripcijsko-transliteracijska pravila, npr. *Mao Zedong*, *Fjodor Mihajlovič Dostojevskij*. Uporabnike bo zmedlo naslednje pravilo, ki pravi, da se po potrebi ena in druga imena lahko pišejo prilagojeno ustreznim transkripcijskim pravilom 442 c, npr. *Peter Esterhazi*, *Mao Dzedung*, *Fjodor Mihajlovič Dostojevski*. Tako napisana imena se sklanjajo tako, da se jim med osnovo, ki se končuje na *i*, in končnico v odvisnih sklonih vriva -j-, npr. *Petera Esterhazija* ali *Petera Esterhazya* (brez -j-). Tudi pridevniki na -ov/-ev in -in, izpeljani iz tujih osebnih lastnih imen, se pišejo tako kot imena, iz katerih so izpeljani: *Camusev*. V transkribiranih pridevnikih iz imen na -i se med -i in -ev oz. pripone -evski, -inski vriva -j-: *Kamijev*, *kamijevski* ipd. Včasih so tuja lastna imena, pa tudi njihovi svojilni pridevniki na -ov/-ev, -in imela na stiku osnove in končnice oz. osnove in pripone vrinjen -j-, ne glede na to, ali so iz latiničnih ali cirilčnih jezikov. Ženska lastna imena na -a se sklanjajo kot *Ana* – *Ane*: *Gina Lollobrigida*, *Gine Lollobrigide*, tista, ki se ne končujejo na -a, se pa ne sklanjajo: *Ingrid Bergman*, *film Ingrid Bergman*.

Posebno poglavje je posvečeno sklanjatvi tujih lastnih krajevnih imen. V glavnem veljajo tu enaka pravila kot pri osebnih lastnih imenih.

V zelo kratkem času (do konca 1986) je bila prva izdaja PP razprodana, zato je 1987 izšla druga izdaja. Ta se od prve, kot pravita avtorja v predgovoru, »razlikuje le v nekaterih rešitvah, ki sva jih na osnovi pogovorov s strokovnjaki za posamezna področja, pa s prosvetnimi in kulturnimi delavci in na osnovi kritičnih pripomb k PP poenostavila in – upava – tako dosegla, da so sprejemljivejše.« Kaj je dodano, kaj črtano, kaj spremenjeno v drugi izdaji PP?

1. Dodanih je nekaj primerov v različnih poglavjih in v splošnem pravopisnem slovarju. Npr. v XVIII, poglavju v oddelku 161: *ličko-krbavski*, *bosansko-hercegovački*, ki lahko nastopa tudi kot enoten pojem in se tedaj piše skupaj (dodano pravilo); v poglavju o velikih in malih začetnicah so dodani primeri: *Sveti Sava*, *Sveta Tri Kralja*, *Gospa od Zdravlja* (209) in *Veliki tjeđan* ter *Crkva Svetog Marka* (210).

2.a) Črtano je pravilo o pisavi z veliko začetnico zaščitnih imen za razne izdelke, npr. *Faks helizim* (210 h), dodano pa je prav tam pravilo o pisanju z veliko začetnico pri pojmi, ki imajo pomen simbola: *Sloboda*, *Ljepota*, *Providnost*.

b) Črtana je oblika *dvjesto* in sta kot edino pravilni določeni *dvjesto* ali *dvjesta*.

3.a) Spremenjeno je pravilo (245) o pisanju sestavljenih vrstilnih števnikov, ki se sedaj pišejo narazen (v 1. izdaji skupaj): *dvadeset prvi*, *sto pedeset drugi* itn.

b) Morfem put (246) se lahko glasi tudi puta in tedaj se lahko piše skupaj (v 1. izdaji: tedaj se piše skupaj). Doslej se je pisal narazen, s to spremembo pa je dana možnost, da se tako

piše še naprej. Iz splošnega pravopisnega slovarja so črtane besede: *dvadesetputa, dva-puta, triputa*.

c) Spremenjeno je pisanje kratic za merske enote (v opombah k slovarju kratic). Odpravljena je pisava z malimi črkami, npr. ne piše se *j* (jul), ampak samo *J*.

4. Nekaj sprememb in dopolnil je tudi v transkripcijah iz posameznih jezikov. Upoštevana so bila mnenja strokovnjakov za te jezike, tako da je transkripcija sedaj olajšana in bližja praksi.

Pred nami je Priročnik, ki nadaljuje fonetično oz. fonološko tradicijo naših pravopisov in ki je v njem pravopisna problematika ločena od pravorečne, slovniške, besedne in slogovne. Zato v njem ne smemo iskati odgovorov na vprašanja, ki so zunaj njegovih kompetenc. Priročnik je v primerjavi z dosedanjimi pravopisi bolj sistematičen in bolj dosleden v oblikovanju pravil. Čeprav ima nekaj pomanjkljivosti in čeprav nekatere njegove rešitve niso sprejemljive, ima vendarle izjemno znanstveno vrednost. Pravopisna norma je v Priročniku, kot pravi eden od njegovih avtorjev, pojmovana »elastično«, ker »kakor se razvija jezik, tako se razvija tudi pravopis; pravopis je pravzaprav odraz jezikovnega razvoja«. Tako se bodo neke boljše rešitve, kadar se bodo pojavile, spet lahko vključile vanj. Dotlej pa bo PP pomagal dvigovati kulturo našega pisanja – v času, ko nimamo na voljo niti najosnovnejših jezikovnih priročnikov.

Vesna Požgaj-Hadži
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Prevedel Jože Sever

O KRAJEVNIH IMENIH V IZOLSKI OBČINI

Na našo prošnjo za popravke in dopolnila k Slovenskim krajevnim imenom (SKI) ni bilo pričakovanega odziva; zato smo s tem večjim zanimanjem prebrali, kar je v 4. številki Jezika in slovstva napisala o krajevnih imenih izolske občine Jelka Morato-Vatovec.

Ocenjevalka meni, da so uredniki SKI »premalo upoštevali specifičnosti tega področja« in da bi morali »bolj upoštevati živo rabo – dejansko stanje«; pravi tudi, da so se v delo »vrinile nekatere napake, ki bi jih bilo ... ob morebitnem ponatisu treba popraviti«. Urednikom SKI očita, da so ob nepopolnih oziroma popačenih informacijah delali imena »nestrokovno in v nasprotju z znanstvenimi pristopi ... po lastnem občutku za jezik (uredniška samovolja, pretirani purizem ali hiperkorekture?)«. V osnovo svojega razmišljanja o (ne)skladnosti oblik z normo slovenskega knjižnega jezika pa je vstavila še ekspresivno poved: »Mimogrede: kje pa so te norme in kdo jih določa?«

Bistvo nesporazuma med J. Morato in uredniki SKI je v dilemi, o čem naj priročnik govori: ali o uradnih, zdaj veljavnih imenih krajev (bodisi da so ustrezna ali ne) in o knjižni oziroma s knjižno normo usklajeni rabi vseh in drugih izpeljanih oblik – ali pa o živih (starih, domačih, pogovornih, lokalnih, narečnih ipd.), toda neuradnih imenih krajev in njihovih izpeljankah.

SKI si je vzel za izhodišče prvo možnost, jo utemeljil v uvodu priročnika ter uresničil v slovarju. Vendar je uradnim oblikam dodal tudi podatke o morebitni drugačni živi rabi, zlasti lokalni in narečni. S posebnega stališča je obdelal pisno in s posebnega govorno

podobo vsakega imena. SKI ni predlagal nobenega novega poimenovanja kraja (J. Morato trdi drugače), pač pa je zapolnil s predlogi vrzeli v poimenovalnem sistemu krajevnih pridevnikov in imen za prebivalce, narejenimi v duhu pravil slovenskega knjižnega besedotvorja.

J. Morato je stvari obrnila oziroma zamešala. V oceni SKI še izhaja iz uradnih imen, vendar hkrati na več mestih opozarja na že sproženi postopek za uvedbo starih imen (s čimer se, če so predlogi dobro podprti in ne posplošeni, strinjamo). Sama J. M. in N. Morato si jemljeta pravico, da v javnosti po svoje pišeta sicer uradno in knjižno določena krajevna imena, npr. *Korte* oziroma *Dvori* (*Korte*); vendar to ni pot za urejanje takih zadev. Najbolj sporni pa so njeni stvarni predlogi za spremembo v SKI. Ne gre samo za premalo utemeljeno premikanje imenskih različic na prednostni lestvici; gre za nedopustno mešanje pisnih in govornih oblik (polglasniško znamenje ni črka v abecedil), zlasti pa za pravopisne in tehnične napake v predlaganih variantah gesel, za katere ni mogoče reči, ali jih je zagrešila sama ali pa korektor.* Zaradi njih npr. pri geslih *Dvori*, *Izola*, *Vinica* še tako vesten uporabnik ne bi znal razbrati, za katero obliko naj se v določenem jezikovnem položaju odloči in kako naj jo zapiše ali izgovori.

Poskusimo razčistiti nekaj nejasnosti ob konkretnih imenih, kakor jih našteva J. Morato.

BAREDI. Ležeči tisk pri *Baredin* ali *Šaredin* v SKI ne izključuje živosti besede, prej nasprotno; opozarja samo na neuskklajenost s knjižno normo. Prim. podobna stališča drugod (*Beltinci*, *Murska Sobota*, *Spodnje Hoče*). Tudi citirani *Črešnjevci* niso opora za nevtralnost tipa *Baredin*. Raba sploh (tudi pod vplivom sodobnih občil) ne bo šla v narečno pisanost, ampak v večjo enotnost in knjižnost, npr. *Logačan* > *Logatčan*. Ali naj samo obalni pas ostane zunaj tega dogajanja?

DVORI NAD IZOLO. Nov je podatek *Dvorjàn* (ne *Dvorján*). Tudi priseljenci so dejstvo, s katerim je treba računati. O tem, da posebnih imen za prebivalce pogosto ni in kako ravnati v takem primeru SKI, glej uvod priročnika, str. 8 zgoraj.

IZOLA. Glavna knjižna pripona za ime prebivalca je *-jan*: oblika *Izolčan* je nastala iz *Izol-ec-jan*, oblika *Izoljan* pa iz *Izol-jan*. Javna občila in Krajevni leksikon tega besedotvornega pravila v tem primeru pač niso upoštevali, saj se v vsakdanjem govoru skupina *lj* večinoma poenostavi v *l*, prim. *Ljubljána* [*lublána*].

ŠARED. Škoda, da J. Morato ni poskusila ugotoviti neposredno pri naših nekdanjih primorskih informatorjih, »od kod se je vzela oblika« *Šaredar*.

VINICA. V ocenjevalkinem predlogu je na prvo mesto uvrščena oblika *Cetre*, sicer se redno govori o *Cetorah*; kaj J. Morato priporoča? Na str. 127 skuša ob imenu tega kraja bralce prišepniti, češ da skušajo uredniki SKI prebivalce homonimnih krajevnih imen brez občutka za jezikovno stvarnost enako poimenovati. To je zelo površna trditev. Natančnejša je takale: *Vinice* so v priročniku štiri. Vsi podatki o imenih prebivalcev so bili v gradivu dokumentirani. Imeni prvih dveh sta popolnoma enaki (*Viničan*) in v skladu s knjižno normo. Ime tretjega ima naglasno dvojnico in torej ni povsem enako prejšnjima dvema. Ime četrtega (*Vináščan*) je tako posebno, nič povezano z izvornim imenom, da ga je bilo treba razglasiti za narečno posebnost in mu dodati knjižno ustreznico z grafičnim opozorilom (zvezdica), da gre za predlog poimenovanja. To pa je po goli obliki enako vsem trem, potrjenim tako z živo krajevno rabo kakor z oblikotvornimi pravili knjižnega jezika, po naglasnem mestu pa samo tretjemu, ki mu je pokrajinsko in zato tudi jezikovno najbližje (*Viničan*). Pri odločanju o uporabi ene ali druge oblike pa niti bralec niti kritik ne

*V omenjenih geslih smo »avtoktono obliko« popravili v »avtohtono obliko«. Vse drugo pa je natisnjeno natančno tako, kot je zapisano v rokopisu. Uredništvo.

smeta prezreti opozorila v uvodu SKI na str. 9, ki pravi: »Celota podatkov o krajevnih imenih je informativno-normativna, zato je izbor narejenih oziroma narečnih oblik prepuščen uporabnikom glede na vrsto besedila«. To pa je skoraj isto, za kar se zavzema J. Morato v ključnem delu svoje kritike (6. odstavek), le da smo avtorji slovarja ob dosedanji neurejenosti rabe krajevnih imen v priročniku poudarili njihovo združevalno vlogo in knjižno normo.

Da pa slovenska knjižna norma dejansko je, se tudi J. Morato lahko prepriča, če primerja posamezne formulacije in oblike iz svojega članka z besedili klasikov slovenskega pisarja.

Tov. Jelki Morato-Vatovec se kljub njenim drugačnim stališčem glede slovenskih krajevnih imen zahvaljujemo za kritično mnenje, zlasti pa za nekatere nove stvarne podatke.

Še živeči avtorji Slovenskih krajevnih imen:
*F. Jakopin, T. Korošec, T. Logar,
S. Suhadolnik*

Zapiski

V PREMISLEK

Osnovna šola je enotna vzgojno-izobraževalna organizacija, v praksi pa delo v njej delimo na pouk in z njim povezane dejavnosti v nižjih razredih in vzgojno-izobraževalni proces v višjih razredih oz. na stopnjo razrednega in predmetnega pouka. Delitev izhaja iz didaktične osnove: v nižjih razredih poučujejo učitelji razrednega pouka (v prihodnje profesorji razrednega pouka) praviloma vse predmete, za višje razrede osnovne šole pa je značilen predmetni pouk.

Reforme osnovne šole, ki so se začele l. 1958 in katere prenovo smo nazadnje doživeli l. 1983, so močno poudarile pomen vertikalne povezanosti predmetov. To pomeni najmanj dvoje:

- razredni in predmetni učitelj morata poznati učni načrt predmeta za vse razrede,
- ob vzgojno-izobraževalnem delu morata biti v nenehnem stiku.

Če hoče predmetni učitelj vedeti kaj več o zahtevnosti snovi in učinkovitosti metodičnih postopkov, ne sme spregledati pomembnih ugotovitev pedagogike in razvojne psihologije, nanašajoče se na psihofizični razvoj otrok v starosti od 6 (7) do 10 (11) let, in to znanje povezati z vedenjem, ki si ga je pridobil o zrelosti podobi zgodnjih mladostnikov.

Vertikalna povezanost med razrednimi učitelji in slavisti je na šolah različno uresničena. Iz vprašalnikov, na katere so po letu 1983 za potrebe evalvacije odgovarjali učitelji razrednega pouka, je razvidno, da je vertikalna povezanost le na redkih šolah stalna praksa, po večini pa je omejena na priložnostne stike (občasni skupni šolski aktivni, dejavnosti ob kulturnem dnevu).

Za to, da bo vertikalna povezanost lahko obrodila boljše sadove – potrebni so namreč nič kako – naj si prizadevajo tudi slavisti sami. Njihov stik z razrednimi učitelji se ne bi smel nikjer pretrgati (pa marsikje še vzpostavljen nil). Povezanost se mora utrditi v več smeri. Slavist naj bi bolje spoznal delo elementark (opismenjevanje, branje, uresničevanje usposabljalnih smotrov predmeta) in vsaj še delo učitelja, ki poučuje v 4. razredu (zaradi uresničevanja usposabljalnih in spoznavnih smotrov predmeta). Oboje je povezano s hospitacijami. Zgolj razpravljanje o problematiki na ravni šolskega in občinskega aktiva nima prave veljave, če ne izhaja iz opaženih razmer pri pouku. Ko omenjam hospitacije slavistov pri pouku v nižjih razredih, ne mislim na noben »večzanski« odnos predmetnega učitelja do svojega kolega, ampak na potrebo, da slavist spozna okoliščine, ki so tako tesno povezane z intelektualno sposobnostjo otrok. Ob natančnejšem poznavanju dela razrednih učiteljev je tem tudi neprimerno laže svetovati stvari, ki so v neposredni zvezi s poukom materinščine, laže je razumeti zahteven potek opismenjevanja in razvijanja bralnih sposobnosti in laže je tudi vrednotiti raven znanja, ki ga učenci morejo in morajo pokazati ob prehodu z razrednega na predmetni pouk.

Pri vertikalni povezanosti gre tudi za to, da slavisti seznanijo kolege iz nižjih razredov z različnimi novostmi v stroki. Seminarji, izvedeni ob uvajanju novega programa življenja in dela osnovne šole, so pokazali, da posebno starejši razredni učitelji slabo poznajo sodobno jezikoslovje. Nevešče se odzivajo na zahteve sporočanja (v nižjih razredih je sporočanju po učnem načrtu namenjenih 146 ur) ter književne in filmske vzgoje. Slavist mora biti z razrednimi učitelji trdno povezan tudi na področju gibanja za bralno značko. Ne smelo bi se dogajati, da učitelj slovenskega jezika ne ve, kako se udeležujejo prizadevanja za razvoj bralne kulture v nižjih razredih, tako ali tako pa bo gibanje izgubilo smisel, če ga pri razrednem in predmetnem pouku ne bomo oplemenitili z novo infuzijo.

Interesne dejavnosti jezikovno-kulturnega področja in dejavnosti ob kulturnih dnevih so naslednja stična točka v šolskem in obšolskem delu slavista in razrednega učitelja, pa tudi šolskega knjižničarja. Povsod gre za načrtovano delo, tj. za delo, ki je vneseno v letni delovni načrt šole, s tem dokumentirano in ustrezno vrednoteno.

Vertikalno povezanost je treba razumeti v obojestranskem pretoku strokovnih pogledov in delovnih izkušenj. Zato mora biti tudi razredni učitelj v živo seznanjen s slavistovim delom v razredu. Vsaj učitelji, ki poučujejo v 4. razredu, bi morali redno hospitirati pri pouku slovenskega jezika v 5. razredu. Redno bi morali slaviste seznanjati s težavami, na katere naletijo pri uresničevanju spoznavnih smotrov pouka materinščine, in seznaniti bi jih morali z učno zmogljivostjo in stopnjo znanja vsakega posameznega učenca, ki nadaljuje šolanje v 5. razredu z boljšo ali slabšo ali celo negativno oceno iz slovenskega jezika.

Deklariranega načela o vertikalnem povezovanju predmetov prav nič ne potrebujemo, dejanskega povezovanja ni tu in tam najti niti za lek, zelo dobre sadove pa lahko rodi, če ga uresničujemo v mejah medsebojnega strokovnega dopolnjevanja.

Berta Golob
Zavod SRS za šolstvo
organizacijska enota Kranj

Odnosnice:

Breda Pogorelec: Izhodišče teoretske osnove slovenskega jezika, JiS XXX/6.

Berta Golob: Gibanje za bralno značko potrebuje osvežitev, Vzgoja in izobraževanje 1986/1.

Jezikovna vzgoja na stopnji razrednega pouka, Vzgoja in izobraževanje 1985/3.

SLOVENŠČINA NA ZAHODNI MEJI

V letošnji tretji številki Jezika in slovstva je objavljenih kar nekaj člankov, ki posredno ali neposredno seznanjajo našo strokovno javnost s položajem slovenščine na zahodnem robu našega narodnostnega ozemlja.¹ Žal so se ponekod vtihotapile nekatere netočnosti, ki bi utegnile podati bralcu izkrivljeno podobo teh vprašanj, ki so vsekakor pomembna tako s strokovnega kot tudi nacionalnega stališča. Prav zato bi želel nekatere informacije v teh prispevkih dopolniti.

V informativnem članku *Lektorstvo na obali*² je Sonja Starc upoštevala med sredstvi javnega obveščanja tudi revijo Primorska srečanja, pri kateri sodelujem od njenega nastanka pred več kot desetletjem. Avtorica navaja: »Revija Primorska srečanja je lektorirana. Lektor je zunanji sodelavec.« Ta nekoliko ohlapna formulacija lahko zbuja vtis, da tudi tu podcenjujejo jezikovno podobo revije in da je lektorstvo tudi tu »povsem zanemarjeno« kot povsod drugod na Obali. Pripomniti želim, da revija Primorska srečanja skrbno pazi na svojo jezikovno podobo. Ta skrb ni nič manjša kot prizadevanja na kateremkoli drugem področju uredniškega dela. Lektor je resda zunanji sodelavec, vendar to ni odsev podcenjevanja te dejavnosti, pač pa posledica dejstva, da revija nima niti enega profesionalnega delavca in da so vsi sodelujoči pač »zunanji sodelavci«. Vseeno se je prenekateri avtor in recenzent pohvalno izrazil tudi o jezikovni podobi revije, kajti lektor – prof. Jože Hočevar – opravlja svoje delo vestno, natančno, skrbno in strokovno, pri tem pa si pomaga z izkušnjami, ki si jih kot lektor nabira že kar nekaj desetletij. Za svoje delo tudi javno odgovarja, saj je njegovo ime napisano na vidnem mestu v kolofonu.

Dopolnitev je potrebna tudi k zanimivemu in bogatemu članku *Ekskurzija v slovensko zamejstvo v Italiji*,³ ki ga je prispevala Marja Bešter. Prispevek podaja množico spoznanj, s katerimi so se obogatili študentje 4. letnika ljubljanske slavistike na svoji ekskurziji ob koncu lanskega akademskega leta. Med drugim so v Trstu obiskali tudi Inštitut za slovensko filologijo (in ne inštitut za katerokoli filologijo, kot bi lahko sklepali iz pomanjkljivega zapisa) ter o delu te ustanove med drugim zapisali: »Slovenščina ima na tej univerzi status lektorata (v Italiji tako še na univerzah v Vidmu, Padovi, Rimu in Neaplju). Poleg zgoraj omenjenih učiteljev prihajajo sem poučevat tudi profesorji FF iz Ljubljane. Lektorat obsega 3 ure učenja slovenščine tedensko (v 1. letniku 4 ure); povedali so, da dajejo prednost literaturi (pred jezikom). Študent lahko diplomira iz slovenske književnosti, napiše diplomsko nalogo – v italijanščini! – in jo v italijanščini tudi zagovarja (pred 11 docenti).«

Ker sem tudi sam sodeloval pri obisku ljubljanskih gostov, se čutim soodgovornega za zapisane netočnosti. Več desetletij boja in prizadevanj je bilo potrebnih, da smo dosegli bistveno izboljšanje položaja slovenistike na tem inštitutu, ki ima izreden pomen tudi za delo in življenje naše manjšine v Italiji. Pot je vodila od stopnje, ko je bila slovenistika komajda prisotna in jo je gojil le en profesor, ki je slovenščino obvladal le pasivno, pa do današnjega položaja, ko poučuje to stroko en izredni profesor, lektor in zunanji sodelavec. Marsikaj si bo potrebno še izboriti, toda dosegli smo vsaj to, da je slovenistika izenačena z drugimi predmeti. Vedeti pa moramo tudi, da v Trstu ne bomo nikoli dosegli takšnega položaja, kot ga ima ta stroka na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je njen matični sedež. V Trstu je slovenščina pač eden izmed študijskih predmetov, vendar nič manj pomemben kot študij kakšnega svetovnega jezika.

Pomembno je, da je v Trstu mogoče vpisovati ne le slovenski lektorat, pač pa je mogoče študirati slovenistiko tudi kot glavni diplomski predmet, kar bistveno presega status lektorata. To, da lahko študent pripravi svojo tezo tudi s področja slovenistike in to nalogo napiše tudi v slovenščini (ne le v italijanščini!) ni majhna stvar! Lektorat teh možnosti na tržaški filozofski fakulteti pač nima.

Poleg dopolnila o statusu slovenistike bi bilo potrebno pojasniti še nekaj stvari o organiziranosti študija na tržaški univerzi, kar naj osvetli že citirani stavek, da se daje prednost literaturi pred jezikom, ter podatke o fondu lekcij za študij slovenistike.

¹ Ti članki so: Sonja Starc: *Lektorstvo na Obali*, str. 68; Marja Bešter: *Ekskurzija v slovensko zamejstvo v Italiji*, str. 70; Zoltan Jan: *Vpogled v delo Inštituta za slovensko filologijo v Trstu*, str. 79.

² *JiS* 1987/88, št. 3, str. 69.

³ l. c. str. 71.

Inštitut za slovansko filologijo deluje v okviru fakultete za *književnost* in filozofijo (Facoltà di lettere e filosofia), kjer je študij bistveno drugače organiziran kot na jugoslovanskih univerzah in podobnih fakultetah. V Italiji so študijski programi zelo heterogeni in študentje se praktično ne morejo ozko specializirati le za eno ali dve znanstveni disciplini (npr. za slavistiko ali celo za slovenistiko). Tudi diploma (oziroma doktorat, kot imenujejo v Italiji to javno listino) priznava le strokovne nazive: »dotore in lettere, in filosofia, in lingue e letterature straniere moderne, in storia (doktor književnosti, ali filozofije, tujih jezikov in književnosti, zgodovine). Zaradi tega morajo italijanski študentje poleg filoloških ved vpisovati zemljepis, zgodovino in nekatere druge predmete.

S stališča slovenistike so stvari še bolj zapletene, saj se vpisujejo študentje z zelo različnim predznanjem in tudi znanje, ki ga potrebujejo in si ga skušajo osvojiti, je zelo različno: nekateri slovenščine sploh nikoli ne bodo potrebovali, drugi bodo učili na šolah s slovenskim učnim jezikom, nekateri med njimi bodo učili materinščino na razredni ali predmetni stopnji, morda bo med njimi tudi kakšen raziskovalec slovenskega jezika ali literature. To zahteva od profesorjev ogromno individualnega dela s študenti, razmeroma maloštevilne skupine je treba cepiti na različne kurze, prilagajati je treba programe, metode dela itd.

Opisani koncept študija humanističnih ved študentom omogoča in hkrati od njih zahteva, da so pri oblikovanju svojih študijskih programov precej svobodni in vsak si lahko sestavi poljuden individualen študijski program, v katerega vključi pač tiste predmete, za katere meni, da mu bodo koristili pri pisanju njegove teze. Seveda mora pri tem tudi upoštevati, kakšno znanje bo potreboval na svoji poklicni poti, pogosto pa se ravna tudi po zahtevnosti in obsežnosti študijske snovi pri posameznih predmetih. Med študijem mora namreč opraviti dvajset izpitov, ni pa točno in povsem določeno, kateri predmeti so to. In tako se dogaja, da se namerava študent posvetiti npr. slovenski literarni zgodovini, vendar mora vpisati tudi zemljepis, paleografijo in latinščino, ker šole pač zahtevajo tudi usposobljenost za poučevanje teh predmetov. Prav tako pa je iz že navedenega tudi povsem jasno, da študij na italijanskih univerzah daje prednost vsemu drugemu prej kot pa čistim jezikoslovnim vedam. In to velja tudi za študij slovenščine.

Študentje tako vpisujejo slovenščino na različnih stopnjah. Nekateri opravijo le kolokvij iz slovenskega jezika (na ljubljanski filozofski fakulteti so temu podobni izpiti iz tujih jezikov za nefilologe), lahko pa študira in opravlja od enega do največ štirih izpitov iz slovenistike. Torej tudi tisti, ki bo pripravil tezo s področja slovenistike in se namerava kasneje celo specializirati na tem področju, lahko opravi največ štiri od obveznih dvajsetih izpitov. Izpiti so resda precej obsežni in so ustni ter pisni, zajemajo pa snov iz jezika in literarne zgodovine, seveda pa ne morejo dati tistega znanja, ki ga ima povprečen absolvent slovenistike v Ljubljani. Tega se zavedamo tudi sodelavci tržaškega inštituta za slovansko filologijo in zato si skušamo pomagati na različne načine. V goste vabimo vrsto profesorjev z drugih univerz, seveda predvsem z matične fakultete za slovenistiko, to je s Filozofske fakultete v Ljubljani, iščemo pa tudi druge oblike nujenja možnosti vsaj za fakultativno širjenje znanja. Predvsem pa bi radi dosegli, da bi se dalo opravljati več izpitov s področja slovenistike. Zaenkrat je organizacija študija enaka za vse jezike (tudi za francoščino, angleščino, nemščino) in tako je za zdaj težko karkoli spreminjati, kar pa še ne pomeni, da ne bi mogli kadrovsko in vsebinsko bogatiti tega predmeta.

Študij slovenistike je torej prilagojen splošnim študijskim konceptom na fakulteti, položaj študija slovenskega jezika in književnosti je izenačen s položajem, ki ga ima študij angleškega, francoskega ali npr. ruskega jezika in njihovih književnosti. Ne moremo torej govoriti, da se daje prednost jeziku ali literarni zgodovini, pač pa se prilagajamo razmeram in študijskemu konceptu, ki je uveljavljen na tej fakulteti. Ta se ne razlikuje dosti od tistega, ki je uveljavljen na vseh italijanskih univerzah, je pa bistveno različen od tistega, ki ga pozna ljubljanska filozofska fakulteta.

Za zdaj smo zadovoljni vsaj s tem, da je slovenistika izenačena s študijem drugih jezikov. Malokdo prisluhne utemeljevanju, da je slovenščina materinščina neke narodne manjšine, da je za nekatere potrebno drugačno znanje, da imajo Slovenci enake pravice za študij materinščine, kot ga imajo Italijani za študij svojega maternega jezika.

Zoltan Jan
Filozofska fakulteta v Trstu

ZBOROVANJE SLAVISTOV V MARIBORU

Upravni odbor Slavističnega društva Slovenije je za organizatorje letošnjega zborovanja pridobil Slavistično društvo Maribor. V skladu z izročilom in s posebnimi okoliščinami bo letošnje zborovanje – in občni zbor – sicer spet oktobra, vendar malo pozneje, namreč od 13. do 15., na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška c. 160.

Program bo deloma vezan na mesto in širše območje zborovanja (npr. gen. Maister, ekskurzija na Kozjak in čez Dravo na Skomarje . . .), sicer pa bo obravnaval novejši smeri v jezikoslovju in literarnih vedah ter podal kritiko učbenikov za jezik in slovstvo z znanstvenega in z didaktičnega stališča.

Pozivamo k prijavi referatov s to tematiko (npr. iz besediloslovja, pragmatike, analize učbenikov, interpretativne obravnave umetnostnih besedil s stališča različnih literarnozgodovinskih in – teoretičnih metod. Prijave referatov pošiljajte na naslov Slavističnega društva Slovenije, Aškerčeva 12/II, 61000 Ljubljana. Posebej zaželeni so predavatelji iz t. i. šolske prakse. Prijavni rok: 15. junij.

Pripravljalni odbor v Mariboru vodi prof. Majda Potrata s Pedagoške fakultete, pomagajo ji dr. Zinka Zorko, prof. Milan Cilenšek, Vera Zadravec, prof. Ema Antončič, prof. Leon Štavbar in drugi. Udeleženci zborovanja naj se prijavljajo neposredno temu odboru.

Slavistično društvo Slovenije